

Boris Michalík

Akulturačné procesy v prostredí dolnozemských Slovákov

VYDAVATELSTVO

Ivan Krasko

NADLAK 2015

Vydavateľ:
Vydavateľstvo Ivan Krasko
ul. Independenței č. 36, 315500 Nădlac, jud. Arad, România

Edícia:
Knižnica Dolnozemskeho Slováka
Vydanie prvé, 2015

Za vydavateľa:
Ivan Miroslav Ambruš

Autor:
doc. PhDr. Boris Michalík, PhD.

Recenzenti:
prof. PhDr. Jaroslav Čukan, CSc.
doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.

Technický redaktor:
PhDr. Roman Zima, PhD.

Tlač:
S. C. Carmel Print & Design S. R. L. Arad

Publikácia je vydaná s finančnou podporou

S finančnou podporou
**Úradu pre Slovákov
žijúcich v zahraničí**

Publikácia je súčasťou riešenia projektu VEGA č. 1/0873/13 –
Realita kultúry dolnozemskejších Slovákov

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MICHALÍK, BORIS

Akulturačné procesy v prostredí dolnozemskejších Slovákov / Michalík
Boris. - Nădlac : Editura Ivan Krasko, 2015
ISBN 978-973-107-103-9

94(437.6)

© Boris Michalík

ISBN 978-973-107-103-9

Obsah

Úvod.....	7
Metódy skúmania.....	13
Súčasný stav skúmanej problematiky	17
Teoretické prístupy k etnickým procesom a akulturácii	23
Kultúra	23
Etnicita a etnická identita	25
Etnické procesy, etnická enkláva a etnická diaspóra.....	32
Jednotlivec verzus spoločnosť.....	36
Medzigeneračný prenos a minoritná kultúra	39
Vzťah minority a majority	42
Vybrané aspekty sťahovania Slovákov na Dolnú zem	45
Migračné pohyby Slovákov na Dolnú zem	47
Sťahovanie do Maďarska.....	51
Migrácie do rumunského Banátu a Sedmohradskeho rudohoria.....	56
Osídľovanie Vojvodiny.....	58
Kolonizačné prúdy do Slavónie	62
Genéza sťahovania Slovákov do Bulharska	64
Spoločné a diferenciačné v procese sťahovania na Dolnú zem	67
Synkretizmus ako nástroj analýzy akulturačných procesov	69
Model akulturácie v rámci primárnej kolonizácie	70
Model akulturácie v rámci sekundárnej kolonizácie	73
Model akulturácie v rámci terciárnej kolonizácie	74
Aplikácia akulturačných modelov v priestore	74
Faktory akulturácie – ich identifikácia a pôsobenie	81
Skupiny a podskupiny akulturačných faktorov	82
Variabilita pôsobenia akulturačných faktorov v geografickom a sociálnom priestore	91
Pozitívne a negatívne pôsobenie akulturačných faktorov.....	95
Klasifikácia akulturačných faktorov a jej využitie	100
Analýza akulturačných faktorov v Senvaclave.....	102
Analýza akulturačných faktorov v Dabaši – Šáre	106
Analýza akulturačných faktorov vo Veňarci	113
Existencia slovenských minoritných komunít na Dolnej zemi	119
Socializácia v národnostnom duchu v rodinnom prostredí	119
Výučba materinského jazyka v rámci školského systému	122
Konfesionálna a etnická identita v minoritnom prostredí.....	124
Spolková a záujmová činnosť	127
Kvalita vzťahov s materským národom a domovským štátom	135
Kontakty s materským národom	138
Záver	145
Resumé.....	149
Literatúra a pramene.....	153

Úvod

Publikácia sa zaoberá akulturačnými procesmi na pozadí teoretických aspektov, príčin a okolností migrácií a vysťahovalectva na Dolnej zemi. Táto problematika je parciálne objasnená a doterajšie poznatky a výsledky sú jednou z dôležitých okolností našej orientácie. Na základe tematických encyklopédií, atlasov Slovákov v zahraničí, mnohých monografií, štúdií a ďalších publikovaných materiálov je všeobecne známe, že slovenské minority existujú vo viacerých štátoch sveta. Akceptujúc súčasné možnosti vedeckého výskumu v humanitných vedách na Slovensku a líniu bádania na Katedre manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre, sa zameriavame na otázky slovenských minorít na Dolnej zemi. V rámci našich výskumov rozumieme pod geografickým priestorom Dolná zem oblasť strednej a juhovýchodnej Európy situovanú južne od súčasnej hranice Slovenskej republiky (Maďarsko, Rumunsko, Srbsko, Chorvátsko a Bulharsko). Zaraďujeme k nej aj oblasti severného Maďarska a severozápadného Rumunska napriek tomu, že nemajú nížinný charakter. Uvedomujeme si, že nie sú „dolnozemskými“ v pravom zmysle slova, no historický vývoj a etnické procesy, ktoré na ich území prebiehajú, možno včleniť do kontextu Dolnej zeme.¹

¹ Porovnaj ŠUTAJ, Š.: Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom – migrácie a Slovensko – výskum a výsledky. In: SÁPOSOVÁ, Z. – ŠUTAJ, Š. (Eds.): Povojnové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Prešov 2010, s. 7 – 17; BABIAK, M.: Anabáza. Nadlak 2011, s. 9 - 21; BOTÍK, J.: Zohľadniť multietnický ráz tohto geografického priestoru. K fenoménu Dolná zem a dolnozemskí Slováci. In: Hlas ľudu. 2015, č. 40, s. 28 – 29.

Minoritná kultúra Slovákov v zahraničí je významnou mierou ovplyvnená kultúrou na našom území. Na druhej strane je prirodzene ovplyvňovaná a modifikovaná spôsobom života majoritného obyvateľstva. K najdôležitejším rozvojovým faktorom minority patrí zachovanie etnickej identity, menšinovej kultúry a jazyka, pričom tieto kategórie sa často prelínajú.² Existencia imanentnej kultúry a jazyka ako jej odrazu a určujúceho prejavu je podstatná pre prežitie príslušníkov minority v inoetnickom obklúčení. Zvlášť v súčasnosti, kedy aj vďaka internetizácii, modernizácii a technizácii dochádza k zrýchľovaniu akulturačných procesov. Prežitie minoritných komunít môžu zabezpečiť len príslušníci mladších generácií. Práve tí sú akulturačnými tendenciami ohrození najviac. Dôležitá je translácia tradičnej menšinovej kultúry smerom od strednej a najstaršej generácie dolnozemsých Slovákov.

Podstatnú úlohu zohráva aj politika štátu a postoj majoritného obyvateľstva k menšine. Spôsob, akým štát reguluje menšiny na svojom území, aké práva a povinnosti nastoľuje, je bázou pre fungovanie organizácie minority. Menšinovú kultúru je možné rozvíjať len za predpokladu pochopenia zo strany väčšiny prezentovanej vládou. Rozsah akceptácie závisí od ekonomickej a sociálnej vyspelosti štátu, no aj od iných okolností. Akcentujeme úlohu finančných prostriedkov v tomto procese. Determinujú organizáciu minority na makroúrovni aj každodennú činnosť a produkciu jednotlivých menšinových spoločenstiev.

V statuse minoritných komunít zohráva svoju rolu aj postoj materského národa k svojim enklávam a diaspóram v inoetnickom obklúčení. V rámci nášho výskumného priestoru ide o postoj Slovenskej republiky. Ak štát deklaruje záujem o príslušníkov vlastných menšín žijúcich mimo územia krajiny, často ho prejavuje duchovnou i finančnou podporou. Skúmajúc súčasnú národnostnú politiku v Európe možno konštatovať, že európske krajiny sa snažia svoje menšinové

² Problematikou sa bližšie zaoberajú ČUKAN, J. – KORINA, N. – LENOVSKÝ, L.: Culture – Language – Identity (problem of relations). In: XLanguage. European Scientific Language Journal. Vol. 7, No. 4, p. 21 – 32.

spoločenstvá za hranicami všestranne podporovať. V prípade niektorých štátov táto podpora prechádza až za hranice politickej únosnosti a stáva sa predmetom sporov na úrovni rôznych medzinárodných organizácií. Na druhej strane, rôzne súčasti takto vymedzeného kultúrneho dedičstva je možné využívať aj v rámci kultúrneho cestovného ruchu či prezentácii lokálnych a regionálnych kultúrnych špecifik. Z praxe vieme, že mnohé etnické spoločnosti v zahraničí prežívajú aj vďaka folklorizácii/druhej existencii vlastných kultúrnych tradícií.

Otázky minoritnej kultúry a etnických procesov, ku ktorým nepretržite dochádza, sú mimoriadne zložité. Podobný charakter má aj vývoj teórie a metodológie výskumu a štúdia etnickej problematiky. Náročnosť spočíva v tom, že každé etnokultúrne spoločenstvo v inoetnickom obklúčení má vlastnú históriu, vyvíja sa v neopakovateľných geografických a spoločenských podmienkach, preto má aj špecifickú konfiguráciu tradičnej kultúry. Tá je v konečnom dôsledku jedným z relevantných faktorov odolnosti voči vonkajším vplyvom, čo je v priamej korelácii s priebehom akulturácie a vedomím etnickej príslušnosti. V porovnaní s inými kultúrnymi systémami sa v etnických enklávach okrem všeobecných a podobných kultúrnych črt oveľa častejšie vyskytujú aj zvláštne črty, ktoré je potrebné identifikovať. Originalita každého menšinového systému znamená nutnosť výberu adekvátnych metód a techník výskumu, pretože od získaných faktov závisia možnosti analýzy a interpretácie sledovaných kultúrnych procesov.

Motívom nášho bádania je odhaliť doposiaľ nepoznané alebo nové kontexty etnickej problematiky a porovnávať a zhromaždiť dostatočne široký komplex poznatkov k formulovaniu záverov a zovšeobecnení v intenciách materiálu, priestoru, času, teórie aj metodológie. Nesnažíme sa prezentovať a porovnávať konkrétny materiál z mnohých minoritných spoločenstiev, ale na základe poznania situácie v takomto multietnickom prostredí naznačiť dôležitosť všeobecných vývojových tendencií akulturácie pri rešpektovaní jedinečných kultúrnych vzorov a kultúrnej variabilnosti.

Vychádzame z predpokladu, že kultúra jednotlivých lokálnych spoločenstiev je variabilná kvôli pôsobeniu rôznych vplyvov, respektíve

rovnakých či podobných vplyvov, ktoré vyvolávajú v odlišnom geografickom priestore a sociokultúrnom prostredí s inou históriou a kolektívnou pamäťou, odlišnú reakciu. Ide nám tiež o vymedzenie menej podstatných aj rozhodujúcich vplyvov na formovanie kultúry. Uvedomujeme si, že je možné a dokonca aj potrebné identifikovať faktory formovania kultúry a ich súvislosti. No tento zámer nie je realizovateľný bezvýhradne, ale najmä bez reálnej možnosti kompletného zachytenia faktorov a ich komplexnej analýzy.

Hlavným cieľom prítomnej publikácie je preukázať relevantnosť a dôležitosť analýzy akulturačných faktorov a faktorov formovania minoritnej kultúry, ktoré pôsobia v dolnozemskej priestore na slovenské minoritné spoločenstvá. Myslíme si, že ich identifikácia a posudzovanie je potrebným kontextom obohacovania etnickej problematiky o nové poznatky. Navyše aplikačná rovina a interpretácia zistení je využiteľná v minoritnom aj projektovom manažmente.

Dosiahnutie hlavného cieľa je podmienené naplnením čiastkových cieľov. Skúmaná problematika umožňuje široký výber parciálnych problematik, ktoré sú bázou pre skúmanie akulturačných procesov. Vybrali sme si takú kombináciu, ktorá vytvára pre našu vedeckú prácu koncepčne najvýhodnejšie podmienky, zdôrazňujúc interdisciplinárny charakter uplatňovaných metód, získaných poznatkov a ponúkaných zovšeobecnení.

Čiastkovým cieľom bolo preskúmanie okolností migračných procesov, ktoré ovplyvnili smerovanie kolonizačných prúdov v rámci Rakúsko – uhorskej monarchie. Fáza kolonizácie či vysťahovalectva do značnej miery na dlhé obdobie formuje identitu migrantov aj ich vnímanie predchádzajúceho bydliska, resp. krajiny pôvodu. Osídľovanie Dolnej zeme Slovákmi vytvorilo jedinečnú mozaiku výskytu a existencie viac či menej kompaktných regiónov so slovenskou minoritnou kultúrou.

Zamerali sme sa tiež na objasnenie významu synkretizmu ako dôležitého nástroja analýzy akulturačných faktorov. Pomocou aplikovania základného modelu synkretickej kultúry sme vypracovali modely synkretizmu v rámci primárnej, sekundárnej a ďalších etáp kolonizácie.

Zdôrazňujeme, že synkretizmus kultúry je odrazom fázy kolonizácie aj ďalších faktorov a naše modely zachytávajú súčasný stav, resp. stav vo vybranom období.

V priebehu nášho bádania sme realizovali klasifikáciu akulturačných faktorov. Cieľom jej prezentácie je zdôraznenie aplikačnej roviny a vyzdvihnutie jedinečnosti každého minoritného spoločenstva i podmienok jeho existencie. Podujali sme sa overiť využiteľnosť klasifikácie akulturačných faktorov v priestore, čím sa snažíme demonštrovať jej význam pre rôzne vedecké aj odborné kruhy a v neposlednom rade preukázať jej relevanciu v kontexte minoritnej problematiky.

Posledným čiastkovým cieľom, ktorého splnenie je podmienené realizovaním predchádzajúcich, je identifikácia determinujúcich faktorov formovania menšinovej kultúry, resp. faktorov existencie slovenských minoritných spoločenstiev na Dolnej zemi. Cieľom je ponúknuť zovšeobecnenia vyplývajúce zo získaných poznatkov v rámci všetkých výskumných metód, ktoré sme pri vedeckej práci použili.

Po náčrte tematického zamerania diela chceme zdôrazniť, že skúmaná problematika ponúka aj výber iných či ďalších etnických aspektov, ktoré by vyžadovali našu pozornosť. Súbor stanovených cieľov vychádza z predmetu nášho kontextuálne zameraného vedeckého výskumu a nechce zdôrazňovať právo na kompletnosť objasnenia všetkých aspektov formovania minoritnej kultúry, ale len jej vybraných častí. Dynamika etnokultúrnych procesov v dolnozemskej priestore a meniaci sa minoritná kultúra pod vplyvom demografického vývoja v menšinových spoločenstvách predstavuje takmer nevyčerpatelné výskumné laboratórium.

Metódy skúmania

Výskum minoritnej problematiky vyžaduje aplikáciu a kombináciu rôznych výskumných metód. Základom vedeckej práce je heuristika. Poznanie a preštudovanie dostupných zdrojov – publikovaných aj nepublikovaných prameňov, vytvára teoretickú bázu a východiská k skúmaniu problematiky etnických procesov v prostredí dolnozemských Slovákov. Literatúru a pramene je potrebné reflektovať aj kriticky zhodnotiť a interpretovať. Komplexný prehľad publikovaných materiálov korelujúcich s predmetom nášho výskumu prinášame v nasledujúcej kapitole.

Pri získavaní publikovaných zdrojov sme využili knižničný fond Univerzitnej knižnice UKF v Nitre, služby Národnej knižnice v Martine aj iné zdroje. Výhodou nášho pracoviska sú pravidelné pracovné kontakty s inštitúciami zahraničných Slovákov vo viacerých krajinách (Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku, Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku, Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, Slovenské vydavateľské centrum v Báčskom Petrovci, Slovenské kultúrne centrum v Našiciach). Máme možnosť čerpať informácie aj z ich publikačnej činnosti a archívov, ktoré často obsahujú bežne nedostupné tituly starších autorov (napr. Ľudovíta Haana, Adama Vereša, Jana Auerhana, Stanislava Klímu).

V rámci spracovania okolností migrácií Slovákov na Dolnú zem sme využili historickú metódu. Nejde totiž len o sumarizáciu faktov týkajúcich sa vysťahovalectva, ale aj o porozumenie a interpretáciu jeho rôznych súvislostí (dôvody, fázy, geografické aspekty a pod.).

V rámci tejto metódy skúmania predmetnej problematiky bolo potrebné zohľadniť aj informácie z aktuálnych výskumov, ktoré dopĺňajú a upresňujú v minulosti všeobecne akceptované údaje a zistenia.

Pre identifikáciu čo najväčšieho počtu akulturačných faktorov bolo potrebné realizovať terénny výskum v širokom geografickom priestore. Preto sme sa zamerali na bádanie vo všetkých krajinách Dolnej zeme, v ktorých žijú slovenské komunity schopné reprodukcie minoritnej kultúry. Od roku 2006 sme absolvovali výskumné sondy v takmer 20 slovenských minoritných spoločenstvách na Dolnej zemi. Vo väčšine obcí sme vykonali opakovaný terénny výskum z dôvodu doplnenia získaného materiálu. Priemerná dĺžka pobytu bola 8 dní, najkratšie trvali 5 dní, najdlhšie 10 dní.

V roku 2006 sme realizovali výskum v Borumlaku a vo Varzali (Rumunsko), v Černi a Jásti (Maďarsko), Erdevíku (Srbsko) a Iloku (Chorvátsko). V roku 2007 sme navštívili Butín (Rumunsko) a Veľký Bánhedeš (Maďarsko). V nasledujúcom roku sme skúmali kultúru krajanov v Békešskej Čabe (Maďarsko) a Pivnici (Srbsko). V roku 2009 sme sa vrátili do Pivnice a boli sme aj v Senváclave (Maďarsko). V roku 2010 sme skúmali Boľovce (Srbsko). Rok 2011 priniesol výskum v Dabaši – Šáre (Maďarsko). V roku 2012 a 2013 sme pracovali v Silbaši (Srbsko). V roku 2014 sme skúmali slavónsku obec Soľany (Chorvátsko). V roku 2014 a 2015 sme sa podieľali na príprave monografie o mestskej časti Pančeva Vojlovici. Leto 2015 prinieslo opakovanú možnosť realizovať výskum v Dunaegyháze (Maďarsko). Dodávame, že terénneho výskumu sme sa zúčastňovali kolektívne, ako súčasť výskumných tímov pracujúcich na monografiách slovenských obcí na Dolnej zemi, resp. ako účastníci interdisciplinárnych výskumných táborov, organizovaných Výskumným ústavom Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku. V rámci terénnych výskumov boli najčastejšie využívanými metódami voľný a riadený rozhovor, zúčastnené a nezúčastnené pozorovanie.

Je potrebné konštatovať, že tematické zameranie terénnych výskumov bolo rôzne. V začiatkoch našej vedeckej práce, v rokoch 2006 – 2008, sme sa venovali výskumu menšinových mienkotvorných

inštitútov a inštitúcií (duchovný, učiteľ, starosta, spolky, združenia, zväzy) a ich významu pre príslušníkov minority. Neskôr sme sa začali zaoberať skúmaním asimilačných/akulturačných faktorov, ktoré pôsobia v menšinovom prostredí a situačnú a priestorovú variabilitu.³ Naša pozornosť sa tiež upriamila na spolkovú činnosť a kontakty dolnozemských Slovákov s materskou krajinou. V aktuálnom období sme svoju pozornosť zamerali aj na problematiku ich vysťahovalectva a migrácií do Európy a zámoria.

V rámci overenia navrhnutého modelu klasifikácie akulturačných faktorov sme realizovali situačnú analýzu na úrovni jednotlivých skupín, podskupín aj konkrétnych faktorov v rôznych minoritných spoločenstvách. Tým sme sa snažili preukázať jej konkurencieschopnosť ako teoreticko-metodologickej bázy posudzovania priebehu akulturácie v menšinovom prostredí.

Slováci na Dolnej zemi žijú vo viacerých štátnych útvaroch. Preto je potrebné vo viacerých častiach monografie aplikovať metódu komparatívnej analýzy. Porovnávanie je dôležité z dôvodu hľadania spoločného a diferenciačného. Výsledky analýzy nám umožňujú vyslovovať všeobecne platné závery, na druhej strane poukazujú na jedinečnosť lokálnych spoločenstiev.

Na doplnenie metodického postupu pripomíname použitie štandardných metód vedeckého výskumu so synergickým efektom: – syntetizácie jednotlivých častí diela do vzájomne korelujúcich a determinujúcich sa celkov, ktoré prinášajú nové výsledky; – indukcie a dedukcie ako prelínajúcich sa metód vedúcich k interpretácii zistených informácií a formulácii zovšeobecnení.

³ Boli sme súčasťou riešiteľského kolektívu projektu VEGA č. 0079/09 Klasifikačný model asimilačných faktorov, ktorý sme úspešne riešili na FF UKF v Nitre v rokoch 2009 – 2011.

Súčasný stav skúmanej problematiky

Sociokultúrne parametre (nielen) stredoeurópskeho priestoru sa neustále menia. Zmeny sú dynamické, a preto je nevyhnutné aktualizovať, revidovať a kriticky pristupovať k získaným poznatkom a zovšeobecneniam v reálnom čase. To, čo platilo v 80. rokoch 20. storočia, je v súčasnosti často prekonané, a naopak, niektoré piliere a princípy etnokultúrnych zmien sú relatívne nemenné a stabilné.

Problematika fungovania etnických minorít je dlhodobo predmetom záujmu politiky, štátnych inštitúcií aj vedeckých kruhov. Prvotný záujem o iné kultúry súvisel s kolonializmom a v 19. a 20. storočí v rámci národno-obrodeneckého hnutia vyústil do vzniku nových štátov, založených zväčša na etnickom princípe. Multietnické a politicky homogénne štáty sa rozpadli na menšie celky. Neraz sa celé etnické jednotky stali „domácim“ obyvateľstvom (najčastejšie príslušníci štátotvorného národa) a iní „cudzincami“, príslušníkmi minorít.

Ideologické zastrešenie tejto problematiky v krajinách bývalého východného bloku počas studenej vojny eliminovalo etnokultúrne vymedzovanie minorít; naopak – asimilácia majoritou bola postulovaným princípom a chápaná ako žiaduca a efektívna. Politicko – ekonomické zmeny koncom 20. storočia, eurounionizácia a globalizácia postavili túto problematiku do novej dimenzie. Nivelizácia a unifikácia kultúry pôsobí na jednej strane asimilačne, no podnecuje i opačný efekt – vymedzovanie sa na základe exkluzívnych etnokultúrnych parametrov skupín obyvateľstva – minorít.

Multikulturalizmus a interkulturalizmus ponúkajú minoritám výzvy k politickej, kultúrnej a ekonomickej sebarealizácii. Etnobiznis sa stáva legitímnym pojmom, ktorý prostredníctvom štátnej alebo ešte vyššej podpory (Európska Únia, nadnárodné inštitúcie a spoločnosti, mimovládne organizácie) umožňuje minoritám nielen existovať, ale aj aktivizovať sa v politike, kultúre a ekonomike. Etnická a kultúrna identita minorít je efektívnym faktorom presadzovania imanentných cieľov bez ohľadu na ich axiologicko-etické hodnotenie (či ako prirodzene cenné zachovávanie a rozvíjanie kultúrnej rozdielnosti a pestrosti, alebo ako účelový nástroj realizácie ambícií časti obyvateľstva v rámci štátu).

Vznik, vývoj, existencia a fungovanie minorít v majoritnom prostredí je predmetom záujmu viacerých vedných disciplín o človeku, spoločnosti a kultúre. Od kultúrno – teoretických prác (napríklad EAGLETON, T.: *Idea kultury*; LECHNER, F. J. – BOLI, J.: *World culture. Origins and Consequences*; LAWLESS, R.: *Co je kultura*; BAUMAN, G.: *The Multiculturalism Riddle: Rethinking National, Ethnic, and Religious Identities*; WATSON, C. W.: *Multiculturalism*; GAŽOVÁ, V.: *Súradnice kultúry*) cez antropologický prístup (napríklad AUGÉ, M.: *Antropologie současných světů*; BUDIL, I. T.: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*; HIRT, T. – JAKOUBEK, M.(ed.): *Soudobé spory o multikulturalizmus a politiku identit. Antropologická perspektiva*. Plzeň 2005, s. 9 – 76) evidujeme viacero relevantných diel.

Najrôznejšie kultúrne kontexty spôsobu života minorít sú frekventovaným predmetom záujmu etnológie. L. Šatava sumarizoval etnické minority v Európe a poukázal na trendy záujmu a výskumu (*Národnostní menšiny v Evropě. Encyklopedická příručka*. Praha 1994). Do pozornosti dávame aj komplexnú publikáciu J. Botíka *Etnická história Slovenska* (Nitra 2007), ktorá sa venuje pohľadu na etnickú štruktúru Slovenska v priereze dejín aj Slovákom žijúcim v zahraničí. Dielo editoriek KILIÁNOVEJ, G. – KOWALSKEJ, E. – KREKOVIČOVEJ, E. *My a tí druhí v modernej spoločnosti* (Bratislava 2009) je vynikajúcou syntézou doterajších poznatkov v problematike identity človeka a jej rôznych kontextov.

V nami sledovanom dolnozemskom priestore vzniklo v posledných rokoch viacero diel čiastkového aj zovšeobecňujúceho charakteru (DIVIČANOVÁ, A.: Jazyk, kultúra, spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku, DIVIČANOVÁ, A. – KRUPA, O.: Slováci v Maďarsku; BOTÍK, J.: Tam zložili aj svoje kosti; ŠTEFANKO, O.: O Slovákoch v Rumunsku).

Predovšetkým z hľadiska metodiky práce je pre nás zaujímavá publikácia TESAŘ, F.: Etnické konflikty, no aj diela zo slovenskej produkcie: KOLEKTÍV: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I. a II.; KOLEKTÍV: Etnografický atlas Slovenska; BEŇUŠKOVÁ, Z. a kol.: Tradičná kultúra regiónov Slovenska).

Reflektujeme aj staršie publikované pramene v dolnozemskom priestore, napr. autorov Haana, Žilinského⁴, Maliaka či Žilavského. Je potrebné upozorniť aj na historicky orientované práce Vereša (Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve Juhoslovanskom v slove a v obrazoch), Auerhana (Čechoslováci v Jugoslavii, v Rumunsku, v Maďarsku a v Bulharsku), Klímu (Čechové a Slováci za hranicami), Siráckeho (Slováci vo svete I. a II., Dlhé hľadanie domova), Bielika, Ušáka (Slováci v Chorvátsku), Bednárika (Slováci v Juhoslávii) či Svetoňa (Slováci v európskom zahraničí). Dôležitú podporu nachádzame v súčasných historiografických prácach Gomboša (Slováci v južnej časti Dolnej zeme. Od konca 17. do konca 18. storočia. Výber z prameňov) či Kmeťa (Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí, Historiografia dolnozemských Slovákov v prvej polovici 20. storočia, Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1). Tieto diela vychádzajú z precízneho archívneho výskumu, prinášajú nepublikované fakty a syntetizujú názory pôvodných dolnozemských autorov.

Využívame viaceré tematicky akcentované štúdie venované etnicite a etnickej identite (napr. BOTÍK, J.: K typológii etnických jednotiek. In: Nemzetiség – Identitás. Debrecín 1991, s. 17 – 20; BENŽA, M.:

⁴ Bližšie pozri aj KMEŤ, M. – OTTMÁROVÁ, B.: Na žirnej rovine... Z príbehu Čabäna Michala Žilinského. Nadlak 2014.

Tradičný odev ako znak etnicity. In: Etnologické rozpravy 1994, 1, s. 63 – 67; KALAVSKÝ, M.: Etnická identita a asimilačné procesy. In: Etnologické rozpravy 1994, 1, s. 7 – 13; KILIÁNOVÁ, G.: Determinanty etnickej identity. Na príklade etnických spoločenstiev na hranici. In: Etnologické rozpravy, 1998, 2, s. 9 – 15).

Pri výpočte metodologických prác nemožno opomenúť atlasy ľudovej kultúry Slovákov v zahraničí Ústavu etnológie SAV (v Maďarsku (1996), v Rumunsku (1998), v Juhoslávii (2002), v Chorvátsku (2002, 2005), na Ukrajine (2005) a v strednej a juhovýchodnej Európe (2006)). Do pozornosti dávame aj dielo Ústavu pre kultúru vojvodinských Slovákov Slováci v Srbsku z aspektu kultúry (2011), ktoré pre veľký záujem odbornej i laickej verejnosti vyšlo v dvoch vydaniach. Stručná faktografia a aktuálne informácie sú uvedené v materiáli editorky L. Bartalskej Sprievodca slovenským zahraničím (2001).

Využívame aj periodickú tlač Slovákov v zahraničí ako Hlas ľudu (Srbsko), Ľudové noviny (Maďarsko), Naše snahy (Rumunsko), Evanjelický hlásnik (Srbsko), Prameň (Chorvátsko), Dolnozemský Slovák, Nový život (Srbsko). Periodiká sprístupňujú aktuálne informácie, ktoré sú pri posudzovaní súčasného stavu nevyhnutné.

Musíme spomenúť aj diela z UKF v Nitre, ktoré pod metodickým vedením J. Čukana mapujú a analyzujú spôsob života Slovákov v rôznych dolnozemských obciach (Erdevík (2005), Borumlak a Varzaľ (2006), Butín (2008), Pivnica (2010), Boľovce (2011), Silbaš (2013), Soľany (2014), Vojlovica (2015)). Okrem monografií sú dôležitými výstupmi aj materiálové príspevky, teoretické aj metodologické štúdie publikované v domácich aj zahraničných periodikách a zborníkoch. Zohľadňujeme aj monografické diela rôznych obcí v Srbsku či Rumunsku, ktoré majú široký autorský kolektív zložený z domácich elít (napr. Báčsky Petrovec, Kysáč, Stará Pazova, Erdevík, Selenča, Lúg, Nadlak, Bodonoš).

Viacero monografií a zborníkov z prostredia Dolnej zeme sa venuje vybraným javom života minority, napr. školstvu (KURIC, A.: 140 slovenskej školy v Iloku), cirkvi (napr. Evanjelická cirkev v živote dolnozemských Slovákov), spolkovej činnosti (MICHALÍK, B.: Spolková činnosť ako rozmer kultúry Slovákov v Srbsku). Komplexnejšie

k spracovaniu problematiky Slovákov v Rumunsku prispel Ondrej Štefanko. Bol autorom viacerých publikácií a mnohých parciálnych štúdií mapujúcich kultúru krajanov na území Rumunska (napr. ŠTEFANKO, O. – HUSÁRIK, P.: Viac ako dve storočia slovenskej školy v Nadlaku; ŠTEFANKO, O.: O Slovákoch v Rumunsku; ŠTEFANKO, O. – GERBOC, M.: Podoby a tváre niekdajšieho slovenského Nadlaku).

Problematiku dolnozemsých Slovákov výrazne rozširujú aj zborníky Výskumného ústavu Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, ktoré sú výstupmi z vedeckých konferencií či výsledkami terénnych výskumov v interdisciplinárnych výskumných táboroch. Známe sú konferencie Slovenčina v menšinovom prostredí I. a II., ktoré sa konali v Békešskej Čabe v rokoch 2005 a 2007, ale aj ďalšie. Materiálové zborníky z Národopisných výskumných táborov zasa rozširujú poznanie o jednotlivých slovenských enklávach v Maďarsku (napr. Z výsledkov medzinárodného výskumného tábora v Senváclave : Správa o činnosti v interdisciplinárnom výskumnom tábore (Senváclav 14. – 19. jún 2009), Materiálové príspevky ku kultúre a spôsobu života v Dabaši-Šáre alebo najnovší zborník prác venovaný už zosnulému etnografovi Ondrejovi Krupovi Duchovná a sociálna kultúra menšín v majoritnom prostredí. Do komplexu publikácií, ktoré vznikli ako výstupy z konferencií, patria aj zborníky zo seminárov venovaných pamiatke Ondreja Štefanka organizované Kultúrnou a vedeckou spoločnosťou Ivana Krasku v Nadlaku.

Zaujímavé kontexty poskytuje aj rôzna iná literatúra. Napríklad vybrané realisticky zamerané prozaické a dramatické diela (napr. Vladimíra Hurbana Vladimírova, Janka Čemana, Jána Čajaka, Márie Topoľskej) poskytujú vierohodné opisy mentality obyvateľov, častí chotára, vzťahov v dedine, realizovaných tradícií a pod. Evidujeme aj esejistické práce, napríklad BABIAK, M.: Anabáza; alebo ŠTEFANKO, O.: Zo zápisníka kacíra nadlackého; v ktorých sa autori venujú témam reflektujúcim aktuálne otázky z minoritného života na Dolnej zemi.

Na tomto mieste je potrebné spomenúť aj prácu kolegov z Katedry manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre, ktorí sa venujú vedecko-výskumnej práci v dolnozemskej priestore. Viaceré ich diela citujeme

v ďalšom texte. Jaroslav Čukan skúma medzilokálne kontakty v najširších súvislostiach, v minulosti sa venoval aj neroľníckym zamestnaniam a rôznym aspektom tradičnej kultúry. Ladislav Lenovský publikoval množstvo materiálu z terénnych výskumov zameraných na otázky identity našich krajanov a problematiku obyčajových tradícií; Ivana Šusteková za zaoberá výskumom zamestnaní a tradičného stravovania; Michal Kurpaš sa venuje tradičnej architektúre a transformácii jej využitia v súčasnosti; Roman Zima sa zameriava na minulé aj súčasné kontexty gastronómie a rieši otázky vizuálnej dokumentácie v menšinovom prostredí⁵; Michala Dubská mapuje a hodnotí kultúrny potenciál dolnozemských Slovákov a Marián Žabenský sa venuje kultúrnej krajine a humánnej geografii.

Zaujímavé kontexty problematiky etnickej identity a jej prepojenia na sociálnu psychológiu nachádzame v dielach Boroša (2001), Hayesovej (1998) či Výrosta, Lovaša a Zeľovej (1996). Komplexné poznatky sociálnej psychológie poskytuje dodnes inšpirujúce rozsiahle dielo KRECH, D. – CRUTCHFIELD, R. S. – BALLACHEY, E. L. Človek v spoločnosti.

Rovnako dôležité sú správy o činnosti spolkov prezentované na odborných podujatiach či v tlači. V neposlednom rade podstatnými materiálmi sú aj rôzne cirkevné a úradné matriky, spolkové zápisnice a iné archívne materiály.

Počas terénnych výskumov sme metodicky vychádzali z diela Čukana *Metódy a techniky výskumu v etnológii* (1997), v ktorom sú zhrnuté základné výskumné postupy pri práci v teréne.

V uvedenom prehľade literatúry a prameňov sme sa snažili vytvoriť exkurz do relevantných zdrojov týkajúcich sa problematiky dolnozemských Slovákov, resp. etnických procesov a ich kontextov. Bez snahy o úplnú revíziu publikovaných aj nepublikovaných prameňov sme poskytli komplexnú bázu zdrojov relevantných pre našu vedecko-výskumnú prácu.

⁵ Do pozornosti dávame najmä inovatívne spracované dielo ZIMA, R.: *Transformácia kultúry Slovákov v Solanoch : vizuálna prezentácia*. CD-ROM. Báčsky Petrovec 2014.

Teoretické prístupy k etnickým procesom a akulturácii

Doterajšie známe teoretické a metodologické východiská a koncepty je potrebné a užitočné poznať preto, aby sme z nich vyčerpali všetko pozitívne, uvedomili si negatíva a predovšetkým, aby sme opäť neriešili už zodpovedané otázky. Mnohé všeobecné závery sú správne a stále platné aj po mnohých rokoch i napriek tomu, že existujú aj aktuálnejšie, prepracovanejšie, s precíznejšou terminológiou či nepoznačené prežitou ideológiou.

Terminologickú bázu problematiky etnickej identity a asimilačných procesov nutne tvorí pojmoslovie z oblasti kulturológie, etnológie, sociológie či sociálnej psychológie. Ide napr. o termíny (a ich variácie) kultúra, etnicita, etnická identita, etnické vedomie, etnická identifikácia, enkláva, diaspóra, etnické procesy. Nasledujúce charakteristiky uvádzame z dôvodu objasnenia prístupov, ktoré nám umožňujú chápať skúmané javy čo najexaktnejšie.

Kultúra

Ľudská spoločnosť pozostáva z menších celkov, ktoré je možné vytvoriť na základe viacerých kritérií. Napríklad podľa geografickej polohy, zdrojov obživy, spôsobu života, jazyka, vzájomných politických alebo

príbuzenských vzťahov, náboženstva, štátnosti, alebo príslušnosti k etnickej skupine, etnosu. Populáciu často delíme práve na základe etnicity, resp. ľudské spoločenstvá vidíme prevažne ako etnické. Už prvotná identifikácia a autoidentifikácia prebiehala v rámci antitézy my – oni. Ako uvádza Soukup⁶, so snahou konceptualizovať svet prostredníctvom tejto antitézy sa stretávame vo všetkých spoločnostiach.

V intenciách kultúry môžeme uvažovať podobne. Svetovú kultúru možno vidieť ako súhrn menších kultúr (distributívne chápanie⁷). Tie najčastejšie identifikujeme ako etnické, etnonáboženské alebo politicko-technologické.⁸ Ak pristupujeme ku kultúre podľa Eagletona⁹, *Kultúra* s veľkým K sa týka svetovej populácie. Existujú dve koncepcie, ktoré charakterizujú svetovú *Kultúru*. Konceptuálna vízia vidí svet ako „jeden sociálny systém, s rozsiahlou sieťou interakcií, prúdeniami tovaru, ideí, peňazí a hodnôt medzi spoločenskými rovinami (individuá, firmy, asociácie, etnické skupiny, štáty a pod.) Systém sa riadi komplexom viacvrstvovej kompetenčnej štruktúry“.¹⁰ Druhá koncepcia – kultúrny univerzalizmus konštituuje svetovú kultúru z univerzálne používaných alebo použiteľných elementov, ktoré sú zo svojej podstaty spoločné a celosvetovo univerzálne (napr. fyzikálne a prírodné zákony) a aj napriek realite sme presvedčení, že sú univerzálne (napr. ľudské práva, rovnoprávnosť muža a ženy).¹¹

Ako uvádza Bromlej¹², rozmanitosť prejavov kultúry predpokladá skúmať jej vnútornú štruktúru z rôznych zorných uhlov a v rôznych rovinách. V súvislosti, ktorá nás zaujíma, osobitne významný je

⁶ SOUKUP, V.: Dějiny antropologie. Praha 2005, s. 273.

⁷ Chápe kultúru na úrovni kultúr, subkultúr a kontrakultúr, predmetom je konkrétny sociokultúrny systém, lokálne kultúry. Kultúra predstavuje jedinečnú konfiguráciu artefaktov, sociokultúrnych regulatívov a ideí. (Soukup 2005).

⁸ LENOVSÝ, L.: Kultúrne dedičstvo v multikultúrnom svete. In: Cestovný ruch a kultúrne dedičstvo. Učebné texty k vybraným problémom. Nitra 2008, s. 99.

⁹ EAGLETON, T.: Idea kultury. Brno 2001, s. 23.

¹⁰ LECHNER, F. J. – BOLI, J.: World culture. Origins and Consequences. Victoria 2005, s. 17.

¹¹ LENOVSÝ, L.: c. d., 2008, s. 100.

¹² BROMLEJ, J. V.: Etnos a etnografia. Bratislava 1980, s. 57 – 58.

makrorozmerový prístup k štruktúre kultúry, pri ktorom ako jeden z najdôležitejších orientačných bodov vystupujú základné spôsoby jej jestvovania.

Takýto prístup umožňuje vyčleniť tri zložky kultúry:

1. „interiórne“ spoločenské vedomie ľudí (ideovo-teoretické, ako aj spoločensko-psychologickej úrovne),
2. jeho prejavy v správaní a konaní,
3. „spredmetnené“ výsledky činnosti (materiálne aj duchovné).

Z početných úloh, ktoré plní kultúra, zdá sa správne osobitne vyčleniť jej etnickú funkciu. Túto funkciu podľa nášho názoru plní súhrn etnodiferencujúcich a etnointegrujúcich vlastností kultúry. Tieto posledné veľmi dôležité vlastnosti v skúmanom kontexte kultúry sú úzko spojené s jej ostatnými funkciami a fakticky často vystupujú ako jedna z ich stránok. Osobitne sa to vzťahuje na signifikačnú a komunikačnú funkciu kultúry. Signifikačná funkcia kultúry má dôležitú úlohu v zjednocovaní príslušníkov jedného etnosu (v etnickej integrácii) aj v rozlišovaní príslušníkov rôznych etnosov (v etnickej diferenciácii). Pritom prvoradý význam má takzvaná otvorená (viditeľná, názorná) kultúra. Komunikačná funkcia zabezpečuje každému etnosu charakteristické informačné styky vo sfére kultúry, t. j. odovzdávanie etnokultúrnej informácie.¹³

Etnicita a etnická identita

V súčasnosti je zjavné, že etnické aspekty v kultúre sú oslabované vplyvom globalizácie, elektronizácie či zmenou spôsobu života. Tradičné kultúrne vzory vychádzajúce z veľkej miery aj z etnickej príslušnosti, sú v súčasnej kultúre často transkultúrne nahrádzané globálnymi. Politicko-technologické aspekty prevládajú nad náboženskou a etnickou príslušnosťou, čoho dôkazom je i pokračujúce rozširovanie Európskej

¹³ Tamže, s. 62 – 63.

únie, ktorá zjednocuje etnický aj nábožensky rozdielne celky. V posledných desaťročiach nadobúdajú charakteristiky s významom „národný“ nové významy a súvislosti.

Na základe toho konštatujeme, že v kulturologickom chápaní etnicita nemá také významné postavenie, resp. nie je významným predmetom záujmu ako v etnológii. Je len jedným z viacerých faktorov formovania kultúry a jej rozmerom. Fenomén etnicity je dynamický etnopsychologický a (etno)kultúrny jav. Etnické procesy, v rámci nich procesy etnického rozdelenia a etnického zjednotenia, teda aj etnickú asimiláciu ako celý proces etnického zjednotenia, možno rovnako chápať ako akulturáciu – proces exogénnej kultúrnej zmeny s akcentom etnických parametrov.

Definícia pojmu etnicita sa odvíja vždy od toho, v intenciách ktorého vedného odboru sa k nej pristupuje. Preto ju možno skúmať z rôznych uhlov pohľadu. Cesty k definovaniu etnicity možno rozdeliť do troch základných smerov. Sú to charakteristiky popisujúce etnicitu ako kategóriu zloženú z pevných súčastí. Ďalej sú to definície determinované esencialistickými teóriami. Poslednú skupinu tvoria výstupy vedcov, ktoré pristupujú k etnicite ako jedinečnej kombinácii etnických znakov.

Za relevantný považujeme prístup slovenského etnológa Jána Botíka. Tvrdí, že za základ klasifikácie etnických jednotiek sa najčastejšie berie zoskupenie ľudí s najintenzívnejšími etnickými vlastnosťami, za aké sa považujú spoločný pôvod, spoločná kultúra a spoločný jazyk, pričom títo ľudia si uvedomujú svoju spolupatričnosť a jednotu, vyjadrenú totožným etnonymom a etnickým vedomím.¹⁴ Botík nespomína etnické územie, ktoré je jedným z relevantných a podmieňujúcich faktorov – na ňom sa uskutočňujú reálne ekonomické aktivity a vzťahy, formuje sa špecifická kultúra aj jazyk; bez územia nemôže existovať národ ako etnická jednotka.

¹⁴ BOTÍK, J.: K typológii etnických jednotiek. In: Nemzetiség – Identitás. Debrecín 1991, s. 17 – 20.

Druhú skupinu bádateľov reprezentuje napr. postoj sociálneho antropológa Martina Kanovského, ktorý tvrdí, že členovia etnickej skupiny sú reprezentovaní ako ľudia, ktorí zdieľajú nejakú „esenciu“, teda niečo podstatné, skryté a určujúce identitu, prenášané z generácie na generáciu. Netvrdí, že „esencia“ sa skladá z nejakých konkrétnych objektívnych vlastností, ktoré používame, keď rozoznávame príslušníkov etnickej skupiny. Botíkove faktory identity Kanovský nepovažuje celkom za relevantné, pričom argumentuje, že žiaden faktor sám o sebe nie je dostatočným znakom etnicity. Považuje ich skôr za dôsledok, resp. príznak identity, než za determinant.¹⁵

Je potrebné zohľadniť aj pohľad etnológie na etnickú identitu. Napr. Gabriela Kiliánová výrazne zdôrazňuje myšlienky sociálnych a kultúrnych antropológov. Stanovenie kritérií, na základe ktorých sa určuje člen alebo nečlen tej – ktorej etnickej skupiny, akási pomyselná čiara, ktorá sa ťahá ako ohraničenie okolo členov a nečlenov, sa v rámci každej skupiny mení. Identita sa vytvára na základe rôznych znakov a prejavuje rozdielnu priepustnosť alebo naopak, uzavretosť, nielen od skupiny k skupine, ale aj v rámci jednej skupiny v rôznom čase, a to v závislosti od ekonomickej, politickej a sociálnej situácie.¹⁶

Marta Sigmundová o problematike hovorí, že základom etnického povedomia, a teda etnodiferenciačným znakom, môže byť ktorýkoľvek skutočný, ba aj iluzórny znak. V konkrétnych podmienkach etnosu je vedomie etnickej príslušnosti výsledkom spoločensko – historickej praxe ľudí, pôsobiacich na základe spoločných ekonomických stykov, jazyka, územia a kultúry.¹⁷

Pri zamýšľaní sa nad etnicitou je potrebné dať tento pojem do súvislosti s tradičnou kultúrou. Mojmír Benža za etnicitu považuje zložitý znakový systém, ktorého súčasťou je kultúra a v jej rámci tradičná

¹⁵ KANOVSKÝ, M.: Etnická identita, kognitívny prístup a terénny výskum. Ako na to? In: Etnologické rozpravy, 2004, č. 2, s. 11 – 24.

¹⁶ KILIÁNOVÁ, G.: Determinanty etnickej identity. Na príklade etnických spoločenstiev na hranici. In: Etnologické rozpravy, 1998, č. 2, s. 9 – 15.

¹⁷ SIGMUNDOVÁ, M.: Výskum povedomia etnickej príslušnosti. In: Národopisné informácie, 1983, č. 1, s. 4 – 16.

kultúra. Práve ona je významnou nositeľkou etnických charakteristík každého národa. Na druhej strane, hranice tradičnej kultúry sa nekryjú ani s jazykovou, ani s etnickou hranicou.¹⁸

Aj napriek uvedenému Peter Slavkovský tvrdí, že najmä na lokálnej úrovni, kde sú nositelia kultúry schopní reálne rozlišovať detaily, si veľmi presne uvedomujú etnickú hodnotu vybraných kultúrnych javov, ktoré sa v tomto prostredí môžu dostať dokonca do pozície etnického znaku.¹⁹

Talian sky politológ Giovanni Sartori o identite hovorí: „Naša identita je totožná s *my*; *oni* predstavujú odlišné identity, ktoré vymedzujú tú našu. Nevyhnutným doplnkom identity je inakosť, kto a akí sme, závisí od toho, kto a akí nie sme. Každá komunita implikuje uzavretosť, vnútornú zomknutosť, ktorá je zároveň tiež vylúčením, nevpustením dovnútra. Pokiaľ nie je obklopená nejakým *oni*, žiadne *my* nevznikne.“²⁰ V týchto intenciách je možné uvažovať tiež o hraniciach etnickej identity.

Relevantný je aj názor ruského etnografa J. V. Bromleja, ktorý o probléme hovorí: „Zo všetkých komponentov kultúry v širokom zmysle slova obvykle jazyk disponuje najzreteľnejšie vyjadrenými etnickými funkciami. V dôsledku takýchto svojich vlastností jazyk v hraniciach každého etnického spoločenstva vystupuje na jednej strane ako hlavný faktor kultúrnej integrácie etnosu, na druhej ako najdôležitejší prostriedok uskutočňovania medzigeneračného kultúrneho nadväzovania v jeho rámci.“²¹ S Bromlejom možno bezvýhradne súhlasiť napríklad pri medzigeneračnej transmisii folklórnych tradícií, obyčají a podobne. Zručnosti a technológie nemožno prenášať len prostredníctvom jazyka.

¹⁸ BENŽA, M.: Tradičný odev ako znak etnicity. In: Etnologické rozpravy, 1994, č. 1, s. 63 – 67.

¹⁹ SLAVKOVSKÝ, P.: Slovenské minority v strednej a juhovýchodnej Európe. In: V službách etnografie. Békešská Čaba 2004, s. 149 – 156.

²⁰ SARTORI, G.: Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci. Esej o multietnické společnosti. Praha 2005, s. 32.

²¹ BROMLEJ, J. V.: c. d., 1980, s. 64.

Etnodiferencujúcu úlohu môžu mať na jednej strane nielen tie komponenty kultúry, ktoré sú pre celý etnos jednotné, ale aj jej lokálne varianty a niekedy aj kultúrne črty, ktoré sú charakteristické pre jednotlivé sociálne skupiny patriace do etnosu.

Etnodiferencujúce vlastnosti kultúry sú jedným z prejavov jej signifikačných funkcií. Ako etnické symboly môžu vystupovať prvky materiálnej aj duchovnej kultúry. Etnoznaková funkcia však vôbec nie je ich vnútornou vlastnosťou. Prejavuje sa len v podmienkach kontaktov medzi etnosmi. Preto určitý prvok kultúry v jednom prípade môže vyjadrovať etnickú špecifickosť, v druhom ju však nemusí mať. Nosenie sukne u mužov odlišuje Škótov od Angličanov, no neodlišuje Grékov a Albáncov, u ktorých bolo nosenie sukne mužmi takisto bežné. Etnické symboly existujú teda nie samy osebe, ale len vtedy, keď odlišujú jedno etnické spoločenstvo od druhého.

Na označenie najstabilnejších komponentov kultúry, ktoré sú ako by jej kosťou, sa všeobecne používa termín tradícia, častejšie v množnom čísle tradície.²² Podobné tvrdenia publikovali aj S. Ondrejovič a V. Krupa: „Inou dimenziou etnickej identity je, že sa medzigeneračne reprodukuje na princípe tradície, čím sa zabezpečuje stabilita etnický významných javov.“²³

Zohľadňujúc uvedené si myslíme, že etnicita predstavuje súbor psychických a vecných znakov, na základe ktorých sa jednotlivci začleňujú k skupine ľudí, pričom s týmto etnikom pociťuje spolupatričnosť a nadobúda etnické vedomie. Podotýkame tiež, že každá z prezentovaných definícií si nachádza konkrétne príklady nielen z prostredia etnických minorít. Toto zistenie navráva, že vytvorenie všeobecne platnej klasifikácie akulturačných faktorov je nesmierne náročné. Potvrdzujú to aj jedinečnosť a originálne podmienky vývoja každej minoritnej society.

„Etnické a národné identity, resp. procesy vymedzovania etnickej a národnej identity, majú svoje pozitívne a negatívne vyznenia.

²² Tamže, s. 76 – 80.

²³ ONDREJOVIČ, S. – KRUPA, V.: Identita a jazyk. In: Kiliánová, G. – Kowalská, E. – Krekovičová, E.: *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava 2009, s. 109.

Pozitívne faktory spočívajú v patriotizme, etnickej a národnej hrdosti, pocitoch spoločnej identity a súdržnosti. Pomáhajú pri prekonávaní vnútorných konfliktov etnických a národných spoločenstiev a veľmi intenzívne sa prejavujú najmä pri vonkajšom ohrození. Za negatívny prejav etnickej identity sa považuje nacionalizmus a šovinizmus, v ktorom je vonkajšia autorita (záujem štátu, duch národa, predstavy o vlastnej výlučnosti) nadradená vnútornej autorite, t. j. rozumu, mravnosti a individualite.²⁴ Treba však podotknúť, že individuálne postoje nie sú vo všetkých prípadoch len výsledkom „rozumu a mravnosti“, presne tak, ako sa jednotlivec nemusí nechať ovplyvniť „vonkajšou autoritou“.

Etnicita sa však môže stať aj dôvodom, resp. príčinou či dôsledkom rôznych problémov, ktoré všeobecne označujeme ako etnické. Dôkazom je napr. bývalá Juhoslávia alebo konflikt Hutuovia verzus Tutsiovia, kedy dochádzalo ku genocíde²⁵. Etnicita teda nie je len o pocite spolupatričnosti, jazyku a pod., ale môže sa stať determinujúcim nástrojom etnocídy, demagógie a ovládania ľudí a celých spoločenstiev. Tento fakt taktiež potvrdzuje relevantnosť etnickej tematiky v rámci súčasného multikultúrneho sveta.

So skúmanou problematikou úzko súvisia niektoré ďalšie pojmy. Etnické vedomie je znakom etnicity, je v ňom obsiahnuté vedomie príslušnosti k národu, spoločného pôvodu, spoločného historického vývoja, ako aj predstavy o vlastnostiach a kultúrnych znakoch vlastného etnika.²⁶

Charakteristika etnickej identifikácie je náročnejšia, zvlášť v menšinovom prostredí. V tomto prípade možno využiť prístupy sociálnej psychológie. Etnikum môžeme považovať za veľkú sociálnu skupinu s automatickým členstvom, ku ktorej si jednotlivec formuje vzťah až neskôr.²⁷ Identifikácia (jednotlivca) závisí (čiastočne) od miery etnického

²⁴ Tamže, s. 122.

²⁵ Genocida je najvyšším stupňom kolektívneho násillia. Predstavuje pokus o fyzické zničenie odlišnej skupiny. TESAR, F.: Etnické konflikty. Praha 2007, s. 205.

²⁶ KOLEKTÍV: Encyklopédia ľudovej kultúry 1. Bratislava 1995, s. 125.

²⁷ BOROŠ, J.: Základy sociálnej psychológie. Bratislava 2001, s. 71.

vedomia celej skupiny. Podmienkou formovania etnických postojov je dosiahnutie určitej úrovne vývinu etnickej identifikácie. Je postupným komplexným procesom diferenciacie a integrácie poznatkov týkajúcich sa medzietnických vzťahov. Završuje sa v neskorkej adolescencii, kedy možno predpokladať existenciu relatívne vyhranených etnických postojov.²⁸ K tejto charakteristike môžeme mať isté výhrady, najmä ak zohľadníme médiami často ponúkaný obraz „detských vojakov“ vo viacerých ázijských alebo afrických krajinách. Ich konanie je však skôr ovplyvnené nesprávnymi kultúrnymi vzormi a možno ho čiastočne považovať aj za prejav etnokonfesionálnej demagógie niektorých, spravidla ilegálnych organizácií.

Z hľadiska skúmanej problematiky, dolnozemského priestoru a akulturačných procesov je relevantným pojmom aj bietnicita. Možno ju pozorovať predovšetkým v prostredí etnicky zmiešaných rodín. Konštrukcia dvojitej etnickej identity sa chápe ako prelínanie komponentov dvoch identít, pričom z hľadiska preferencie, resp. vyváženosti jednotlivých zložiek etnicity sa hovorí o vyrovnanom (vyváženom) a nevyrovnanom type dvojitej identity. Ak dochádza k preferencii niektorých zložiek etnicity (prevažne k preferencii jedného z jazykov), ale aj kultúrnych stereotypov, je to nevyrovnaný typ, ktorý je charakteristický napríklad pre Slovákov v Maďarsku.²⁹ S Ondrejovičom a Krupom súhlasíme. Existuje však aj diametrálne odlišný prípad ako bietnicita: mladý človek z etnicky zmiešaného spoločenského aj rodinného prostredia nemá žiadnu etnickú identitu; „nie som Maďarska ani Slovenka, lebo neviem, čo vlastne som.“

Etnická identita je jednou z viacerých identít človeka. Popri socioprofesijnej a konfesionálnej určite jednou s najdôležitejších. Jednotlivé identity sa prelínajú a najmä v minoritnom prostredí nadobúdajú nové významy. V podmienkach materského národa nemusia

²⁸ LOVAŠ, L. – VÝROST, J. – ZELOVÁ, A.: Vybrané kapitoly zo sociálnej psychológie 3. Sociálno – psychologická analýza osobných vzťahov, interpersonálna agresia, makrosociálne javy a procesy. Bratislava 1996, s. 135.

²⁹ ONDREJOVIČ, S. – KRUPA, V.: c. d., 2009, s. 123.

byť viaceré aspekty etnicity a etnoobrazu o sebe a o iných prítomné, respektíve rozvinuté v rovnakej miere.³⁰ V priestore Dolnej zeme sa vo väčšine prípadov kryje etnická identita Slovákov s konfesijnou identitou.

Etnické procesy, etnická enkláva a etnická diaspora

Ako ukazuje štúdium histórie národov sveta, základnými typmi etnotransformačných procesov sú procesy etnického rozdeľovania a etnického zjednocovania. Práve procesy rozdeľovania sú základom rozmiestnenia ľudí po zemeguli z oblasti (alebo z niekoľkých oblastí) formovania Homo sapiens. Procesy etnického rozdeľovania a s nimi spojené masové migrácie boli základom vzniku mnohých národov.

Od rozpadu prvotnopospolnej spoločnosti sa však dominantnými stávajú procesy etnického zjednocovania. Tieto procesy sa všeobecne definujú zvyčajne ako procesy zbližovania a splyvania, čo je úplne odôvodnené, lebo sa tým upozorňuje na ich rozdielnu hĺbku. Môžeme vyčleniť tri typy etnických procesov zjednocujúceho charakteru (teda aj národnostných procesov): konsolidáciu, asimiláciu a integráciu.

Do procesov etnickej konsolidácie môžeme zaradiť procesy splyvania niekoľkých jazykovo a kultúrne príbuzných etnických jednotiek do jedného etnického celku.

Do procesov etnickej asimilácie sa zvyčajne zahrnujú procesy splyvania skupín alebo jednotlivcov z jedného etnosu v prostredí iného etnosu. Existujú dva typy asimilácie: asimilácia násilná a prirodzená.

Pod etnickou integráciou rozumieme vzájomné pôsobenie základných etnických jednotiek: kmeňov, národností a národov, ktoré

³⁰ ČUKAN, J.: Medzilokálne kontakty a etnické vedomie Slovákov v Šáre pri Budapešti. In: KOVÁČOVÁ, A. – TUŠKOVÁ, T. – UHRINOVÁ, A.: Materiálové príspevky ku kultúre a spôsobu života v Dabaši – Šáre. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba 2011, s. 175.

sa svojimi jazykovo – kultúrnymi parametrami podstatne odlišujú, pričom toto pôsobenie vedie k objaveniu sa niektorých spoločných črt.

Konsolidácia a asimilácia vedú pomerne k úplnej etnickej rovnodosti, integrácia je sprevádzaná len formovaním niektorých spoločných etnických črt v etnosoch, ktoré na seba navzájom pôsobia.³¹ V dlhodobom časovom horizonte sa môže toto tvrdenie ukázať ako nesprávne.

Je nevyhnutné dotknúť sa tiež pojmov enkláva a diaspóra ako základných typov osídlenia a rozmiestnenia členov menšiny na území štátu. Enkláva v etnografii znamená skupinu ľudí obklopenú inoetnickým a inokultúrnym spoločenstvom. Príslušníci enklávy zachovávajú vlastnú kultúru, v dôsledku toho aj určitú mieru izolácie voči majoritnej spoločnosti. Enklávy sú založené spravidla na etnickom, náboženskom, resp. jazykovom princípe.³² Čukan akcentuje funkcionálne hľadisko, význam kultúrnej reprodukcie pri primeranej početnosti minoritnej komunity, na základe ktorých môžeme príslušníkov menšiny nazvať enklávou.³³ Diaspóra je termín na označenie akejkoľvek skupiny utečencov alebo vysťahovalcov, žijúcej rozptýlene v inoetnickom prostredí. V minulosti sa používal v súvislosti s rozdielnym vierovyznaním.³⁴

Vzhľadom na tematické zameranie nášho výskumu sa bližšie zameriame na asimilačné procesy, ktoré prebiehajú v enklávach a diaspórach. Po počiatočnom kontakte majú tri fázy – adaptáciu, akulturáciu a asimiláciu. Adaptácia je proces, pri ktorom jednotlivec alebo skupina ľudí upravuje svoje správanie tak, aby zodpovedalo okolitému prírodnému, kultúrnemu a spoločenskému prostrediu. Prostriedkom adaptácie je kultúra.³⁵ Akulturácia predstavuje ovplyvňovanie jednej kultúry druhou, vnášanie nových prvkov do určitého, už existujúceho systému. Môže prebiehať medzi dvoma či viacerými skupinami.

³¹ BROMLEJ, J. V.: c. d., 1980, s. 174 – 175.

³² KOLEKTÍV: c. d., 1995, s. 121.

³³ ČUKAN, J. – GARAJ, B. – JÁREK, M.: Kultúrne tradície v Erdevíku. Korene a súčasnosť. Nitra 2005, s. 9 – 23.

³⁴ KOLEKTÍV: c. d., 1995, s. 92.

³⁵ Tamže, s. 13.

Predpokladom akulturácie je dlhodobejšie spolužitie skupín s rozdielnou kultúrou.³⁶ Asimilácia je procesom splynutia dvoch či viacerých skupín, obvykle etnických, do jedného celku so spoločnou kultúrou. V rovine kultúrneho kontaktu príslušníkov rôznych etnických skupín ide o stratu niektorých vlastných znakov a osvojovanie si cudzích.³⁷

Na základe skúseností z terénnych výskumov by sme tieto definície mohli posunúť do iných hraničných rovín. Je evidentné, že jednotlivé fázy sa prelínajú a ich vymedzenie je náročné. Čo však môžeme konštatovať je, že akulturácia prebieha prakticky už od fázy adaptácie až po etnickú asimiláciu, pričom za ňu môžeme považovať konkrétny stav absolútnej straty pôvodných etnických znakov a stotožnenie sa s charakteristikami obklopujúcej časti obyvateľstva.

Adaptácia migrantov v novom prostredí zďaleka nepredstavuje len ich vnútornú reakciu. Od začiatku znamená/obsahuje aj interaktívny, viacvrstvový problém. Popri zoznamovaní sa s geografickými podmienkami dochádza paralelne aj k úvodným spoločenským a kultúrnym dotykom, ktoré od prvého kontaktu predstavujú akulturáciu, začiatok postupného procesu etnokultúrneho vyrovnávania. Jeho priebeh bezprostredne závisí od stupňa doterajšieho vzájomného poznania, respektíve od kvality vzťahov majority k minorite a formujúcich sa heteroobrazov, otvorenosti ku spolupráci, alebo jej odmietaniu. Náznačené kontexty sú všeobecne známe. Z hľadiska formovania minoritnej kultúry a jej vzorov môžu mať dočasne či dlhodobo relevantný význam alebo sú to celkom iné okolnosti a vyššie spomenuté nemusia byť dôležité vôbec. V každom prípade sa dostávame k ďalšiemu fenoménu, ktorým je čas, časová postupnosť a zmeny v čase. Nie preto, aby sme analyzovali priebeh historického vývoja, ale kvôli pripomenutiu jeho dôležitosti a akceptovaniu premenlivosti.

Ešte pred necelými dvomi storočiami trvala cesta z Myjavských kopaníc do Boľoviec v Srieime pod Belehradom, najjužnejšej slovenskej enklávy na Dolnej zemi, desiatky dní a príprava na cestu do neznámeho

³⁶ Tamže, s. 15.

³⁷ Tamže, s. 23.

prostredia niekoľko mesiacov. Traja bratia s rodinami, s celým majetkom na troch vozoch, prišli do cieľa na smrť unavení a psychicky zlomení bez jalovice, ktorá neprežila sedemstokilometrovú cestu a aj bez jedenapolročného dievčatka, ktoré museli nechať stratené v žite pri Segedíne – na svitaní po krátkom spánku ho aj hľadali, no nemohli sa dlhšie zdržiavať, lebo kravy potrebovali piť.³⁸

Netreba pripomínať, že išlo o primárnu a vnútornú kolonizáciu s cieľom získať náboženskú slobodu a lacnú pôdu v rámci jedného štátu. Pri výmene obyvateľstva po druhej svetovej vojne prešli slovenskí reemigranti z Butína v rumunskom Banáte do Československa rovnakú vzdialenosť vlakom za necelé dva dni a v roku 2012 srbskí a rumunskí občania, prichádzajúci na Slovensko, do vlasti svojich dedov, za lepšími životnými podmienkami, absolvujú túto cestu osobným autom za šesť hodín aj raz mesačne. Porovnávať možno demokraciu, politickú slobodu a ekonomickú situáciu v bývalej Juhoslávii a bývalom Československu napríklad v 80. rokoch minulého storočia a v súčasnosti, podobne aj postavenie národnostných menšín na tom istom území bývalej Juhoslávie vtedy, počas Balkánskej vojny a dnes. Všetky zmeny na regionálnej, medzištátnej, alebo celosvetovej úrovni, ktoré sa neraz samotných menšín, a dokonca ani ich materských národov priamo netýkajú, sa svojím spôsobom často odrážajú aj v postavení etnických minorít a uplatňovaní ich deklarovaných práv.³⁹

S asimilačnými procesmi súvisí aj naturalizácia. Je to prijatie štátneho občianstva cudzincom, resp. zdomácnenie v kultúrnej a sociálnej odlišnej prostredí.⁴⁰ Treba však konštatovať, že pokiaľ predchádzajúce tri fázy na seba relatívne nadväzujú, samotná naturalizácia ešte neznamená ich úplné ukončenie, resp. môže nastať počas ktorejkoľvek z predchádzajúcich fáz. Proces naturalizácie často vôbec nesúvisí

³⁸ ČUKAN, J.: Status minoritného spoločenstva – endogénne a exogénne faktory. In: Etnické komunity : kontinuita kultúrnej reprodukcie. Praha 2012, s. 15 – 16.

³⁹ ČUKAN, J.: Dolnozemska enkláva ako špecifický kultúrny systém. In: Svedectvá slovenského dolnozemskeho bytia : aspekty zo slovenskej dolnozemskej kultúrnej histórie a kultúrnej antropológie. Nadlak 2012, s. 15 – 20.

⁴⁰ KOLEKTÍV: c. d., 1995, s. 401.

s etnickou identitou. V dnešnom multikultúrnom svete môže byť príkladom naturalizácie prijatie štátneho občianstva športovcom inej krajiny z dôvodu reprezentácie určitého štátu bez ohľadu na to či žije v tejto krajine alebo nie.⁴¹

Etnické procesy nemôžeme považovať za nezvratné, to by sme už mali Cigánov v strednej Európe asimilovaných pravdepodobne od čias Márie Terézie. Metodologické prístupy a teoretické východiská treba prispôbovať konkrétnej realite pri rešpektovaní historickej postupnosti. S istotou môžeme vedieť len to, čo sa stalo a čo nás o nezvratnosti samo presvedčí. A máme dosť dôkazov o tom, že dvaja antropológovia nemusia postrehnúť a rovnako neinterpretujú ani to, čo sa objektívne deje. Nie my, ale história projektuje našu prítomnosť aj budúcnosť a my sa snažme reprodukovať realitu. Zásadné je rešpektovanie trojdimenziálnych, konkretizujúcich a zo všetkých hľadísk komplexných otázok:

1. Kto? – v zmysle etnickom, konfesionálnom, profesijnom, vekovom, rodovom.
2. Kde? – z hľadiska geografickej polohy aj štátnopolitického priestoru.
3. Kedy? – v zmysle fyzického, typologického aj sociálneho času a kontextov individuálnych skúseností aj kolektívnej historickej pamäti.⁴²

Jednotlivec verzus spoločnosť

Ak sa chceme zaoberať rôznymi aspektmi etnicity v rámci minoritnej kultúry, musíme sa zaoberať aj postavením jednotlivca v rámci skupiny

⁴¹ Z tohto dôvodu prijal občianstvo Slovenskej republiky napríklad futbalista čiernej pleti Karim Guéde, rodák z nemeckého Hamburgu, syn togskej matky a francúzskeho otca. Aktuálny je prípad bývalého argentínskeho futbalistu Davida Depetrisa, ktorý získal slovenské občianstvo v roku 2013, no väčšinu voľného času medzi futbalovými sezónami trávi v rodnej Argentíne.

⁴² ČUKAN, J.: c. d., 2012, s. 17.

a významom skupiny pre jednotlivca. Snažíme sa preskúmať, do akej miery je jedinec schopný tvoriť a meniť spoločnosť, viesť a usmerňovať iných jednotlivcov.

Ako tvrdia atomisti, spoločnosť je zmesou jednotlivcov, ktorí ju vytvárajú. Preto veria, že sociálne celky je možné redukovať na činnosť jednotlivcov, z ktorých sa skladajú, a že je možné ich z hľadiska tejto činnosti vysvetliť. Podľa ontologického atomizmu vznikajú základné ľudské potreby, schopnosti a motivácie v každom jednotlivcovi bez ohľadu na nejakú špecifickú charakteristiku sociálnych skupín alebo sociálnych interakcií. Aj keď sme samozrejme všetci v interakcii s inými ľuďmi, každý z nás je v tomto poňatí tým, čím je, v podstate nezávisle na týchto interakciách.⁴³

Pritom holizmus, ktorý vychádza z predstavy podstatnej skupinovej odlišnosti, je doktrínou, podľa ktorej sú vlastnosti jedincov výhradne funkciou ich miesta v spoločnosti alebo v nejakom širokom systéme významov. Presnejšie doktrína vychádzajúca z predpokladu, že identita človeka je určená jeho skupinovou príslušnosťou, pretože ju vytvárajú sociálne a kultúrne sily. Podľa holizmu sme v podstate prostriedkom, ktorým je vyjadrená kultúra a spoločnosť. Jednotlivci sú tým, čím sú, vďaka sociálnemu celku, ku ktorému patria. Z toho vyplýva, že jednotlivca možno chápať len na pozadí sociálneho kontextu, a nie naopak.⁴⁴

V súlade s Malinowskym uvádzame, že jednotlivec nie je priamo determinovaný uspokojovaním svojich biologických potrieb – je závislý od spolupráce s ostatnými jednotlivcami, od vzájomných interakcií, teda od celej sociálnej siete vzťahov a inštitúcií. Uznáva dôležitú úlohu kultúry a interakcií. Analyzuje a klasifikuje základné kultúrne typy podľa toho, ako sú integrované. Ak je princípom integrácie reprodukcia, inštitucionálnymi typmi sú rodina, domácnosť, klan atď. Ak ním je územie, inštitucionálnymi typmi sú kmeň, etnická skupina atď. Ďalšími princípmi môžu byť fyziológia (vekové skupiny), dobrovoľné združovanie (tajné spoločnosti, kluby), profesia alebo povolanie

⁴³ FAY, B.: Současná filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup. Praha 2002, s. 44.

⁴⁴ Tamže, s. 67.

(spoločnosti čarodejníkov a mágov, odbory), status (šľachta, cirkev) alebo základný integračný princíp, t. j. daná kultúra (národ, štát). Malinowsky uznáva, že kultúra vytvorila pre človeka určité špecifické zákonitosti a potenciality. Z toho vyplýva, že pri skúmaní kultúry je potrebné prihliadať na špecifický typ determinizmu – kultúrny determinizmus.⁴⁵ Je to presne to, čo inými slovami tvrdí vyššie Fay.

Jednotlivec a jeho kultúra sú komplexne späté. Jedinec môže konať ako odraz kultúry vlastnej skupiny, ale aj ako nositeľ, manipulátor a tvorca tejto kultúry.⁴⁶

O vzťahu skupinovej kultúry a kultúry jednotlivca pojednáva aj Bromlej.⁴⁷ V každom spoločenstve ľudí existuje spoločná skupinová kultúra, teda súhrn diel, hodnôt a spôsobov správania, ktoré skupina prijala a uznala, a ktoré nadobudli pre jej členov význam; určujú normy správania, ktoré sa pokladajú za „záväzné“, napr. pravidlá slušnosti, zásady spolunažívania atď. Preto kultúra spoločenstva má určitú „prioritu“ pred kultúrou jednotlivcov, fungujúcou v jej rámci. Pritom každé spoločenstvo ponecháva jednotlivcom možnosť originalnosti a odklonenia sa od všeobecne uznávaných vzorov. No len veľmi málo podobných odchýlok môže nadobudnúť charakter črt, typických pre príslušnú kultúru.

Keďže kultúra istého jednotlivca nemá vcelku všeobecný význam pre etnos, sama osebe nemôže slúžiť ako jeho charakteristický príznak. V takejto úlohe môžu vystupovať len tie črty kultúry, ktoré sú charakteristické pre celý etnos. Práve preto fenomén skupinovej kultúry je najdôležitejšou podmienkou plnenia etnických funkcií kultúry. Pritom však nesmieme zamieňať kultúru jednotlivca a jedinečné javy kultúry. Ako je známe, jedinečné javy kultúry často vystupujú v úlohe charakteristických príznakov etnosu.

⁴⁵ KANOVSKÝ, M.: Kultúrna a sociálna antropológia. Osobnosti a teórie. Bratislava 2004, s. 93 – 95.

⁴⁶ KRECH, D. – CRUTCHFIELD, R. S. – BALLACHEY, E. L.: Človek v spoločnosti. Bratislava 1968, s. 399.

⁴⁷ BROMLEJ, J. V.: c. d., 1980, s. 71.

Sociálne prostredie však motivuje jednotlivcov, aby vystupovali v rôznych rolách. V minoritnej kultúre sú to roly spolokára, učiteľa, farrára a pod. „Správanie v role ovplyvňuje u jednotlivca jeho vedomosť o role, jeho motivácia k uskutočneniu roly, jeho postoje k sebe samému i k druhým ľuďom v prípade medziľudského správania. Pretože si každý jednotlivec nadobudol jedinečný súhrn poznatkov, potrieb, postojov a znakov medziľudského reagovania, jedinečný je aj spôsob, ktorým uskutočňuje svoje rozmanité roly.“⁴⁸

„U prevažnej časti členov spoločenstva existuje, vzhľadom na každú uznanú pozíciu, názor o tom, aké má byť správanie osôb, ktoré danú pozíciu zaujímajú. To, čo sa od typického predstaviteľa danej pozície očakáva, určuje rolu spojenú s touto pozíciou. Na rolu možno pozeráť ako na niečo, čo medziiným zahŕňa aj povinnosti a záväzky pozície. Roly sa vzťahujú na štandardné situácie. Roly predpisujú druhy správania, ktoré sa od ľudí v špecifických pozíciách očakávajú v špecificky vymedzených alebo štandardných situáciách, napr. od kňaza v kostole.“⁴⁹

Medzigeneračný prenos a minoritná kultúra

Odovzdávanie etnokultúrnej, ako aj každej inej, informácie v ľudskej spoločnosti sa uskutočňuje rôznymi formami: prostredníctvom materiálnej a duchovnej kultúry, gestami a pod. No hlavnou formou takéhoto odovzdávania je reč – slovesná informácia (ústna alebo písaná – literárna). Hlavnými druhmi kontaktov, ktoré sú spojené s odovzdávaním etnokultúrnej informácie, sú kontakty rodinné, výrobné a vzdelávacie. Najdôležitejšou sociálnou bunkou, v rámci ktorej sa táto transmisia uskutočňuje, je obyčajne rodina.

⁴⁸ KRECH, D. – CRUTCHFIELD, R. S. – BALLACHEY, E. L.: c. d., 1968, s. 542.

⁴⁹ Tamže, s. 355.

Osvojenie etnokultúrnej informácie prebieha mimovoľne (podvedome), ale i vedome. Prvý spôsob je starší, lebo je založený na napodobňovacích schopnostiach človeka. V mnohom je to podmienené aj tým, že prevažnú väčšinu etnokultúrnych informácií si človek osvojuje v ranom veku.

Pri reprodukcii etnosu základná úloha prislúcha medzigeneračnej, diachrónej etnokultúrnej informácii. Existencia týchto nepretržitých diachrónnych informačných stykov medzi striedajúcimi sa generáciami etnosu podmieňuje jeho kontinuitu a stabilitu v čase, synchronná informácia zasa zabezpečuje jeho priestorovú stabilitu.⁵⁰

Objektívne základy etnického uvedomenia možno redukovať na spoločné etnokultúrne črty a na spoločné historické osudy len v tom prípade, ak máme na mysli etnos v úzkom zmysle slova (etnikum). No v skutočnosti spolu s „čisto“ etnickými (etnokultúrnymi) spoločenstvami jestvujú aj zložité etnické útvary, a to etnosociálne, ktoré majú jednoznačne spoločné územie. Práve preto sa etnické uvedomenie opiera predovšetkým o predstavy „o rodnej zemi“, o charakteristických črtách územia základného osídlenia etnosu. V tom spočíva aj osobitná spätosť etnického (národného) cítenia s emocionálnym vnímaním „rodného kraja“.⁵¹

Z hľadiska zachovania etnických znakov v minoritných spoločenstvách je mimoriadne dôležitá mládež. Môže sa socializovať v národnom duchu len za predpokladu, že bude reprodukovat' tradičnú kultúru. Tá predstavuje „vrstvu kultúry zdedenú z minulosti, jadro ľudovej kultúry. Tvorí relatívne uzavretú štruktúru javov začlenených do systému kultúrnych hodnôt, ktoré príslušné spoločenstvo v danom čase a priestore uznáva, a ktoré pokladá pre seba za typické. Tieto kultúrne javy sú vo svojom obsahu, forme a funkcii viac-menej ustálené. Základ tradičnej kultúry tvorí tá vrstva ľudovej kultúry, ktorá sa traduje ako osobitý kultúrny systém z predchádzajúcich ekonomicko-spoločenských formácií.“⁵²

⁵⁰ BROMLEJ, J. V.: c. d., 1980, s. 62 – 64.

⁵¹ Tamže, s. 122.

⁵² KOLEKTÍV: Encyklopédia ľudovej kultúry. 2. časť. Bratislava 1995, s. 263.

Dôležitou kategóriou medzigeneračnej transmisie kultúry je tradovanie. Predstavuje formu preberania základného etnického znaku – menšinovej tradičnej kultúry. Tradícia v minoritných komunitách je hlavným determinantom zachovania ich kultúry do budúcnosti.

Určitá časť minoritnej kultúry sa socializáciou neprenáša. Zaniká v procese modernizácie a technizácie ako nepotrebná (napríklad rôzne technologické postupy v hospodárení a domácej výroby). Iná časť sa modifikuje, prispôsobuje novým, zmeneným podmienkam, mení svoju pôvodnú funkciu (adaptívnosť kultúry). Ďalšia zložka kultúry vzniká ako invencia vplyvom endogénnych zmien. Podnety však prichádzajú tiež z iných kultúr a predstavujú exogénnu zmenu prostredníctvom difúzie nových prvkov⁵³.

V týchto podmienkach vzniká aj minoritná kultúra mládeže. Môžeme tu sledovať dve vývinové línie. Prvú predstavuje enkulturácia, čiže učenie sa kultúre mladšej generácie od staršej. Druhá línia je prezentovaná vzťahom majoritnej a minoritnej kultúry. Ide tu o akulturáciu mládeže, ktorá sa v integrovanej Európe zrýchľuje vplyvom rôznych globalizačných či internetizačných činiteľov.

Naznačený problém je o to zložitejší, že v prípade etnického odlúčenia sa vyskytujú práve uvedené línie, ktoré sú v podmienkach materského národa zväčša irelevantné. Opäť tu vystupujú do popredia akulturačné faktory, ktoré v závislosti od konkrétnej lokality pozitívne alebo negatívne vplývajú na proces tradovania minoritnej kultúry.

Podstatný vplyv na medzigeneračný prenos má zmena spôsobu života v posledných desaťročiach. Najmä v krajinách bývalého východného bloku po páde socializmu. Od kolektivizácie sa podstatne narušili tradičné postupy vo všetkých oblastiach spôsobu života, mladí sa v ich duchu objektívne nemôžu socializovať. Upúšťajú od tradičného spôsobu života, sťahujú sa za prácou do miest.

⁵³ Napríklad u mladých Slovákov v Rumunsku v posledných rokoch zaznamenáva veľký úspech moderná syntetizátorová hudba balkánsko-tureckého rázu nazývaná „manele“, bez ktorej sa nezaobíde žiadna diskotéka.

Významným kontextom spôsobu života, v minoritnom prostredí často jedným z relevantných, je konfesionalita. V súčasnosti vo všeobecnosti klesá vplyv konfesie na život mládeže. Viera je u mnohých považovaná za prežitok.

Vzťah minority a majority

Postavenie a súčasný stav slovenských minoritných komunít na Dolnej zemi je do značnej miery výsledkom dlhodobého postoja majoritného obyvateľstva k národnostným menšinám. Z terénnych výskumov vieme potvrdiť, že tento vzťah môžeme sledovať v dvoch rovinách. Jedna je prezentovaná platnou legislatívou v rôznych oblastiach (školsťvo, kultúra, financovanie a pod.), ktorú vytvára štát prostredníctvom svojich zákonodarných orgánov a utvára tým líniu regulácie etnických minorít. Príslušníci určitého etnika v inoetnickom obklúčení môžu robiť len to, čo im väčšina umožní. Či už utvorením spomenutého zákonného rámca, resp. poskytnutím finančných prostriedkov, pričom metodika ich rozdeľovania býva často súčasťou tejto legislatívy.

Druhá línia predstavuje vzťah jednotlivca k jednotlivcovi na lokálnej úrovni. Toto vzájomné spolužitie nie je upravené nijakým zákonným spôsobom a formuje sa dlhé obdobie na základe rôznych identít a sociálnych rol každého človeka, ale aj celého spoločenstva. Opäť je tu potrebné rozlišovať mestské a vidiecke prostredie, ktoré malo vplyv na silu väzieb medzi obyvateľmi. Z praxe vyplýva, že vzájomný vzťah jednotlivcov nebýva často v súlade s tendenciami legislatívy. Lokálne prostredie väčšinou nie je zaťažené stereotypmi legislatívy na celoštátnej úrovni, preto sa kontakty, postoje a spolupráca vyvíjali na báze predchádzajúcich skúseností a zážitkov s príslušníkmi iných etník.

Pre realitu života príslušníkov minorít sú dôležité obe línie. Spolunažívanie je ovplyvnené vzťahmi v komunite/obci. Každá komunita však funguje ako hierarchizovaný systém, determinovaný jednotlivcami

postavenými najvyššie (dnes zvyčajne volenými) a ako systém sa riadi platnou legislatívou. Menšinová komunita, ak je enklávou, obyčajne predstavuje tiež systém s určitými pravidlami, inštitúciami, autoritami a pod. Tie sú následne hierarchizované až na celoštátnu úroveň (nie všetky) a majú možnosť komunikovať s najvyššími orgánmi štátu či podieľať sa na tvorbe menšinovej legislatívy (resp. ju minimálne pripomienkovať alebo podrobiť kritickej analýze).

Nachádzame tu určité prepojenie medzi legislatívou, možnosťami ňou poskytnutými a jednotlivcom (členom komunity/minority).⁵⁴ Aj táto väzba spôsobila (okrem iných asimilačných faktorov), že medzi stupňom akulturácie Slovákov v jednotlivých krajinách Dolnej zeme sú mimoriadne diferencie. Do úvahy je však nutné brať tiež silu jednotlivých enkláv, početnosť, produktivitu menšinovej kultúry, socializáciu mládeže v národnostnom duchu atď.

Praktizovanie minoritnej kultúry, resp. socializácia mládeže je však do značnej miery determinovaná vzťahom majority k menšinám, ktorý je manifestovaný v legislatíve. A na tomto mieste je zjavné, že jedným z najdôležitejších asimilačných faktorov, určujúcim vývoj na dlhé roky, je práve vzťah zakódovaný v právnych normách týkajúcich sa minority. Dôležitým kontextom – opozitom voči uvedenému vzťahu je postoj materského národa k svojim zahraničným enklávam a diaspóram. Ten môže určitou mierou kompenzovať negatívne vplyvy protimenšinovej legislatívy. Ide najmä o finančnú podporu rozvojových projektov, resp. inú podporu.

V menšinových komunitách je možné sledovať okrem účinkov legislatívnych noriem aj ďalší zaujímavý rozmer životaschopnosti menšiny. Je to schopnosť/neschopnosť využívať práva garantované v spomenutej legislatíve. Do popredia tu okrem finančnej podpory vystupujú jednotlivci a inštitúty/roly, ktoré môžu využívanie práv

⁵⁴ Samozrejme je nespochybniteľné, že na jednotlivca sa vzťahujú aj iné právne normy, ktoré musí dodržiavať, aby sa nedostal do právnych kolízií a vyhol sa trestnoprávnej zodpovednosti, v rámci charakteristiky determinujúceho vzťahu majority a minority sa však pokúšame generalizovať, čím nevylučujeme platnosť iných postulátov.

realizovať. Zistili sme, že mnohé menšinové spoločenstvá, ich kultúrna produktivita a životaschopnosť závisia od úzkeho kruhu aktívnej inteligencie, ktorej existencia nie je samozrejmosťou a nie je automaticky zabezpečená jej medzigeneračná komplementarita.

Vybrané aspekty sťahovania Slovákov na Dolnú zem

Jedným z predpokladov vzniku menšinového prostredia sú migrácie. Sú úzko spojené s existenciou ľudstva. Už pravek priniesol nútené migrovanie človeka za potravou. Paleolitický človek ani nemal stále sídla a neustále sa presúval. Prvé sídla sa spájajú až s obdobím neolitu, kedy sa človek mení na pastiera/roľníka a usádza sa, začína pestovať plodiny, domestikovať zvieratá a taviť rudy. Toto obdobie nazýva Morgan barbarstvom⁵⁵.

Špecifická forma migrácií – kolonizácie sú z najrôznejších dôvodov⁵⁶ prítomné neustále aj po usadení človeka. S územím Slovenska a strednej Európy súvisia presuny veľkých skupín ľudí – Dákov, Germánov, Keltov, Avarov, Slovanov či Húnov.⁵⁷ V novších dejinách zaznamenávame na našom území nemeckú kolonizáciu, kolonizáciu na valaskom práve, príchody Habánov, Chorvátov, Huncokarov či Bulharov. Zrejme sú tiež pohyby obyvateľstva z územia dnešného Slovenska. Ide napr. o vystáhovalstvo na Dolnú zem či do zámoria.

Integrácia do Európskej únie priniesla v poslednom desaťročí najmä pracovné migrácie z krajín bývalého východného bloku

⁵⁵ MORGAN, L. H.: Praveká spoločnosť alebo Výskumy o priebehu ľudského pokroku od divožstva, cez barbarstvo k civilizácii. Košice 1971, s. 23 a n. Predchádzajúce štádium označuje Morgan ako divožstvo a nastávajúce civilizáciou. Pozri aj ENGELS, F.: Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu. Bratislava 1962, s. 23 – 29.

⁵⁶ ŠUSTEKOVÁ, I.: Adaptácia migrantov z Kysúc v Radošinskej doline v 2. polovici 20. storočia. Dizertačná práca. Nitra 2005, s. 24 – 26.

⁵⁷ BADE, K. J.: Evropa v pohybu. Evropské migrace 20. století. Praha 2005, s. 47.

do ekonomicky vyspelejších krajín západnej, južnej, ale aj severnej Európy. Súčasný výskyt mobility obyvateľov je len dôkazom a potvrdením faktu, že migrácie sú stále súčasťou spôsobu života človeka, nie niečím prežitým a minulým. V čase sa mení len forma, dôvody, príčiny, intenzita, rozsah a početnosť mobilít. Na základe uvedených faktorov je možné pomenovať niektoré obdobia, jednotlivcov a skupiny ľudí, príčiny a následky, zdrojové a cieľové miesta či priebeh konkrétnych migračných prúdov.

Optikou tejto schémy môžeme identifikovať migrácie v intenciách prítomného materiálu, ktoré sú determinujúce. Sú to migrácie na Dolnú zem. Stávajú sa východiskom aj základným predpokladom vzniku jedinečného kultúrneho prostredia v jednotlivých lokalitách a konkrétnom geopolitickom priestore.

Kolonizácie na Dolnú zem a ich priebeh bol relatívne pokojný a bezkonfliktný, no toto tvrdenie neplatí vo všeobecnosti. Priebeh dejín poskytuje veľa príkladov, kedy osídľovanie územia spôsobilo etnocídu na kolonizovanom území. Tak to bolo napríklad pri osídľovaní Ameriky, v rámci ktorého boli vyvražďovaní pôvodní obyvatelia, resp. spomeňme kolonializmus európskych mocností v Afrike či Ázii. V prípadoch mnohých etník to znamenalo ich zánik a teda aj koniec konkrétneho etnokultúrneho vývoja – najmä kultúrnych, ale aj etnických procesov.

Migrácia obyvateľstva je definovaná ako „pohyb obyvateľstva v územnom priestore spojený so zmenou bydliska mimo sídelnej jednotky. Môže ísť o vnútornú migráciu obyvateľstva v rámci územia štátu, alebo o vonkajšiu, zahraničnú migráciu. Migrácia obyvateľstva súvisí s osídľovacími procesmi (osídlenie – kolonizácia), s pohybom obyvateľstva pri vyhľadávaní pracovných príležitostí a s odchodmi v dôsledku politických, kultúrnych, alebo náboženských motívov (vysťahovalectvo). Na vonkajšej migrácii sa podieľali najmä osídľovacie procesy. Migrácia obyvateľstva je dôležitým ukazovateľom demografického, hospodárskeho, historického a kultúrneho rozvoja každej krajiny.“⁵⁸

⁵⁸ KOLEKTÍV: c. d., 1995, s. 355.

Migračné pohyby Slovákov na Dolnú zem

Migračnými procesmi Slovákov na Dolnú zem sa zaoberajú viaceré faktografické publikácie domácich aj dolnozemských bádateľov. Nachádzame ich však aj v populárno-vedných prácach.⁵⁹ Budeme sa snažiť o kontextuálnu a integrálnu charakteristiku vysťahovalectva s cieľom zistiť, aké etnokultúrne procesy k nemu viedli a čo spôsobili. Chceme zistiť faktory, ktoré na dlhé roky ovplyvnili život vysťahovalcov, ba ovplyvňujú ho dodnes. Dolnú zem sme si vybrali z dôvodu početnej slovenskej menšiny, ktorá tu žije najmä na území piatich štátov (Maďarsko, Rumunsko, Srbsko, Chorvátsko a Bulharsko). Dodajme, že Bulharsko z hľadiska počtu krajanov stratilo dôležitosť enklávy, ale vzhľadom na historický vývoj a geografickú polohu ho nie je možné z charakteristiky vynechať. Slovenské minority existujú aj v iných štátoch naznačeného geopolitického priestoru, no naša pozornosť sa, aj vzhľadom na vedecké zameranie výskumného tímu z Katedry manažmentu kultúry a turizmu (FF UKF v Nitre) a ekonomické možnosti, sústreďuje len na uvedené štáty.

Migračné procesy Slovákov boli často z veľkej miery determinované sociálnou situáciou v Hornom Uhorsku. Celé 17. storočie bolo mimoriadne ťažkým obdobím. Popri tureckom nebezpečenstve bolo poznamenané protihabsburskými stavovskými povstaniami. Zemepanské vykorisťovanie nadobudlo nebývalé rozmery. Sloboda sťahovania prakticky neexistovala, neúmerne sa zvýšili aj robotné povinnosti. Dedinské obyvateľstvo opúšťalo svoje usadlosti a hľadalo záchranu v iných krajoch. Okrem zlej sociálnej situácie boli ľudia ohrozovaní aj ďalšími nástrahami, napr. masívnou rekatolizáciou, zaberaním protestantských kostolov, súdením *luteránskych* duchovných. Fatálne následky pre niektoré lokality mali morové epidémie v rokoch 1679 – 1680 a 1708 – 1710.⁶⁰ Vysťahovalectva sa zúčastňovali najmä ľudia s nižším sociálnym statusom. Verili, že presun na iné miesto im prinesie lepšie životné

⁵⁹ Pozri napr. BUJTÁR, P.: Pastierik. Nadlak 1996 alebo JANČOVIČ, J.: Z kolísky na Dolnú zem. Martin 2004.

⁶⁰ SIRÁCKY, J. a i.: Slováci vo svete 1. Martin 1980, s. 13 – 19.

podmienky. Prestáhovanie nesplnilo vždy očakávania migrantov, a tak sa často sťahovali opäť. Takáto migrácia, označovaná ako sekundárna, má za následok prelínanie jednotlivých migračných prúdov a stieranie medziregionálnych rozdielov medzi jej účastníkmi. Pripomeňme, že príčin sekundárnej, prípadne ešte aj viacstupňovej kolonizácie môže byť niekoľko.

Samotné migrácie začali po vyhnaní Turkov z dôvodu vyludnenia Dolnej zeme a potreby kultivácie pôdy. Prví migranti sa objavili na území dnešného Maďarska koncom 17. storočia. Na územie Srbska, Rumunska a Chorvátska prichádzali Slováci od prvej polovice 18. storočia. K posledným osídleným častiam Dolnej zeme patrilo Bulharsko, kde sa prví slovenskí prisťahovalci objavili koncom 19. storočia.⁶¹

Jednotlivé vystáhovalcké prúdy sa formovali z podnetu vtedajších zemepánov, ktorí potrebovali pracovnú silu na svoje majetky.⁶² Prisťahovalcom mohli dať do užívania viac pôdy, ako mali k dispozícii v Hornom Uhorsku. Okrem toho si ich pozývali aj na ťažbu a spracovanie dreva, ako odborníkov do sklárskych hút, a podobne.

Vzhľadom na spomenuté fakty je dôležité, že migrácie na Dolnú zem v ich zárodku postihli južné hraničné oblasti Horného Uhorska ako miesta ustavičných bojov a drancovania, no aj severné regióny, kde zlá sociálna situácia obyvateľstva spôsobovala hladomor. Pritom Slovensko bolo v rámci monarchie relatívne husto osídlené, na rozdiel od Dolnej zeme, ktorá bola skôr pustatinou, než urbanizovaným územím.⁶³

Etnické enklávy a diaspóry v inoetnickom obklúčení, mimo územia materského národa, existujú a vyvíjajú sa niekoľko desiatok rokov či storočí a vo všetkých prípadoch sa k nim viažu iné príčiny, iný komplex okolností lokálneho, regionálneho, alebo ešte širšie chápaného priestoru. Bez problémov dokážeme vymenovať – bez nároku na dôležitosť poradia – viacero konkrétnych prípadov, kedy bola rozhodujúcou

⁶¹ BARTALSKÁ, L. a i.: Sprievodca slovenským zahraničím. Bratislava 2001, s. 47, 87, 107, 153, 233.

⁶² Je nutné podotknúť, že migrácie mali v tomto období aj neorganizovaný – živelný charakter.

⁶³ SIRÁCKY, J. a i.: c. d., 1980, s. 14 a n.

príčinou emigrácie, respektíve impulzom k odchodu z rodiska taká malá výmera pôdy, ktorá jej vlastníkov už nedokázala uživiť, opakujúce sa roky neúrody a hladomoru, túžba po náboženskej slobode, ponuka pracovných príležitostí vo vznikajúcom priemysle, politické perzekúcie, alebo len nesúhlas s aktuálnym politickým dianím, túžba po lepšom zárobku a dôstojnejšom živote, nezhody v rodine, útek pred trestom, štúdium, snaha po dobrodružstve. Alebo zmenu domova vyvolali premyslené politické rozhodnutia, o ktoré sa samotní migranti nijako nepričinili, no podstatne zmenili život im aj potomkom. Možno vymenovať podstatné príčiny a kontexty, no zďaleka nie všetky.⁶⁴

Pre proces ďalšieho fungovania minoritného spoločenstva nie je zanedbateľné, či bola kolonizácia jednorazovou situáciou, alebo dlhodobým procesom, trvajúcim desiatky rokov, postupovala priamo z materského národa, alebo až po niekoľkých zastaveniach v inom etnokultúrnom a geografickom prostredí. Aj od naznačených kontextov sa odvíja psychické uspošobenie a hodnotové orientácie migrantov, ktorí prišli s rôznymi očakávaniami, nerovnakou mentálnou a kultúrnou výbavou, a teda aj schopnosťou prežívať a individuálne riešiť neočakávané situácie, adaptovať sa na prírodné a sociálne podmienky či vyrovnávať sa s vlastnou rodinnou situáciou.⁶⁵

V nasledujúcich podkapitolách uvádzame rôzne historické okolnosti osídľovania jednotlivých krajín Slováckmi, pričom postupujeme podľa nasledovnej štruktúry:

1. časové horizonty migrácií Slovákov na územie súčasných štátnych útvarov;
2. oblasti a obce, obývané Slováckmi (bez ambície kompletnosti);
3. profesie migrantov prevažujúce v novom prostredí;
4. konfesiónálna štruktúra obyvateľstva;
5. približné počty Slovákov v rôznych obdobiach až po súčasnosť.⁶⁶

⁶⁴ ČUKAN, J.: c. d., 2012, s. 15.

⁶⁵ ČUKAN, J.: c. d., 2012, s. 11 – 12.

⁶⁶ Nie je možné úplne synchronizovať údaje o počte Slovákov v jednotlivých krajinách. Odborná literatúra uvádza rôzne časové horizonty a odhady, ktoré nemožno považovať úplne za relevantné. Pridržiavame sa oficiálnych štatistík sčítania ľudu, ktoré však nie vždy odrážajú reálnu situáciu v komunitách.

Obrázok 1 Kolonizačné prúdy Slovákov na Dolnú zem

Zdroj: Botík (2007)

Sťahovanie do Maďarska

Slováci sa začali sťahovať na územie dnešného Maďarska po vyhnaní Turkov koncom 17. storočia. Bol to niekoľko desaťročí trvajúci zložitý proces, o ktorý sa pričínili viacero faktorov. O osídlenie vyľudnených oblastí Maďarska sa zaslúžili spolu so Slovákmi aj iné etniká (najmä Nemci). Regióny, do ktorých sa sťahovali, neboli pre nich úplne neznáme. Od polovice 17. storočia sem pravidelne prichádzali na sezónne žatevné a mlatobné práce.⁶⁷

Prvú väčšiu vlnu sťahovania Slovákov na územie dnešného Maďarska môžeme rozdeliť na tri etapy. Prvá, v rokoch 1690 – 1711, znamenala príchod poddaných, ktorí utekali zo stolíc hraničiacich s územím, odkiaľ vyhnaní Turkov (Tekov, Nitra, Novohrad, Hont, Abov). V tomto období sa Slováci usadzovali na západe krajiny v oblasti severného Zadunajska, v strede aj v neobývaných osadách na juhovýchode.

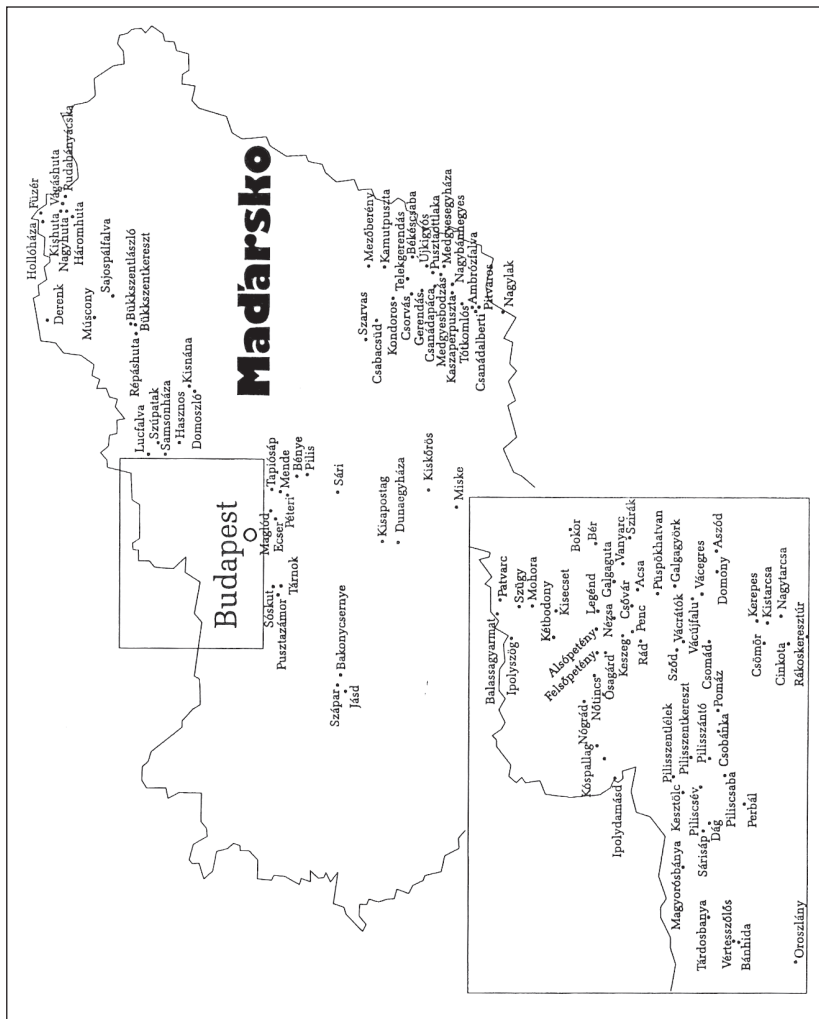
Druhá etapa osídľovania sa diala v rokoch 1711 – 1740. Mala podobu zemepanskej kolonizácie, ktorá sa uskutočňovala dvomi spôsobmi. Zemepáni, ktorí vlastnili majetky na severe, presúvali poddaných na svoje južné panstvá. Migrácie boli realizované za pomoci organizátorov, tzv. impopulátorov. Zemepáni sa pôvodne snažili jednotlivé obce osídľovať národnostne a nábožensky homogénnym obyvateľstvom. Kolonisti smerovali do Zadunajska⁶⁸ a pre tých, ktorí sa chceli dostať na Veľkú uhorskú nížinu, bola bránou Novohradská župa.

Záverečná, tretia etapa, v období 1740 – 1790, smerovala hlavne do Bakoňských, Pilíšských, Zemplínskych a Bukových hôr, ale stretávali sa tiež so sekundárnou migráciou, kedy obyvatelia z niektorých dolnozemských lokalít zakladajú nové osady, hlavne v juhovýchodnej časti Zadunajska.

⁶⁷ Zo začiatku prichádzali len na hraničné územia medzi Slovenskom a Maďarskom, neskôr takmer na celé územie Veľkej uhorskej nížiny. Sezónnych robotníkov sa tu usadilo len málo, prinášali však domov správy o dobrých pracovných možnostiach. Blížšie pozri: DIVIČANOVÁ, A. – KRUPA, O.: Slováci v Maďarsku. Budapešť 1999.

⁶⁸ Najmä z oblastí ležiacich západne od rieky Hron.

Obrázok 2 Maďarské lokality obývané Slovákmi

Zdroj: Bartalská (2001)

Počas prvej etapy sa slovenskí migranti usádzali najmä v neobývaných či riedko osídlených osadách. Tak bol medzi inými osídlený Pilišský Santov, Kestúc, Čív, Orosláň, Šúr, Banka, Veňarec, Jača, Čuvár alebo Stará Huta.

Druhá etapa priniesla osídlenie osád v Zadunajsku ako Senváclav, Eška, Bánhida, Šárišáp, Síleš, Čerňa, Tardoš. Medzi Dunajom a Tisou to boli napr. dediny Bíňa, Albertirša, Čemer, Malý Kereš a na juhovýchode osady Békešská Čaba, Sarvaš či Poľný Berinčok.

Slovenskí kolonisti pokračovali v zaľudňovaní aj v tretej etape (Jášť, Mlynky, Malá Huta, Veľká Huta, Fizér, Répašská Huta, Vágašská Huta, Slovenský Komlós, Níredháza atď.).⁶⁹

V 19. storočí zakladajú Slováci ďalšie osady na juhovýchode Maďarska formou sekundárnej migrácie zo skôr osídlených dolnozemskej dedín (Pitvaroš, ČanádAlbert, Ambróz, Veľký Bánhedeš, Kondoroš, Gerendáš, Čabačud, Irminčok a iné).⁷⁰

Osád so slovenským obyvateľstvom v každej etape bolo podstatne viac, avšak podiel Slovákov oproti maďarskému obyvateľstvu bol nižší a fluktuácia migrantov vysoká, preto sme nepovažovali za potrebné venovať sa tejto problematike podrobnejšie. Našou snahou je venovať sa predovšetkým obdobiu od 1. svetovej vojny po súčasnosť.

Posledný veľký migračný prúd, ktorý významne ovplyvnil život krajanov v Maďarsku, mieril opačným smerom. Išlo o repatriáciu a re-emigráciu po druhej svetovej vojne, kedy sa veľký počet Slovákov vrátil do Československa. V určení ich počtu sa odborná literatúra rozchádza rovnako, ako v stanovení počtu Slovákov v Maďarsku.⁷¹

Dnes žijú potomkovia krajanov vo vyše 100 lokalitách.⁷² Najvýznamnejšími sídlami sú mestá Békešská Čaba, Sarvaš a Slovenský

⁶⁹ DIVIČANOVÁ, A. – KRUPA, O.: Slováci v Maďarsku. Budapešť 1999, s. 4 – 7.

⁷⁰ BARTALSKÁ, L. a i.: c. d., 2001, s. 156.

⁷¹ Bližšie PARÍKOVÁ, M.: Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 1948. Etnokultúrne a sociálne procesy. Bratislava 2001.

⁷² Žijú v župách: Báč-Kiškunska, Békešská, Boršodsko-Abovsko-Zemplínska, Čongrádska, Fejérska, Hevešská, Ostrihomsko-Komárňanská, Novohradská, Peštianska, Veszprémska a Sabolčsko-Satmársko-Beregrská.

Komlóš.⁷³ Treba zdôrazniť, že slovenské inštitúcie fungujú vo viac ako 50 obciach. Nie je však možné zaručiť, že ich členovia sú Slováci so skutočnou slovenskou identitou.

Ak uvažujeme o kategorizácii obyvateľstva podľa zamestnania, môžeme vychádzať z osídlenia podľa geografickej polohy. Nie je potrebné členiť obyvateľstvo podľa žúp, dôležité je rozdelenie vzhľadom na charakter reliéfu krajiny. Z toho vyplýva členenie na horské a nížinné oblasti. V severnom Maďarsku, v hornatej oblasti, sa prisťahovalci zaoberali lesnými prácami, resp. prácami v sklárskych hutách a pálení vápna. Takéto zamestnanie prirodzene vyústilo do sezónneho sklenárstva, sklenárstva, neskôr drotárstva. V regiónoch na južných úpätiach svahov bolo rozšírené vinohradníctvo, ktoré sa stalo popri hlavnom zamestnaní dôležitým vedľajším zdrojom príjmov. Vinohradníctvo však prekvitalo len do výskytu fyloxéry, ktorá koncom 19. storočia zničila väčšinu vinohradov. Po vyťažení dreva a zatvorení sklárskych hút obyvateľstvo nachádzalo zamestnanie v rudných baniach. Baníctvo v nich pretrvávalo (až na výnimky) do obdobia po 2. svetovej vojne. Po recesii v banskom priemysle prišlo k sťahovaniu produktívneho obyvateľstva do väčších miest, resp. k návratu k poľnohospodárstvu.

V rovinatých oblastiach obyvateľstvo hľadalo obživu v extenzívnom chove hovädzieho dobytku a poľnohospodárstve. Na *sálašoch*⁷⁴ trávili väčšiu časť roka. Neskôr boli tieto územia poznamenané vznikom väčších miest, kde obyvatelia nachádzali široké uplatnenie. Kto zostal žiť na vidieku, zaoberal sa pestovaním a predajom zeleniny a ovocia.

Jedným z podstatných faktorov udržania etnickej príslušnosti Slovákov v Maďarsku bol cirkevný život. Možno konštatovať, že približne dve tretiny krajanov sú evanjelici, menej než jedna tretina katolíci a zvyšnú časť tvoria gréckokatolíci a príslušníci iných cirkví

⁷³ BARTALSKÁ, L. a i.: c. d., 2001, s. 154.

⁷⁴ Územia mimo intravilánu obce o rôznej rozlohe (nezriedka niekoľkých hektárov) s usadlosťou v strede (nie vždy), kde počas časti roka hospodárili a prebývali z dôvodu nepraktickosti každodenných návratov do dediny.

a náboženských spoločenstiev. Z geografického hľadiska môžeme protestantov nájsť najmä na juhovýchode, katolíkov a gréckokatolíkov na severe, ostatné oblasti sú relatívne zmiešané. Ako sme už poznamenali, počas kolonizačných prúdov bola snaha umiestňovať migrantov aj podľa jednotnej konfesie, nevyskytli sa teda zásadné rozpory medzi obyvateľstvom v súvislosti s vierovyznaním. Evanjelická cirkev mala významný vplyv na uchovanie národnostnej kultúry a jazyka. Tento faktor je v Maďarsku veľmi dôležitý vzhľadom na maďarizačné tendencie. Slovenskí katolícki kňazi, až na výnimky, neodolali maďarizácii. Asimilačné hrozby v rámci evanjelickej cirkvi neboli úspešné (veľký počet príslušníkov cirkvi) a ešte aj dnes (napriek naturalizácii Slovákov) sa slúžia vo väčších cirkevných zboroch v Maďarsku slovenské služby Božie.⁷⁵

Uvažovať o skutočnom počte Slovákov v Maďarsku je nanajvýš zradné. Je možné vychádzať len z oficiálnych štatistík, pretože odborná literatúra sa v tomto výpočte rozchádza. Práve táto krajina je v rámci určenia našich krajanov na jej území veľmi špecifická. Podľa materinského jazyka je v Maďarsku takmer 21 000 Slovákov.⁷⁶ Naopak, iné pramene uvádzajú počet krajanov podľa národnosti takmer 10 500.⁷⁷ Neoficiálne odhady Celoštátnej slovenskej samosprávy uvádzajú 110 000 osôb slovenského pôvodu na maďarskom území (oficiálne výsledky v súčasnosti hovoria o 17 000 – 18 000 obyvateľoch).

⁷⁵ BARTALSKÁ, L. a i.: c. d., 2001, s. 159 a n.

⁷⁶ DIVIČANOVÁ, A. – KRUPA, O.: Slováci v Maďarsku. Budapešť 1999, s. 46.

⁷⁷ BARTALSKÁ, L. a i.: c. d., 2001, s. 153 a n.

Migrácie do rumunského Banátu a Sedmohradského rudohoria

Slováci sa do Rumunska sťahovali vo viacerých vlnách v druhej polovici 18. a v prvej polovici 19. storočia. Osídľovali rovinaté, ale aj hornaté oblasti na západe krajiny. Základná charakteristika migrácie spočíva v určení jej smeru. Pokiaľ usádzanie v južnejších rovinatých oblastiach bolo výsledkom sekundárnej, ba až terciárnej kolonizácie, na hornatý severozápad krajiny prichádzali migranti priamo zo Slovenska. Dôvodom bol najmä nedostatok pôdy pre stále sa zvyšujúci počet prisťahovalcov v okolí Békešskej Čaby a zlá sociálna úroveň v domovskej krajine.⁷⁸

Ak uvažujeme o určení oblastí s kompaktným slovenským osídlením, je potrebné vziať do úvahy geografické hľadisko. Najdôležitejšie lokality z hľadiska početnosti a národnostných aktivít sa nachádzajú v nížinnej Aradskej župe a Banáte, ale aj v členitých sedmohradských Bihorských vrchoch. Prvou slovenskou osadou na území Rumunska bola Mokrá v Aradskej župe, kde prvých migrantov zaznamenávame v roku 1747. Najvýznamnejšie osídlenie z hľadiska počtu krajanov a ich kompaktnosti sa utvorilo v Nadlaku. Tu sa prví Slováci objavili v roku 1803. Pochádzali prevažne zo Slovenského Komlóša, Békešskej Čaby a Sarvaša. Ďalšími obcami s výskytom slovenského obyvateľstva boli Butín, Vuková, Brestovec, Veľký Pereg, Cipár a ďalšie.⁷⁹ Do týchto lokalít prichádzajú aj migranti priamo zo Slovenska, predovšetkým z Oravskej, Nitrianskej či Novohradskej župy. Niektorí sa sťahujú aj z Báčky v dnešnom Srbsku. Osídľovanie tohto územia je charakteristické tým, že Slováci si nezakladali nové osady, ale usádzali sa v lokalitách, kde už žili iné etniká (najmä Rumuni, Nemci, Česi, Rusíni a Srbi).

Osídľovanie hornatých oblastí Bihoru organizovali zemepáni, ktorí pozývali obyvateľov priamo zo Slovenska – z Oravy, Kysúc, Gemera, Zemplína, Šariša a iných regiónov. Ich pracovnou náplňou bola najmä

⁷⁸ Tamže, s. 234 a n.

⁷⁹ SIRÁCKY, J. a i.: c. d., 1980, s. 84 a n.

ťažba dreva a kultivácia vyklčovanej pôdy. K dôvodom kolonizácie patrila zlá sociálna situácia v Hornom Uhorsku, ale aj kvalifikovanosť pracovnej sily pre sklárske hutí, ktoré časom zakladali majitelia pôdy. Prvou slovenskou osadou bol Bodonoš, založený v roku 1785. V roku 1790 vznikali ďalšie dediny – Varzaľ a Borumlak, v roku 1811 Gemeľčička, neskôr Židáreň, Stará Huta, Nová Huta a Sočet. Náročné životné podmienky mali v neskorších obdobiach za následok vnútornú kolonizáciu – odchod ľudí za prácou do miest.⁸⁰

Treba spomenúť, že slovenskí prisťahovalci sa usádzali aj v iných lokalitách, napr. v Satmárskej a Marmarošskej oblasti či Bukovine. Rôzne faktory (napr. odnárodňovacie snahy cirkvi, vrchnosti a druhá svetová vojna) spôsobili, že na tomto území sa nevytvorilo kompaktné osídlenie Slovákov.

V súčasnosti možno považovať za najvýznamnejšie centrá krajínov v Rumunsku mesto Nadlak a obec Bodonoš. Nadlak je výrazným podporným bodom v oblasti kultúry, zachovávaní vedomia etnickej príslušnosti, no aj vedeckej činnosti a vzdelávania. Bodonoš je centrom edukácie, keďže aj tu sídli slovenské gymnázium. Z hľadiska početnosti sú dôležité aj dediny Butín a Vuková v Banáte či niektoré obce v Bihore, v ktorých geografická izolovanosť prispela k uchovaniu tradícií a folklóru na slovenskom etnickom princípe.

Zamestnanie obyvateľstva, rovnako ako v iných oblastiach, vychádza z charakteru reliéfu krajiny. V Aradskej župe a Banáte pracovali ľudia zväčša ako poľnohospodári⁸¹ a remeselníci. V horských lokalitách bolo najpočetnejším zamestnaním drevorubačstvo, neskôr práca v sklárskych hutách, resp. uhoľných baniach.⁸² Najmä uhoľné bane v minulom storočí výraznou mierou ovplyvnili život ľudí a charakter krajiny v Bihore.

Z konfesiónálneho hľadiska bola väčšina slovenských obyvateľov na nížine evanjelického vierovyznania, keďže sa prisťahovali z okolia

⁸⁰ BARTALSKÁ, L. a i.: c. d., 2001, s. 235 a n.

⁸¹ Po príchode na toto územie museli pôdu najskôr vyklčovať a skultivovať.

⁸² SIRÁCKY, J. a i.: c. d., 1980, s. 86 – 88.

Békešskej Čaby aj z Banátu na srbskej strane. V horách zaznamenávame takmer výlučne katolícku vieru. Tú priniesli so sebou najmä obyvatelia zo severozápadných regiónov Slovenska. Okrem toho v Rumunsku nachádzame aj gréckokatolíkov. Cirkevné zbory vznikali takmer súčasne s osídľovaním jednotlivých lokalít, k výstavbe kostolov prišlo spravidla neskôr. Je dôležité podotknúť, že cirkev, evanjelická alebo katolícka, mala a má na národnostný život a kultúru veľký vplyv.

Podľa aktuálnych údajov žije v Rumunsku okolo 17 000 Slovákov. Približne polovica v nížinných oblastiach, zvyšok v severozápadných župách. Veľký vplyv na početnosť a fungovanie slovenských komunít mala repatriácia a reemigrácia po 2. svetovej vojne, v menšej miere vysťahovalectvo do Severnej a Južnej Ameriky v medzivojnovom období. Tento odliv znamenal asi tretinový úbytok počtu členov slovenskej menšiny v Rumunsku.⁸³

Osídľovanie Vojvodiny

Slováci v Srbsku žijú v prevažnej väčšine v autonómnej oblasti Vojvodina, ktorá je historicky rozdelená na tri regióny: Báčku, Banát a Sriem. Len malá časť krajanov sa usídlila mimo Vojvodiny – v Belehrade a okolí. Na územie bývalej Juhoslávie prichádzajú od polovice 18. storočia na pozvanie miestnych pánov, ktorým chýbali pracovné sily. Najskôr do Báčky. Prvou osadou osídlenou Slovákami – evanjelikmi bol Báčsky Petrovec v roku 1745, kedy sa tu objavujú migranti z Novohradu, Hontu a Peštianskej stolice. Ďalšími báčskymi obcami, kolonizovanými našimi krajanmi, boli Bajša (1753), Hložany (1756), Selenča (1758), Kysáč (1773), Pivnica (1790), Laliť (1790) a iné. Osadníci pochádzali zo spomínaných regiónov, početné rodiny prišli aj z Nitrianskej, Zvolenskej, Tekovskej a mnohých ďalších stolíc (nielen z horného Uhorska). Do Báčky prichádzajú aj katolíci, ktorí sa

⁸³ BARTALSKÁ, L. a i.: c. d., 2001, s. 233 a n.

Obrázok 3 Rumunské lokality obývané Slovákmi

Zdroj: Bartalská (2001)

Obrázok 4 Lokality obývané Slovákmi vo Vojvodine

Zdroj: Bartalská (2001)

usádzajú v maďarských osadách Bačka Topola, Temerín a Kupusina. V priebehu nasledujúceho storočia však podľahli maďarizácii a asimilovali sa.⁸⁴

Po Báčke Slováci osídľovali aj Banát. Najstaršou slovenskou osadou je Aradáč, kolonizovaný v roku 1786. Nasledovala Ečka (1788), Kováčica (1802), Padina (1806), Jánošík (1823), Hajdušica (1826), Marienfeld – Vojlovica (1869) a iné. V týchto lokalitách boli početní príslušníci iných etník (najmä Nemci, Maďari, Rumuni, Bulhari aj Srbi), Slováci však často rýchlo získali väčšinu. Migranti pochádzali z rovnakých regiónov ako v Báčke.

Poslednou časťou Vojvodiny, osídľovanou krajanmi, bol Sriem. Najväčšou a zároveň najstaršou osadou je Stará Pazova (prví migranti sem prišli v roku 1758, masívne prisťahovalectvo zaznamenala v roku 1770). Osadníci sem prichádzali v rámci sekundárnej aj ďalších etáp kolonizácie z Báčky. Významnejšími osadami so slovenským etnikom boli Boľovce (1847), Erdevík, Šíd a Luba (všetky v roku 1860).⁸⁵ Kultúrne aj geograficky k tejto oblasti patrí mesto Ilok, ktoré je však dnes súčasťou Chorvátska.

V súvislosti s našim výskumom na území Vojvodiny sme sa viac-krát stretli s nepresnosťami uvádzanými vo všeobecne akceptovaných dielach, venujúcich sa sťahovaniu Slovákov do zahraničia. Napríklad v Boľovciach náš výskumný tím posunul obdobie príchodu Slovákov do obce o celých 50 rokov do minulosti⁸⁶, v Silbaši o 16 rokov⁸⁷ a v Pančeve dokázal prítomnosť Slovákov už niekoľko desaťročí pred založením Vojlovice⁸⁸. Štúdiom lokálnych aj centrálnych archívnych materiálov by sa pravdepodobne spresnila hranica príchodu Slovákov aj v prípade iných dedín.

⁸⁴ SIRÁCKY, J. a i.: c. d., 1980, s. 66 – 70. Slovákov katolíkov nachádzame aj v obci Selenča, tí si však zachovávajú svoju pôvodnú etnickú identitu.

⁸⁵ BARTALSKÁ, L. a i.: c. d., 2001, s. 110.

⁸⁶ Pozri ČUKAN, J. (Ed.): Boľovce. Kultúrne tradície Slovákov v Srieme. Báčsky Petrovec 2011.

⁸⁷ Pozri ČUKAN, J. (Ed.): Silbaš. Kultúrne tradície Slovákov v Báčke. Báčsky Petrovec 2012.

⁸⁸ Pozri ČUKAN, J. (Ed.): Vojlovica. Kultúrne tradície Slovákov v Banáte. Báčsky Petrovec 2015.

Za najvýznamnejšie slovenské centrá v Srbsku môžeme v dnešnej dobe považovať mestá Báčsky Petrovec a Stará Pazova, obce Kovačica, Padina, Kysáč, Pivnica, Erdevík a ďalšie. Niektoré vynikajú početnosťou slovenskej menšiny (Petrovec, Stará Pazova), iné podielom na zachovávaní etnického povedomia a kultúry (Erdevík, Pivnica, Vojlovica).

Keďže Vojvodina je zväčša nížinatá, z charakteru reliéfu vyplýva aj zamestnanie pôvodného obyvateľstva. Ak sa Srbi živili pred príchodom Slovákov najmä extenzívnym chovom dobytky, naši krajania kultiváciou a melioráciou pôdy rozvinuli vyspelé poľnohospodárstvo. Snažili sa pestovať nové plodiny (chmeľ, cirok, tabak, cukrovú repu), ktoré im prinášali stabilizáciu a zlepšovanie ich ekonomickej situácie. Na južných úpätiach pahorkatiny Fruška Gora⁸⁹ sa dodnes darí vinohradníctvu. Menší počet obyvateľov sa zaoberal aj drevorubačstvom.

Vierovyznanie slovenského osídlenia možno považovať za homogénne, keďže až na Selenču je výlučne evanjelické. Evanjelická cirkev mala v minulosti kľúčový vplyv na zachovanie národného povedomia a kultúry. Výrazne tomu napomáhala Slovensko vysielaním duchovných do týchto oblastí. Masívny cirkevný život vyústil až do založenia Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. v Zväzovej republike Juhoslávia v roku 1921. Treba poznamenať, že vplyv cirkvi sa neustále oslabuje. Hľadaniu príčin a dôvodov tohto tvrdenia sa venujeme v nasledujúcich kapitolách. V obci Selenča žijú Slováci katolíci zmiešaní s evanjelikmi. O prežitie katolíckeho cirkevného zboru, oproti iným spomínaným katolíckym komunitám, ktoré sa pod vplyvom maďarizácie odnárodnili, sa pričínala slovenská majorita.⁹⁰

Štatistické údaje o počte Slovákov v Srbsku možno sledovať až od konca 19. storočia. Mierne ho ovplyvnilo aj vysťahovalectvo do USA od začiatku 20. storočia až po druhú svetovú vojnu, kedy odchádzali zväčša nemajetní nádenní robotníci za lepšími podmienkami.⁹¹ Podľa sčítania ľudu z roku 1991 žilo v krajine 63 941

⁸⁹ Geograficky je prírodnou hranicou medzi Báčkou a Srijemom, ďalšou prirodzenou hranicou medzi týmito regiónmi je rieka Dunaj.

⁹⁰ BARTALSKÁ, E. a i.: c. d., 2001, s. 114.

⁹¹ BEDNÁRIK, R.: Slováci v Juhoslávii. Bratislava 1966, s. 151 a n.

Slovákov⁹², dnes môžeme odhadnúť ich počet (v súlade s oficiálnymi štatistikami) na 52 000. Treba zdôrazniť, že slovenská minorita v Srbsku je oficiálne najpočetnejšou zo všetkých slovenských minorít na svete. Rovnako aj stupeň zachovania tradičnej kultúry a identity je na kvalitatívne najvyššej úrovni.

Kolonizačné prúdy do Slavónie

Na územie Chorvátska sa Slováci sťahovali (až na výnimky) do oblasti Slavónie, ležiacej na severovýchode medzi riekami Sávou a Drávou.⁹³ Podľa pôvodu osadníkov možno kolonizáciu rozdeliť do dvoch prúdov. Prvý migračný prúd prišiel zo severozápadných oblastí Horného Uhorska. Druhý, v rámci sekundárnej migrácie, smeroval z Vojvodiny. Prví kolonisti prichádzali ojedinele už počas 18. storočia. S organizovanými migráciami zo Slovenska sa stretávame v 19. a 20. storočí. Poslední osadníci sa objavili v Slavónii v tridsiatych rokoch 20. storočia.⁹⁴

Slovenské osídlenie v Chorvátsku môžeme rozdeliť do piatich geografických oblastí: Našická, Djakovská, Pakracká, Požegská oblasť a východná Slavónia.⁹⁵ Prvou osadou spadajúcou do Našickej oblasti, do ktorej sa prisťahovali Slováci, bol Martin⁹⁶ v roku 1750. V priebehu 19. storočia sa usadili v obciach Ledeník⁹⁷, Miljevci, Markovac⁹⁸, Jelisavac a Zokov Gaj. V Djakovskej oblasti to boli najmä osady Josipovac a Jurjevac,

⁹² BARTALSKÁ, Ľ. a i.: c. d., 2001, s. 110.

⁹³ Bližšie pozri kapitolu Slavónske reflexie. In ČUKAN, J.: Dolnozemske reflexie na nerolníckom zamestnaní. Nitra 2001, s. 169 – 206.

⁹⁴ BARTALSKÁ, Ľ. a i.: c. d., 2001, s. 87 a n.

⁹⁵ UŠÁK, V.: Slováci v Chorvátsku. Historický náčrt. Rím 1978, s. 17 a n. Bartalská a i. delia Slováckmi obývané územie na sedem oblastí. Našickú oblasť a východnú Slavóniu rozdeľujú zhodne na ďalšie dve podoblasti. Našickú na Našickú a Orahovickú a východnú Slavóniu na Iločú a Osijeckú.

⁹⁶ Dnes už súčasť mesta Našice.

⁹⁷ O Ledeníku bližšie ČUKAN, J.: c.d., 2001, s. 171 – 184.

⁹⁸ O Markovci bližšie Tamže, s. 184 – 204.

v Pakrackej oblasti Antunovac, Medjurič a Lipovljany. Požegská oblasť zaznamenáva slovenské osídlenie začiatkom 20. storočia v obciach Kutjevo, Knježevac, Čaglin a Jakšić. V rámci východnej Slavónie sa početní krajanovia usadzovali najmä v Osijeku, Iloku, Komletinciach, Soľanoch a Lipovci. Kolonisti, s výnimkou juhovýchodnej Slavónie, pochádzali najmä z Kysúc a Oravy, menšia časť od Trenčína, Prievidze a Nitry.

Ak sme poukázali na dva rôzne migračné prúdy, tak aj z dôvodu zamestnania pôvodného obyvateľstva. Slováci, ktorí prichádzali zo Slovenska, boli väčšinou zemepánmi prizývaní rúbať lesy a kultivovať pôdu. Od jari do jesene pracovali ako poľnohospodári, v zime rúbali a kľčovali lesy. Niektorí sa venovali aj chovu dobytky. Vojvodinskí krajanovia, ktorí osídlili Ilok a okolie, chodili už v 18. storočí pracovať do tejto lokality ako poľnohospodárski robotníci. Neskôr, po usadení, pracovali ako roľníci a vinohradníci.

Pôvod migrantov nám už dopredu napovedá ich konfesijnú príslušnosť. Kolonisti, ktorí prichádzali zo Slovenska, boli katolíckeho viero- vyznania, naopak prisťahovalci z Báčky boli evanjelici.⁹⁹ Časť prichádzajúceho katolíckeho obyvateľstva dokonca žila a pracovala na cirkevných majetkoch. Jedná sa o obce Josipovac a Jurjevac. Evanjelickí krajanovia žijú v meste Ilok, v obci Soľany a niektorých ďalších osadách.

V 19. storočí sa počet Slovákov v Chorvátsku odhadoval na 30 000 ľudí. Časť z nich sa vysťahovala do Severnej a Južnej Ameriky, niektorí sa po druhej svetovej vojne vrátili na Slovensko. V roku 1948 tu bolo takmer 10 100 Slovákov. Až do súčasnosti sa ich počet znižoval, čo možno pripísať naturalizácii a výraznej asimilácii, najmä po Balkánskej vojne v 90. rokoch 20. storočia. Je evidentné, že oficiálne údaje sú skreslené.¹⁰⁰ V 90. rokoch 20. storočia žilo v Chorvátsku približne 5 600 ľudí slovenskej národnosti.¹⁰¹

⁹⁹ Až na malú skupinu osadníkov z katolíckej časti báčskej obce Selenča.

¹⁰⁰ O etnickej asimilácii a jej faktoroch v Našickej oblasti bližšie ČUKAN, J.: c.d., 2001, s. 200 a n.

¹⁰¹ Počet Slovákov v Chorvátsku v novom miléniu postupne klesal až na úroveň 4 500 osôb, následne sa opäť zvýšil na súčasných približne 5 500 ľudí.

Genéza sťahovania Slovákov do Bulharska

Osídľovanie Bulharska slovenskými kolonistami spadá do rokov 1884 – 1910. Bolo podnietené vydaním zákona o zaľudňovaní riedko obývaných oblastí krajiny. Zákon mal predovšetkým umožniť návrat Bulharom, ktorí sa za nadvlády Turkov vysťahovali do zahraničia. Výzva na prisťahovanie zaujala aj príslušníkov iných etník.¹⁰² Treba povedať, že zákon dával možnosť osídľovať zem len Bulharom, nie iným národnostiam. Môžeme teda polemizovať, na akom základe sa do Bulharska prisťahovali Slováci.

Naši krajanovia prichádzali na územie Bulharska v rámci neskorších fáz viacetapovej kolonizácie. Prvými osadníkmi bolo niekoľko rodín z vojvodinskej Padiny, ktorí pôvodne migrovali do Ruska. Niekoľko rokov strávili pri srbskom meste Niš, odkiaľ v roku 1884 pokračovali v migrácii a usadili sa v bulharskej plevenskej oblasti, v obci Mrtvica. V ďalších rokoch prichádzali noví prisťahovalci, prevažne zo srbského Banátu, ale aj z Rumunska a Maďarska. Niektorí sa po krátkom čase vracali späť, pretože narazili na problémy s prideľovaním pôdy. Slováci sa postupne usídľovali aj v ďalších obciach, konkrétne v Gornej Mitropolji, Brašljanici a Vojvodove. Krajanov nachádzame aj iných lokalitách Bulharska,¹⁰³ ich osídlenie však z pohľadu kompaktnosti nedosiahlo väčšie rozmery.

Koniec migračných procesov Slovákov do tejto krajiny sa končí v rokoch 1909 – 1910, kedy tu podľa slovenského materinského jazyka narátali 1530 ľudí. Najväčší počet migrantov prišiel z Padiny (170 rodín), Nadlaku (115) a Kovačice (75). Ďalší z Hajdušice, Vojlovice, Starej Pazovy, Ašane, Boľoviec, Petrovca, Pivnice, Kysáča, Tótkomlóša, Pitvaroša atď.¹⁰⁴

¹⁰² V najväčšej miere Srbov, Rumunov, Nemcov, Maďarov Rusov, Čechov a iných.

¹⁰³ Burgas, Dolný Ozerov, Pišurka a Orechovo.

¹⁰⁴ SIRÁCKY, J. a i.: c. d., 1980, s. 90 a n.

Obrázok 5 Lokality obývané Slovákmi v Slavónii

Zdroj: Bartalská (2001)

Obrázok 6 Pôvodné slovenské obce v Bulharsku

Zdroj: Bartalská (2001)

Imigranti v Bulharsku boli prevažne poľnohospodári. Keďže prichádzali z poľnohospodársky najvyspelejších oblastí, ich spôsob obrábania pôdy bol pre miestne obyvateľstvo značne inovatívny.¹⁰⁵

Slovenskí usadlíci boli evanjelického a. v. vierovyznania. Zo začiatku nemali vlastných farárov. Túto funkciu plnili laickí kazatelia spomedzi prisťahovalcov, ktorí vedeli čítať, písať a požívali väčšiu autoritu v rámci spoločenstva. Cirkevné obrady ako svadby, pohreby či krsty vykonávali bulharskí popi v pravoslávnych kostoloch. So žiadosťami o pomoc pri organizácii cirkevného života sa krajanovia obracali na evanjelické úrady v miestach, kde predtým žili. V roku 1906 na tomto základe prišiel prvý kňaz zo seniorátu v Starej Pazove do Hornej Mitropolje. Založil tu farský úrad s filiami v Brašľanici a Mrtvici.¹⁰⁶ Jeho pôsobenie bolo dôležité nielen z pastoračného hľadiska, ale aj z pohľadu organizácie a administratívnych činností evanjelickej cirkvi Slovákov v Bulharsku. Do roku 1944 sa tu vystriedalo deväť evanjelických farárov.

Krajanovia v Bulharsku kompaktnejšie prežívali do konca 2. svetovej vojny. Počas tohto obdobia žili plnohodnotným národnostným životom, zachovávali jazyk a tradičnú kultúru. Po skončení vojny však asi najspontánnejšie zareagovali na výzvu vrátiť sa do pôvodnej vlasti. Až 95 % bulharských Slovákov reemigrovalo na Slovensko. Zostali hlavne tí, ktorí už žili v etnicky zmiešaných manželských zväzkoch. Spontánny odchod bol spôsobený hlavne zlou sociálnou a hospodárskou situáciou,¹⁰⁷ počas vojny bolo obmedzené vysielanie evanjelických farárov a slovenských učiteľov do krajiny. V neposlednom rade tu bola hrozba genetickej degenerácie z dôvodu častých sobášov medzi príbuznými. Týmto slovenská komunita v Bulharsku prestala úplne existovať.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Nielen spôsob obrábania pôdy, ale napríklad aj stavba a konštrukcia domov bola pre Bulharov kultúrnym vzorom, ktorý radi prebrali.

¹⁰⁶ Sem však prichádzal len 4- až 8-krát do roka, takže naďalej tu pôsobili spomínaní kazatelia.

¹⁰⁷ V Bulharsku už prebiehala socialistická kolektivizácia.

¹⁰⁸ BARTALSKÁ, L. a i.: c. d., 2001, s. 51 – 53.

Spoločné a diferenciačné v procese sťahovania na Dolnú zem

V procese migrácií a následnej akulturácie zohráva dôležitú úlohu politicko-hospodársky vývoj, geografická poloha, početnosť menšiny, konfesia a zamestnanie. Vplyv týchto faktorov je možné zobraziť graficky s použitím modifikovaného akulturačného modelu s rôznym pôsobením prienikov jednotlivých kultúr. Niektoré z nich sú skupinami asimilačných faktorov, iné pôsobia samostatne. Podrobne sa im venujeme v príslušnej kapitole.

Jedným z najdôležitejších faktorov, ktorý ovplyvnil minoritný život a slovenskú kultúru na Dolnej zemi, bol politicko-hospodársky vývoj jednotlivých krajín. Tento proces sa začal rozdelením Rakúsko-uhorskej monarchie na samostatné štátne útvary a následnú zmenu zriadenia. Pozitívny bol vývoj najmä na území bývalej Juho-slávie. Relatívna politická sloboda obyvateľov tu ponúkala možnosti aj na zachovávanie národnostných tradícií. Odlišná bola genéza v Maďarsku. Maďarizačná politika reálne národnostné menšiny likvidovala. Dnes sa v krajine k slovenskému pôvodu hlási nepatrné množstvo ľudí z pôvodného počtu. Asimilátorská prax sa deje, paradoxne, pod rúskom podpory minorít.

Veľké zmeny v slovenských enklávach spôsobila aj možnosť repatriácie a reemigrácie po 2. svetovej vojne. Späť do Československa sa vracali najmä vrstvy s najnižším sociálnym statusom (Bulharsko, Rumunsko), resp. obyvatelia pohraničných regiónov Maďarska. V konečnom dôsledku bol vždy najdôležitejší stupeň etnickej identity a snaha o jej zachovanie. Kompaktné osídlenie Slovákov v Juhoslávii možnosť návratu do vlasti dostatočne neoslovila aj z dôvodu lepšej sociálnej situácie a vzťahu majority k slovenskej menšine.

Geografická poloha územia ovplyvnila typ osídlenia. Kým v rumunskom hornatom Bihore sledujeme izolovanosť slovenských komunít, v nížinných oblastiach sú kontakty populácie bohatšie. Izolovanosť má za následok spomalenie asimilačných procesov, dlhšie zachovanie tradičnej kultúry, ale aj horšiu ekonomickú situáciu obyvateľstva.

Početnosť menšiny (tiež jednotlivých enkláv) je významným faktorom udržania vedomia etnickej príslušnosti. Najpočetnejšie enklávy (Békešská Čaba, Nadlak, Báčsky Petrovec, Našice a ďalšie) v porovnaní s obcami s menším počtom Slovákov, kde je vývoj manifestne degresívny, žijú aktívnym národnostným a duchovným životom.

Vplyv konfesie sa podľa nášho názoru najvýraznejšie prejavuje v izolovanejších lokalitách, kde práve cirkev stimuluje etnickú identitu (napr. katolícky Bihor). Rovnako možno uvažovať v prípade diferencie konfesionality väčšinového obyvateľstva a príslušníkov minorít. Väčšina lokalít na Dolnej zemi je evanjelických. Bolo to spôsobené prenasledovaním a násilnou rekatolizáciou protestantov, ktorí vo veľkom počte utekali za duchovnou slobodou. Z dlhodobého hľadiska to má za následok zomknutie minority a dlhšie odolávanie asimilácii.

Zamestnanie tiež zohráva úlohu pri udržovaní národného povedomia. Roľníci na nížinách vo Vojvodine (Békešskej Čabe, Arade atď.) neboli priamo nútení dorozumievať sa iným ako materinským jazykom (aj keď ho ovládali), na rozdiel od robotníkov v maďarských či rumunských sklárskych hutách a uhoľných baniach. Každodenný styk s príslušníkmi majority spôsobuje rýchly proces stierania etnických znakov.

Horeuvedené faktory dokazujú, že v rámci jednotlivých kolonizácií môžeme nájsť spoločné črty, ktoré však v konečnom dôsledku nevplyvajú rovnako na každú krajinu a lokalitu, ale spôsobujú celý rad ďalších, odlišných okolností dotvárajúcich mozaiku kultúrno-historického vývoja Slovákov na Dolnej zemi a ich súčasnej situácie.

Synkretizmus ako nástroj analýzy akulturačných procesov

Pre všetkých slovenských migrantov na Dolnú zem platí, že svojim odchodom prerušili väčšinu väzieb s pôvodným bydliskom. V procese adaptácie zároveň vytvorili väzby s novým prostredím. Prichádzali do kontaktu s iným, resp. inými etnikami. Tým sa zahraniční Slováci dostali do odlišnej situácie, ktorá podmienila celý rad zvláštností v ich ďalšom etnickom a kultúrnom vývine.¹⁰⁹

Kultúra našich krajanov v cudzine sa utvárala v podmienkach dlhotrvajúceho kontaktu rôznych národov. Má synkretický charakter. To znamená, že v kultúrnom uspošobení slovenských ostrovov či komunít v zahraničí sú zastúpené reálie trojakej proveniencie: materského etnika, majoritnej spoločnosti a novej kultúry, vytvorenej príslušníkmi komunít zahraničných Slovákov.¹¹⁰

Botík formuloval závery svojho bádania do modelu etnickej subkultúry. Chápe ju ako produkt kultúrnych zmien príslušníkov etnickej minority v určitom časovom rozpätí a vývinovom procese.¹¹¹ Grafické znázornenie tohto modelu možno vidieť na obrázku 7.

¹⁰⁹ BOTÍK, J.: Synkretizmus v kultúre zahraničných Slovákov. In: Slovenčina a slovenská kultúra v živote zahraničných Slovákov. Nitra 2002, s. 210.

¹¹⁰ Tamže, s. 211.

¹¹¹ Tamže, s. 211.

Kruh A znázorňuje kultúru jadra materského etnika, kruh C kultúru vytvorenú príslušníkmi minority a kruh B predstavuje kultúru obklopujúcej majoritnej spoločnosti. Kultúrne zmeny postupujú, zhodne s princípmi akulturácie, transformácie a integrácie minority, od kultúrnej výbavy, ktorú si vysťahovalci odnášali z pôvodnej vlasti (S1) cez subkultúru minority vytvorenú v novoosídlenom prostredí (C2) až k úplnej participácii na kultúre majoritnej spoločnosti v novom bydlisku (C3).¹¹²

Model akulturácie v rámci primárnej kolonizácie

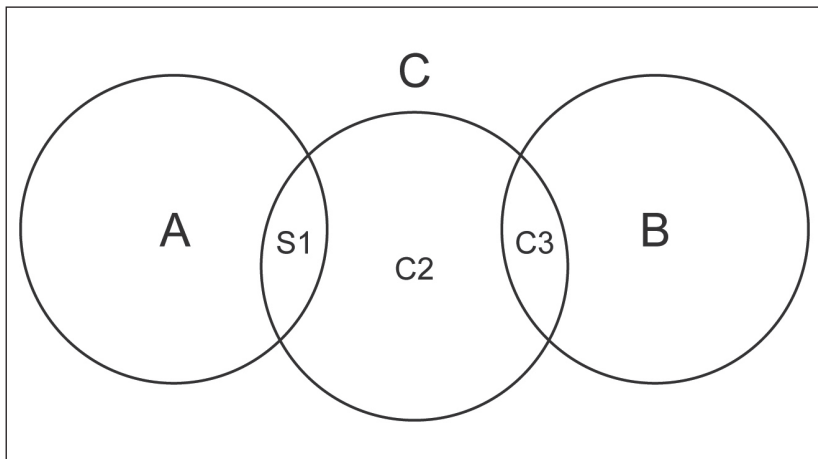
Uvedený model je všeobecne platný a akceptovaný. Pri hlbšom zamyslení je jeho aplikácia logická v prípade primárnej kolonizácie a zobrazuje predpokladaný efekt akulturačných procesov. Pokúsili sme sa Botíkov model modifikovať podľa konkrétnych situácií a okolností migrácií. Zohľadnili sme napríklad fázu kolonizácie, lokalitu, prostredie, do ktorého Slováci prichádzajú, počet iných etník či obdobie hodnotenia (napr. vplyv reemigrácie). Na príkladoch z rôznych lokalít objasňujeme princíp modelu, ktorý bude následne aplikovateľný na rôzne ďalšie prípady etnických subkultúr.

Upravené modely neznázorňujú priebeh asimilačných procesov, ale vždy konkrétnu situáciu. Stupeň asimilácie je nutné znázorniť osobitne, pretože je tiež odrazom reálneho stavu, odlišného v každej lokalite. Zároveň treba dodať, že na stanovenie a grafické znázornenie stupňa asimilácie by bolo potrebné vytýčiť určité hodnotiace kritériá, čo však vzhľadom na rozsah a charakter nášho bádania nie je prvoradé. Nevylučujeme však, že sa touto problematikou budeme podrobnejšie zaoberať v budúcnosti.

Znázornenie modelu akulturácie v rámci primárnej kolonizácie (obrázok 8) predstavuje Botíkov model prispôbený na situáciu dolnozemských Slovákov. Slováci (S) prichádzajú do inoetnického

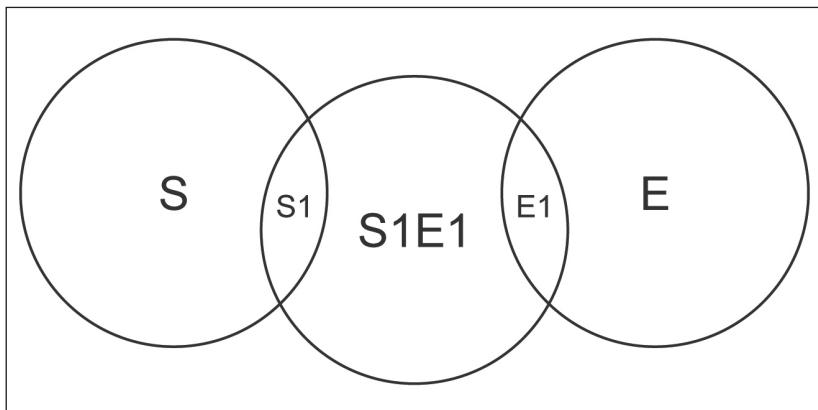
¹¹² Tamže, s. 211 a n.

Obrázok 7 Model etnickej subkultúry - synkretizmu podľa Botíka

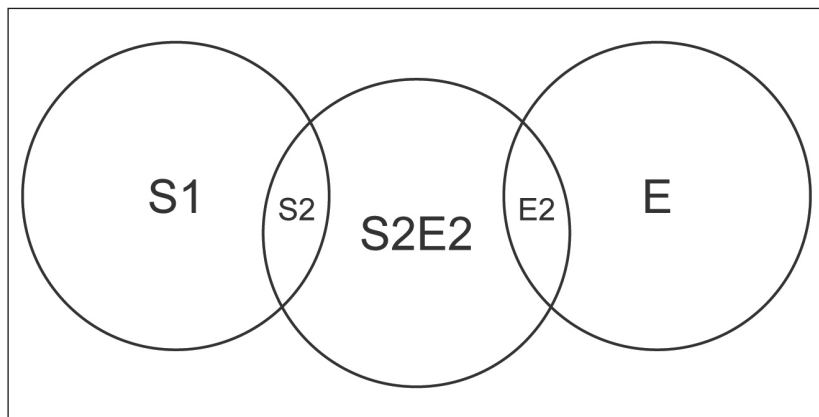
Zdroj: Botík (2002)

Obrázok 8 Model akulturácie v rámci primárnej kolonizácie

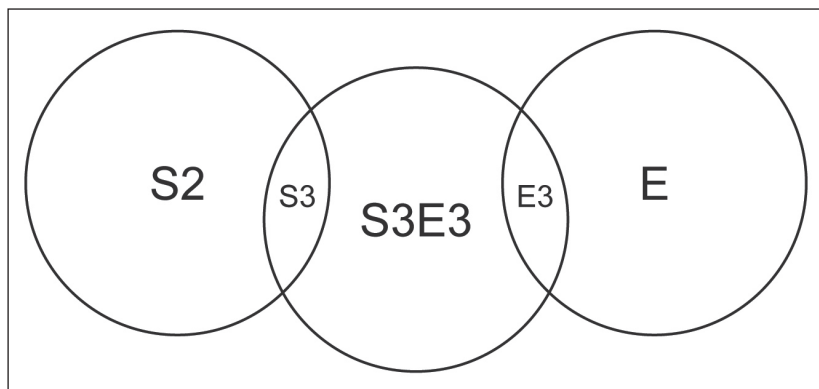
Zdroj: Michalík (2015)

Obrázok 9 Model akulturácie v rámci sekundárnej kolonizácie

Zdroj: Michalík (2015)

Obrázok 10 Model akulturácie v rámci terciárnej kolonizácie

Zdroj: Michalík (2015)

prostredia (E). Po počiatočnom kontakte, v období akulturácie vzniká spoločná subkultúra (S1E1). Pôvodná slovenská kultúra sa modifikuje na kultúru Slovákov v zahraničí (S1). Kultúra majoritného etnika, prípadne aj iných etníc, je do určitej miery ovplyvnená minoritnou kultúrou (E1). Miera vplyvu závisí od viacerých faktorov (početnosť menšiny, konfesia, zamestnanie, atď.). Týmito faktormi sa bližšie zaoberáme v závere kapitoly. Upozorňujeme, že uvedený model zobrazuje len fázu akulturácie, nie celý priebeh asimilačných procesov.

Model akulturácie v rámci sekundárnej kolonizácie

Model akulturácie v rámci sekundárnej kolonizácie (obrázok 9) predstavuje príchod Slovákov so svojou modifikovanou kultúrou (S1) do inoetnického prostredia (E). Kolonisti prichádzajú z rôzneho prostredia, čo má vplyv na dĺžku úvodných fáz asimilačných procesov. Možno však konštatovať, že ak prichádzajú v rámci sekundárnej kolonizácie, fáza počiatočného kontaktu trvá spravidla kratšie než v prípade primárnej kolonizácie. Takýto priebeh migrácií možno sledovať napr. v okolí Békešskej Čaby.

Na základe kontaktu etníc vzniká spoločná subkultúra (S2E2). Už modifikovaná kultúra Slovákov sa opäť mení vplyvom majority a iných menšín (S2). Kultúra väčšinového obyvateľstva a ďalších národností preberá isté prvky minoritnej kultúry (E2), ktoré sú odlišné od znakov prevzatých v rámci primárnej kolonizácie, keďže už aj slovenská synkretická kultúra je modifikovaná počas fázy adaptácie a akulturácie v rámci predchádzajúcich akulturačných procesov.

Na doplnenie uvedenej explanácie je dôležité pripomenúť, že takmer žiadna slovenská lokalita nie je osídlená výlučne v rámci primárnej či viacstupňovej kolonizácie. Niektorí migranti prichádzali priamo zo Slovenska, iní skúšali šťastie v medzičlánkoch. Náročnosť vypracovania akulturačných modelov je o to väčšia.

Model akulturácie v rámci terciárnej kolonizácie

Model akulturácie v rámci terciárnej kolonizácie (obrázok 10) vyjadruje príchod Slovákov so svojou „dvakrát“ modifikovanou kultúrou (S2) do inoetnického prostredia (E). Ich situácia pri zoznamovaní s novým územím/kultúrou je jednoduchšia, nakoľko už tento proces dvakrát absolvovali. Nie je podstatné či oni osobne, alebo ich rodičia, lebo predchádzajúce skúsenosti sú obsiahnuté v kultúrnom komplexe a prenášajú sa v procese socializácie. O tomto konštatovaní je možné polemizovať podobne, ako v prípade sekundárnej kolonizácie. Po počiatočnom kontakte následným vývojom vzniká spoločná kultúra (S3E3). Modifikovaná kultúra Slovákov sa opäť mení (S3) a rovnako sa mení aj pôvodná kultúra v tomto prostredí (E3).

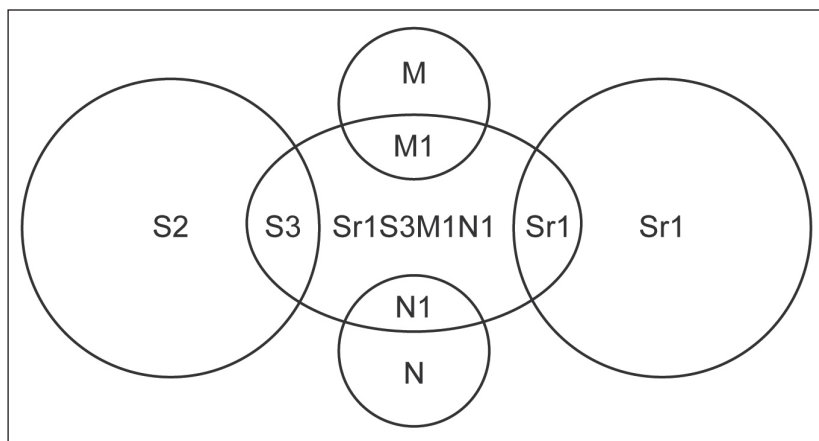
Aplikácia akulturačných modelov v priestore

Tri modely akulturácie v rámci procesu kolonizácie je možné aplikovať všeobecne na rôzne oblasti Dolnej zeme. Rýchlosť procesu synkretizácie kultúry však závisela aj od iných faktorov bez ohľadu na fázu kolonizácie. Urýchlenie adaptácie mohol spôsobiť napr. odchod na územie, kde už boli usídlení príbuzní či známi. Rovnaký následok mal príchod do geograficky podobného prostredia (horské, nížinné). V niektorých prípadoch možno tvrdiť, že fáza kolonizácie nezohrávala pri počiatočnom kontakte najdôležitejšiu úlohu, ale skôr okolnosti, ktoré súviseli s výberom cieľovej lokality. Keďže najvernejšie dokážeme modely aplikovať v lokalitách, v ktorých sme vykonali terénny výskum, znázorníme ich pomocou navrhovaných modelov, ale tiež z pohľadu kľúčových udalostí, ktoré markantne zmenili situáciu na skúmanom území. Vybrali sme si dve obce tvoriace rímsko-katolícku farnosť v rumunskej Bihorskej župe – Borumlak a Varzaľ, dedinu Butín, ležiacu v rumunskom Banáte a sriemsky Erdevík.

A Venn diagram illustrating the overlap of six sets: R, S1, S2, N, Č, and Sr. The sets are arranged in a circular pattern. The central intersection, where all six sets overlap, is labeled $S2R1N1Sr1\check{C}1$. Other intersections are labeled with the names of the sets involved: R1 (R and S2), N1 (N and S2), Sr1 (Sr and Č), Č1 (Č and S1), S1 (S1 and S2), and S2 (S2 and R).

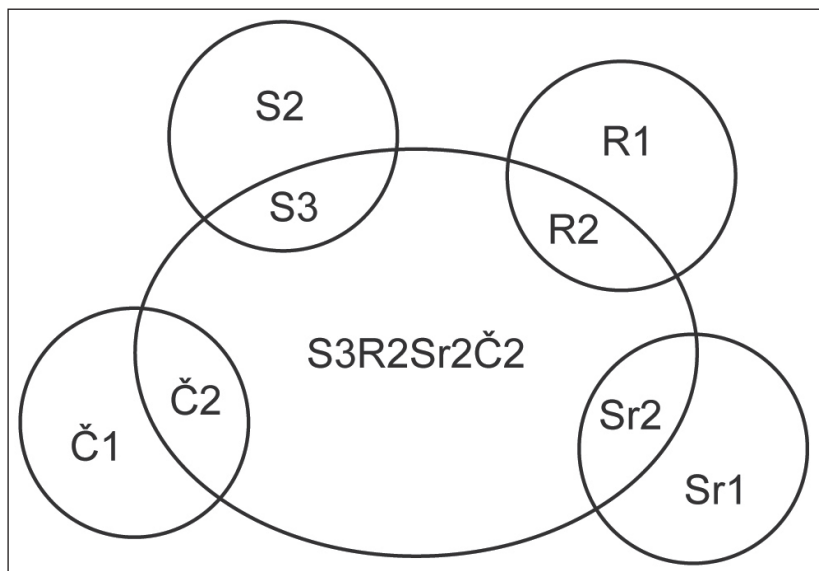
- 75 -

Obrázok 13 Model akulturácie v Erdevíku

Zdroj: Michalík (2015)

Obrázok 14 Model situácie v Butíne po 2. svetovej vojne

Zdroj: Michalík (2015)

Priebeh akulturácie v Borumlaku a Varzali znázorňuje obrázok 11. Keďže Slováci (S) prichádzali do Bihorskej župy priamo zo Slovenska, ide o primárnu kolonizáciu. Na tomto území žili majoritní Rumuni (R) a maďarská menšina (M). Na základe kontaktu príslušníkov týchto etník sa vytvára spoločná kultúra (S1R1M1). Pôvodná slovenská kultúra sa modifikuje na kultúru Slovákov v Bihore (S1). Vzájomné ovplyvňovanie spôsobuje zmenu kultúr ostatných etník (M1, R1). Na vysvetlenie je potrebné dodať, že ak by sme chceli túto situáciu zobrazit' absolútne presne, museli by sme preskúmať, v rámci ktorého stupňa kolonizácie prišli na toto územie Maďari.

Akulturáciu v Butíne rieši obrázok 12. Slováci (S1) prišli do Butína z Nitrianskej a Oravskej stolice, avšak väčšinou so zastávkou v Maďarsku. Podstatná časť sa presídlila aj z Vojvodiny. Ide teda o sekundárnu kolonizáciu. V obci žili Rumuni (R), Nemci (N), Srbi (Sr) a Česi (Č). V tomto multikultúrnom prostredí sa vytvorila spoločná kultúra (S2R1N1Sr1Č1). Každé etnikum preberá znaky iných a modifikuje vlastnú kultúru (S2, R1, N1, Sr1, Č1). Samozrejme, rovnako ako v prípade Borumlaku a Varzaľa by bolo na zrealizovanie situácie potrebné preskúmať tiež migrácie ostatných zúčastnených národností.

Situácia v lokalite Erdevík je znázornená na obrázku 13. Slováci (S2) do Erdevíku v Srieime (juhozápadná časť Vojvodiny) prišli z Báčky (severná časť Vojvodiny) ako súčasť sekundárnej, ale zväčša terciárnej kolonizácie, ktorú spôsobila preľudnenosť území severne od Dunaja. V obci žili Srbi (Sr), Maďari (M) a Nemci (N). Pri spoložití etník vzniká spoločná subkultúra (Sr1S3M1N1). Kultúra erdevických Slovákov sa opäť modifikovala (S3). Rovnako sa menili aj kultúry ostatných národností (Sr1, N1, M1).

Rôzne historicko-politické udalosti mali veľký vplyv na vývoj situácie v jednotlivých lokalitách. Aj tento fakt je možné zohľadniť v rámci akulturačného modelu. Na príklade obcí Butín a Erdevík zohľadňujeme dopady 2 svetovej vojny. Nový stav je znázornený na obrázku 14 a 15.

2. svetová vojna spôsobila, že v Butíne sa po jej skončení nevyskytuje nemecká menšina. V obci zostávajú Slováci so svojou kultúrou (S2),

Rumuni (R1), Srbi (Sr1) a Česi (Č1). Vzniká nová etnická subkultúra (S3R1Sr1Č1), ktorá však zohľadňuje aj bývalý vplyv Nemcov. Vzájomná determinácia znamená vznik nových subkultúr (S3, R2, Sr2, Č2).

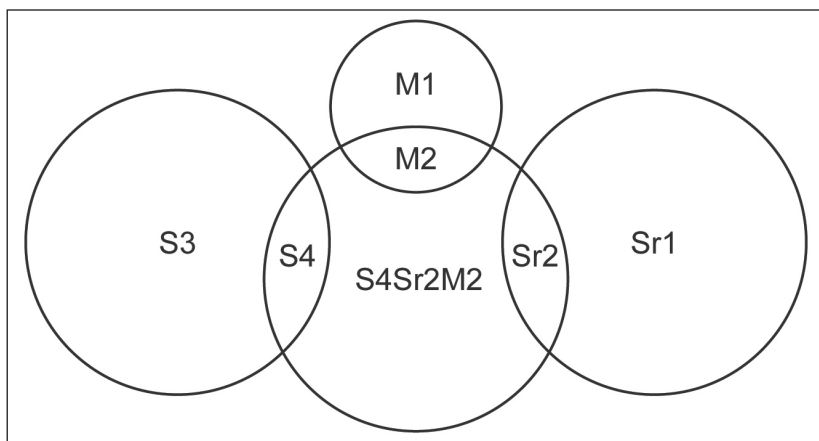
V Erdevíku vznikla po 2. svetovej vojne podobná situácia. Odchodom Nemcov zostávajú v obci Slováci so svojou kultúrou (S3), Srbi (Sr1) a Maďari (M1). Spolužitím vzniká nová subkultúra (S4Sr2M2). Táto zahŕňa aj všetky predchádzajúce vplyvy nemeckej menšiny. Na základe novej situácie sa modifikujú tiež ostatné etniká (S4, Sr1, M2).

Situácia na obrázku 16 zobrazuje model akulturácie v Borumla-ku a Varzali so zohľadnením počtu príslušníkov jednotlivých etníc. V týchto dvoch susediacich obciach tvorili Slováci (S) dlhé obdobie väčšinu. Preto sú na obrázku zakreslení najväčším krúžkom. Rumuni (R), majoritné etnikum z hľadiska štátu, dosahovali len polovicu z počtu Slovákov. Najmenej bolo Maďarov (M). Vzhľadom na početnosť komunít sa zväčšuje aj veľkosť prienikov (S1, R1, M1) a ich vplyv na spoločnú kultúru (S1R1M1) a kultúry jednotlivých etníc.

Zo všetkých uvedených modelov a ich aplikácií na konkrétne lokality vyplýva, že kultúra dolnozemskej Slovákov je slovenská podľa miery jej modifikácie cudzími vplyvmi. Miera jej slovenskosti v rôznych oblastiach a lokalitách dokazuje, že každá je jedinečná po všetkých stránkach. Aj napriek veľkej miere synkretizmu možno o nej hovoriť ako o slovenskej kultúre.

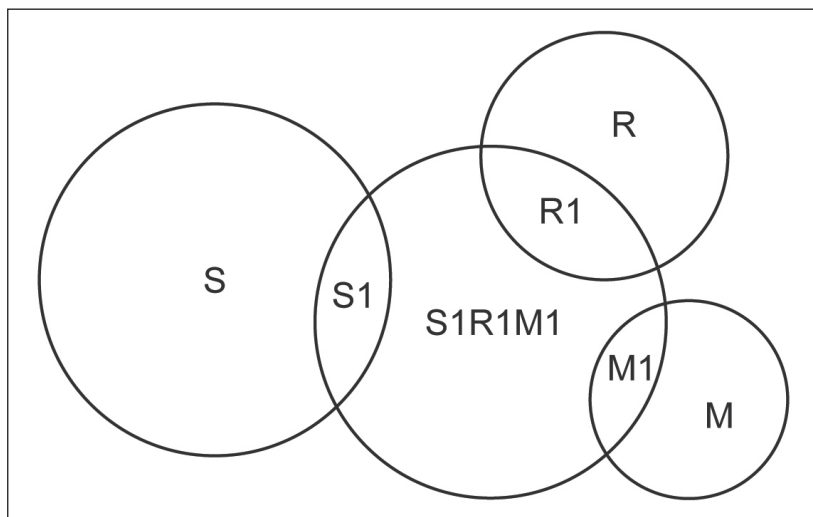
Na záver kapitoly musíme zdôrazniť, že je veľmi náročné vytvoriť model, v ktorom by bol zároveň zohľadnený stupeň kolonizácie, početnosť menšiny, ako aj iné, okolité etniká, ich početnosť a vplyv všetkých ostatných relevantných faktorov. Jeho precizovanie by vyžadovalo použitie zložitejších matematických metód na verné zachytenie skúmaných javov.

Obrázok 15 Model situácie v Erdeviku po 2. svetovej vojne

Zdroj: Michalík (2015)

Obrázok 16 Model akulturácie v Borumlaku a Varzali so zohľadnením počtu príslušníkov jednotlivých etník

Zdroj: Michalík (2015)

Faktory akulturácie – ich identifikácia a pôsobenie

Etnické minority/skupiny podliehajú akulturácii prostredníctvom pôsobenia rôznych asimilačných faktorov. Uvedené tvrdenie je všeobecne akceptované. Napriek tomu v priestore identifikujeme aj minoritné spoločenstvá, ktoré napriek dlhodobému životu v inoetnickom obklúčení odolávajú akulturácii (napr. Rómovia). Je preto dôležité pomenovať dôvody, prečo dochádza k procesu akulturácie v rámci jednej minority/etnickej skupiny rýchlejšie a v rámci inej pomalšie. Je zaujímavé sledovať meniace sa podmienky pôsobenia asimilačných faktorov v závislosti od skúmaného územia, etnickej príslušnosti zúčastnených či historického pozadia. Tieto aj ďalšie aspekty sú kľúčové z hľadiska konfigurácie akulturačných faktorov v cieľovej lokalite.

Minoritný manažment aj spoločenská prax vyžadujú presné pomenovanie dôvodov akulturácie menšinových spoločenstiev. Národné štáty nielen v Európskej únii sa aj v súčasnej dobe globalizácie venujú podpore svojich minoritných komunít žijúcich mimo materského národa. Prevažne ide o podporu inštitucionálnu, personálnu, materiálno-technickú, no najmä finančnú. K presnému smerovaniu stimulačných aktivít sú potrebné primerané aktuálne aj kontextuálne informácie, pochádzajúce z územia výskytu menšinových komunít. Údaje o faktoroch akulturácie v skúmaných lokalitách osvetľujú najsignifikantnejšie sféry, vyžadujúce pozornosť materského národa/štátu.

Bádanie v nastolenej problematike je opodstatnené aj z hľadiska rozširovania poznatkov v oblasti etnických procesov, kde absentuje komplexné spracovanie tematiky akulturačných faktorov v prostredí

minorít. Uvedomujeme si, že ako akceptujeme/evidujeme viacero pohľadov na stav etnickej príslušnosti, aj v rámci prítomnej klasifikácie ide o metodiku, ktorá je jednou z možností riešenia stanoveného problému. Preto sa prostredníctvom aplikácie v konkrétnom výskumnom priestore snažíme dokázať jej relevanciu.

Skupiny a podskupiny akulturačných faktorov

Na báze terénnych výskumov, štúdiá relevantných prameňov a naznačených kontextov akulturačných faktorov sme sa pokúsili klasifikovať ich. V rámci klasifikácie sa ako veľmi problematické javí zachytenie a znázornenie dôležitosti (intenzity) jednotlivých asimilačných faktorov v čase. Ide najmä o diferencované pôsobenie faktorov v jednotlivých lokalitách, preto je potrebné pri aplikácii našej metodiky akcentovať význam konkrétnych asimilačných faktorov precíznou deskripciou a analýzou.

Akulturačné faktory je možné účelovo rozdeliť do skupín. Následne je potrebné vytvoriť v rámci skupín asimilačných faktorov niekoľko konkrétnejších podskupín. Tie sa skladajú z jednotlivých akulturačných faktorov. Vo všeobecnej rovine je ich množstvo neobmedzené a ich identifikácia možná len za predpokladu aplikácie v konkrétnom priestore. Tým naznačujeme, že skupiny a podskupiny akulturačných faktorov sú rovnaké v každej lokalite, avšak výskyt, význam, intenzita a vplyv samotných faktorov sa mení v závislosti od skúmanej lokality.

Každé skúmané prostredie, komunita či societa je svojím vývojom jedinečná a neopakovateľná, a taká je aj konfigurácia faktorov akulturácie. Akulturačné faktory môžu na skúmané prostredie pôsobiť priamo alebo nepriamo. Nepriamy vplyv predstavuje napríklad vyhnanie Turkov z priestoru Dolnej zeme, naopak priamy vplyv mala napr. reemigrácia obyvateľov z konkrétnej obce do Československa. Žiadny z faktorov stretu kultúr nepôsobí samostatne, ale v interakcii s inými, s ktorými sa vzájomne ovplyvňujú a determinujú. Všade tvoria unikátnu mozaiku – odraz dlhodobého vývoja a interakcií.

Veľkú skupinu faktorov tvorí hospodársko-politický vývoj. Priebeh dejín mal rozhodujúci vplyv na dnešné usporiadanie Európy. Udalosťou, ktorá prakticky spustila migrácie na Dolnú zem, bola definitívna porážka Turkov. Po ich odchode bolo potrebné zaludniť vyprázdnené územia a začať ich ekonomicky využívať. Porážka Turkov sa prejavuje ako predpoklad nasledujúcich akulturačných procesov po sťahovaní Slovákov a príslušníkov iných národností do vyľudneného priestoru pri najvšeobecnejšom pohľade na túto problematiku. Konkrétnejší vplyv mala 1. svetová vojna a následný rozpad Rakúsko-uhorskej monarchie, pretože mal za následok vznik nových štátnych útvarov v geopolitickom prostredí strednej a juhovýchodnej Európy. Podobne pôsobí aj 2. svetová vojna. Má za následok spojenie jednotlivých krajín do strategických blokov (vítazi – porazení, východ – západ), ktoré na dlhé obdobie ovplyvnilo povojnový vývoj. Podstatným faktorom bola aj repatriácia a reemigrácia¹¹³, ktorej vplyvy sú viditeľné dodnes. Zmenila vývoj v niektorých enklávach, iné zasa zmenila na diaspóry. Príkladom je povojnový kolaps Slovákov a ich kultúry v Bulharsku alebo v niektorých bývalých slovenských komunitách v juhovýchodnom Maďarsku. Určujúci vplyv má aj legislatíva v oblasti menšín. Ako sme uviedli vyššie, predstavuje a manifestuje vzťah majority k minorite, dáva komunitám práva a určuje mechanizmy financovania menšinových systémov. Vo viacerých lokalitách sa prejavuje latentne, no v kontexte dlhodobého vývoja ju možno identifikovať ako pozitívnu alebo negatívnu (bývalá Juhoslávia – Maďarsko).

¹¹³ Myšlienka realizácie presídľovania slovenských (a českých) krajanov žijúcich v zahraničí v bývalom Československu úzko súvisela s „líniou výstavby národného štátu“, ktorá bola zakotvená v programe prvej domácej vlády republiky Národného frontu Čechov a Slovákov, známom ako Košický vládny program. Základnou stratégiou realizácie tejto myšlienky bolo zníženie počtu nemeckej a maďarskej národnostnej menšiny žijúcej v bývalom Československu, keďže sa vychádzalo z predpokladu, že väčšina príslušníkov týchto menšín sa ťažko previnila voči Československej republike v jej krízových rokoch (Paríková, M.: Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 1948. Etnokultúrne a sociálne procesy. Bratislava 2001, s. 47 – 48).

Zaujímavou podskupinou akulturačných faktorov je administratívno-správne členenie územia. Zjavným príkladom je zmena štátnych hraníc po 1. svetovej vojne, ktorá dala jedinečný ráz územiu až do súčasnosti. Dokumentujúcim faktorom je niekoľkonásobná pravidelná či nepravidelná reorganizácia fungovania štátnej a verejnej správy. Mohla súvisieť s revitalizáciou jej zložiek, resp. so zmenou politického systému či smerovania krajiny. Tak tomu bolo v prípade zmeny samosprávneho obecného zriadenia na systém strediskových obcí v Rumunsku či v bývalej Juhoslávii. S tým súvisia prirodzené oblastné centrá a vznik nových, ktorých význam postupom času rastie. Ako príklad možno uviesť, že v minulosti bol prirodzeným spádovým centrom Békešskej Čaby Arad, po zmene hraníc sa ním stal Segedín. V iných prípadoch môžeme sledovať zaradenie blízkych susediacich obcí do rôznych celkov, ako tomu bolo v rumunskom Borumlaku (patrí k centru Siplak) a Varzali (patrí k centru Popešť). Vplýva na rôzne oblasti každodenného života – určuje napríklad smerovanie migrácií, stretávanie sa s príslušníkmi iných spoločenstiev rôznych náboženských aj etnických a kultúrnych parametrov.

Relevantnú podskupinu asimilačných faktorov predstavuje sociálno-ekonomický vývoj v jednotlivých krajinách. Ekonomická situácia priamo ovplyvňuje život obyvateľstva a závisí od celkovej kondície krajiny. Jej amplitúdy následne podmieňujú postoje a konanie ľudí. Napríklad v rumunskom Butíne sa mladí Slováci po znárodnení radšej sťahovali do mestského strediska Rešica z dôvodu nevôle pracovať v poľnohospodárskom družstve za nízky zárobok. Ďalším asimilačným faktorom je sociálna situácia. Je reprezentovaná úrovňou zdravotníctva, dôchodkového systému, školstva atď. a úzko súvisí s ekonomickou situáciou. Praktickou demonštráciou je, že ak bol lekár v období socializmu takmer v každej obci, po prechode na trhovú ekonomiku sa zdravotná starostlivosť zracionalizovala a jej dostupnosť je rôzna v závislosti od vyspelosti lokality, regiónu či štátu. V čase blahobytu neuvažujú ani príslušníci minorít o zmene bydliska a odchode do zahraničia, v dobe úpadku a chudoby áno.

Dôležitou skupinou asimilačných faktorov sú geografické podmienky. Prírodné prostredie v niektorých prípadoch podstatne

ovplyvnilo priebeh akulturačných procesov, najmä čo sa týka porovnaní podmienok v pôvodnom a novom bydlisku. Môžeme ich rozdeliť na podskupiny reliéf, klimatické podmienky, hydrologické podmienky a pôdne/geologické podmienky. Rovnako ako iné podskupiny aj tieto spolu úzko súvisia.

Reliéf krajiny zásadne ovplyvňuje spôsob života. Ide nielen o zamestnanie, architektúru, ale aj dispozíciu k centrá, ich dostupnosť a pod. Do kontrastu v tomto prípade možno postaviť prírodnými hranicami vymedzený, hornatý Bihor v Rumunsku a nížiny v okolí Békešskej Čaby či Báčskeho Petrovca. Klimatické podmienky zasa determinujú spôsob hospodárenia a poľnohospodárskej výroby (skladba pestovaných plodín, hospodárske zvieratá, domácka a remeselná výroba a pod.).

Hydrologické pomery a v rámci nich vodné toky mnohokrát tvoria neprekonateľnú prírodnú prekážku, ktorá oddeľuje a v súčinnosti s inými podmienkami vytvára odlišné kultúrne oblasti (napr. rieka Dunaj v celej dĺžke toku, Tisa, Sáva, Maruša). Napríklad v Dunaegyháze bolo do výstavby mostov potrebné využiť kompu cez Dunaj na prepravu do inej slovenskej obce Kisapostág. Edházania tiež využívali Dunaj ako dopravnú cestu do Budapešti, kam chodili predávať na trhy domáce produkty. Jazerá a podzemné vody majú význam pri zakladaní nových osád, resp. ovplyvňujú bežný život obyvateľov pozitívne aj negatívne (v Békešskej Čabe svojho času nemohli pochovávať mŕtvych kvôli vysokému stavu spodnej vody, v Šáre pri Budapešti kvôli vysokej hladine spodnej vody obmedzili novú výstavbu a presunuli ju do susednej obce Gyön). Pôdne/geologické podmienky, podobne ako klíma, určovali skladbu pestovaných plodín aj charakter živočíšnej výroby (piesočnatá pôda v Malom Kereši ovplyvnila ľudové stavitelstvo aj charakter rastlinnej výroby). Podložie dáva predpoklad aj na realizáciu priemyselnej banskej činnosti (napr. uhoľné bane v Zadunajsku, Bihore, sklárne v Novohrade).

Etnická skladba obyvateľstva predstavuje jednu z najdôležitejších skupín akulturačných faktorov. Je potrebné zohľadňovať dve podskupiny: fázu kolonizácie a inoetnické prostredie. Fáza kolonizácie má vplyv na stupeň a rýchlosť akulturačných procesov – stupeň synkretizmu

minoritnej kultúry. Čím vyššia fáza, tým tieto procesy prebiehajú spravidla rýchlejšie. Potrebné je však zvážiť aj ďalšie konkrétne faktory – početnosť komunity a jej vekovú a vzdelanostnú štruktúru (početnejšie enklávy produkovali viac inteligencie, napr. Báčsky Petrovec, Nadlak, Békešská Čaba atď.). Je nutné reflektovať aj interetnické vplyvy; tu sú faktormi prítomnosť a početnosť iných etníc. Dokážeme uviesť množstvo príkladov, že – paradoxne – čím je národnosť v lokalite a okolí viac, tým je väčší predpoklad dlhšieho zachovania tradičnej menšinovej kultúry. Dôležitým kontextom je tu tiež početnosť majoritného etnika a jeho charakteristika (konfesionalita, jazyk, zamestnanie a pod.).

Konfesionalita príslušníkov etnických minorít a majoritného národa je výrazným akulturačným faktorom. Rozlišujeme pritom dve podskupiny: vierovyznanie Slovákov a náboženskú príslušnosť iných etníc. Každú vieru však treba posudzovať ako osobitný faktor, vzhľadom na prostredie, v ktorom sa praktizuje. Náboženstvo je veľmi dôležité z pohľadu migrácií, keďže jeho slobodné vyznávanie bolo v množstve prípadov primárnym dôvodom k opusteniu domova. Zohľadniť musíme aj vplyv/pôsobenie vierovyznania iných koexistujúcich etníc, najmä majoritného. Pri hodnotení pôsobenia vierovyznania vznikajú zaujímavé situácie na základe konfrontácie rôznych druhov viery. Týmto sa zaoberáme v ďalšom texte. Uvedomujeme si, že konfesijnálna identita predstavuje jednu z viacerých identít človeka, v prípade menšín neraz priamo súvisí s etnickou identitou.

Profesia príslušníkov minorít predstavuje vo viacerých lokalitách determinujúci akulturačný faktor. Slováci sa po príchode na Dolnú zem venovali pôvodným tradičným zamestnaniam, akými boli poľnohospodárstvo či drevorubačstvo. V niektorých oblastiach sa museli preorientovať na prácu v baniach (Zadunajsko, Bihar), resp. v sklárskych hutách (Novohrad), čo malo pozitívny aj negatívny vplyv na priebeh etnických procesov. V neskoršom období súvisela voľba zamestnania s ekonomickou situáciou, ktorá nútila hľadať si aj iné než tradičné zamestnania aj mimo vlastnej lokality. Spolupôsobia tu aj faktory zamestnania iných etníc na predmetnom území. Ak niekde boli rôzne orientované družstevné podniky vzhľadom na počet Slovákov

takmer čisto slovenské (Butín, Pivnica), inde medzietnické kontakty nútili pracovníkov preberať cudzie vplyvy (Erdevík, Silbaš, Boľovce). Tradičné zdroje príjmov a nadväzné ekonomické aktivity sú však len jedným z predpokladov zachovania etnokultúrneho systému – bez dostatočného počtu obyvateľov a biologickej reprodukcie nie je možná medzigeneračná transmisia kultúrnych vzorov v žiadnej z kategórií kultúry, vrátane nevyhnutnej sociálnej kontroly.

Dôležitú skupinu akulturačných faktorov tvorí vzdelávací systém. Menšinový vzdelávací proces je prevažne o získaní znalostí z materinského jazyka a slovenských reálií. Je pritom potrebné zvažovať možnosť edukácie jazyka v rámci základného a stredného školstva. Vysokoškolské štúdium v materinskom jazyku je primárne možné v prípade, že uchádzač tento jazyk ovláda na primeranej úrovni z predchádzajúcich stupňov alebo rodinného prostredia. Do popredia vystupuje forma, metódy výučby a jej hodinová dotácia. Z tohto pohľadu sú mnohé minoritné prostredia výrazne diferencované podľa legislatívnych pravidiel, ktoré platia v jednotlivých štátoch. Ak v Srbsku a Rumunsku vo viacerých obciach vďaka primeranej natalite fungujú základné školy s vyučovacím jazykom slovenským (takmer celé vyučovanie prebieha v slovenčine) a niekoľko gymnázií s možnosťou výučby v slovenčine (Báčsky Petrovec, Kovačica, Nadlak, Bodonoš), v Maďarsku je slovenčina v základných školách len fakultatívnym predmetom, pričom na stupni stredného školstva fungujú dve slovenské gymnáziá v Békešskej Čabe a v Sarvaši. V rámci vysokého školstva majú zahraniční Slováci možnosť študovať na Slovensku aj v rámci platného štipendijného systému. Treba zdôrazniť, že možnosť štúdia slovenských študijných odborov je na viacerých univerzitách v rámci domovských krajín (Budapešť, Segedín, Belehrad, Nový Sad, Bukurešť). Pre minoritné komunity je podstatné, aby sa inteligencia po ukončení štúdia vrátila späť a svojimi poznatkami (najmä v oblasti kultúry či organizačnými schopnosťami) prispela k fungovaniu menšinového systému.

Významným faktorom akulturácie je tradičná kultúra. Jej transmisia a prezentovanie je jedným zo základných predpokladov

odolávania akulturačným procesom. Najsignifikantnejšou zložkou je duchovná kultúra. Z hľadiska spomalenia asimilácie je dôležitá reprodukcia kultúry aj napriek tomu, že je (viacrát modifikovaná cudzími kultúrnymi vplyvmi) synkretická. Ďalšími súčasťami sú sociálna a materiálno-technologická kultúra. Prvá sa prejavuje v organizácii komunity a systéme jej fungovania, ktorý v súčinnosti s geografickými podmienkami môže pôsobiť výrazne protiasimilačne. V rámci staviteľstva v Butíne možno uviesť príklad jeho reprezentatívnej znakovosti. Slováci mali zväčša domy so zelenou fasádou. V srbskom Erdevíku zase používajú naši krajanovia modrú farbu. Odlišovacím znakom boli tiež zručnosti a pracovné technológie, ktoré si Slováci priniesli v rámci kolonizácií (napr. príprava stravy, odevu, tkanie, vyšívanie).

Významnú úlohu v rámci procesu akulturácie zohrávajú médiá, pôsobiace na území materského štátu aj domáce menšinové médiá. Podstatná je úloha televízie. V Rumunsku a Srbsku je bežné, že miestni Slováci majú možnosť sledovať cez káblové rozvody slovenské televízne programy (najmä TV Markíza a TV JOJ). Poznajú televízne seriály, humoristické relácie, sledujú správy. Zlepšuje sa tým aj úroveň poznania slovenského jazyka, na druhej strane mnohým Slovákom (najmä slangovým a cudzím) nerozumejú. V Maďarsku sa s týmto javom stretávame sporadicky, dokonca aj v prihraničných obciach so Slovenskou republikou (napr. Senváclav, Veňarec). Určitý vplyv majú aj domáce médiá. Legislatíva garantuje menšinám priestor v rámci hlavného vysielania štátnych televízií (najčastejšie 30 minút týždenne), ktoré ho využívajú na prezentovanie svojich aktivít. Najmä v Maďarsku a Srbsku sú tieto relácie veľmi obľúbené (v Maďarsku aj preto, že vysielanie je s maďarskými titulkami). Printové médiá zohrávajú dôležitú úlohu nielen tam, kde nie je dosah televízneho signálu. Za najdôležitejšie tlačéné médium považujeme Hlas ľudu v Srbsku, ktorý svojou týždennou periodicitou komplexne pokrýva kultúrne, športové aj politické dianie v minoritnej aj lokálnej sfére a je určený najširším vrstvám slovenského obyvateľstva. Silu jednotlivých komunit možno hodnotiť aj podľa počtu odoberaných výtlačkov. Ak ho napríklad v Pivnici nájdete takmer

v každom dome, v Boľovciach je predplatiteľov len niekoľko desiatok a ich počet neustále klesá. Evidujeme aj periodiká, ktoré sú primárne zamerané na oblasť kultúry a literatúry, no ich záber je relatívne úzky a dostupnosť malá.

Tabuľka 1 Klasifikácia akulturačných faktorov - časť 1

Skupiny asimilačných faktorov	Podskupiny asimilačných faktorov	Asimilačné faktory (príklady)
Hospodársko - politický vývoj	Historicko - politický vývoj	Vyhnanie Turkov
		Rozpad Rakusko-Uhorska
		Druhá svetová vojna
		Repatriácia
		Menšinová legislatíva
	Administratívne členenie	Zmena štátnych hraníc
		Organizácia štátnej a verejnej správy
		Prirodzené centrá
		Meniace sa centrá
	Hospodársko - sociálny vývoj	Ekonomická situácia
		Sociálna situácia
Geografické podmienky	Reliéf	Pohoria
		Nížiny
	Klimatické podmienky	Studená klíma
		Teplá klíma
		Mierna klíma
	Hydrologické podmienky	Vodné toky
		Jazerá
		Podzemné vody
	Pôdne podmienky	Úrodné pôdy
		Neúrodné pôdy
Etnická štruktúra obyvateľstva	Fáza kolonizácie	Početnosť Slovákov
		Štruktúra komunity
	Inoetnické prostredie	Inoetnická skladba
		Početnosť iných etník

Zdroj: vlastné spracovanie (2015)

Tabuľka 1 Klasifikácia akulturačných faktorov - časť 2

Skupiny asimilačných faktorov	Podskupiny asimilačných faktorov	Asimilačné faktory (príklady)
Konfesionalna štruktúra obyvateľstva	Konfesionalita príslušníkov minority	Evanjelické a. v. vierovyznanie
		Rímsko-katolícke vierovyznanie
		Grécko-katolícke vierovyznanie
		Reformovaná cirkev - kalvíni
	Konfesionalita iných etník	Rímsko-katolícke vierovyznanie
		Pravoslávne vierovyznanie
		Baptistická cirkev
		Iné vierovyznania
Zamestnanie	Zamestnanie príslušníkov minority	Poľnohospodárstvo
		Baníctvo
		Spracovanie dreva
		Remeslá
		Iné zamestnania
	Zamestnanie iných etník	Baníctvo
		Priemyselná výroba
		Poľnohospodárstvo
		Remeslá
		Spracovanie dreva
		Iné zamestnania
Menšinové vzdelávanie	Základné školstvo	Výučba slovenského jazyka
		Hodinová dotácia
	Stredné školstvo	Štruktúra národnostných škôl
		Výučba slovenského jazyka
	Vysoké školstvo	Štruktúra študijných odborov
Tradičná kultúra	Duchovná	Počet študentov
		Folklór
		Divadlo
	Sociálna	Obyčajové tradície
		Hierarchia komunity
		Organizácia komunity
		Demografická štruktúra
	Materiálno-technologická	Staviteľstvo
		Výrobné procesy
Médiá	Médiá v krajine pôvodu	Dostupnosť TV a rozhlasu
		Dostupnosť periodickej tlače
	Médiá v domácom štáte	Počet, štruktúra a dostupnosť

Zdroj: vlastné spracovanie (2015)

Variabilita pôsobenia akulturačných faktorov v geografickom a sociálnom priestore

Ak chceme hodnotiť dôležitosť a význam jednotlivých akulturačných faktorov, musíme sledovať variabilitu ich pôsobenia. Vyplýva z jedinečnosti každej lokality a neopakovateľných podmienok jej vývoja. Na rôznych príkladoch sa snažíme dokázať, že práve tieto rozdielne okolnosti mali vplyv na stupeň akulturácie slovenských lokálnych spoločenstiev na Dolnej zemi. Dôraz nekladíme len na priestorové kombinácie akulturačných faktorov, ale tiež na ich vertikálny význam.

V období migrácií obyvateľstva na územia vyludnené Turkami snád ešte nebolo možné hovoriť o etnickej identite migrantov. Do popredia vystupovala identita konfesijná („luterán“, katolík, „ortodox“) alebo lokálna¹¹⁴ (región alebo obec, z ktorej pochádzali, prípadne v ktorej po prisťahovaní žili). Môžeme konštatovať, že oporami lokálnej identity u dolnozemských autorov regionálnohistorických prác boli: vedomie hrdosti na priekopnícke civilizačné dielo predkov, kultúrno-identifikačné stotožnenie sa s tradíciami evanjelickej cirkvi a predstava „znameníteho pokroku“ (termín L. Haana) v hospodárskom a sociálnom živote lokality.¹¹⁵ Význam konfesijného identity je v niektorých komunitách dôležitejší než etnický pôvod, napr. v Békešskej Čabe Slováci evanjelici nazývali Slovákov katolíkov pomenovaním „pápež“. V Butíne zasa nazývajú pôvodní slovenskí obyvatelia rímsko-katolíckych Slovákov – prisťahovalcov zo severu Rumunska „Bihorčan“ – „Bihorčanka“¹¹⁶. Tieto príklady naznačujú, že je potrebné venovať sa, respektíve v prvom rade zohľadňovať akulturačné procesy, pretože nie vždy súvisia priamo s etnickou identitou.

¹¹⁴ Dôležitosť lokálnej identity možno sledovať aj prostredníctvom priezvisk, napr. Plachtinský, Írecký, Očovský, Huťan, Mótan, Sklabinský, Gajarský, Nitriansky, Trenčiansky, Oravec, Lehoťan.

¹¹⁵ KMEŤ, M.: Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí. Nadlak 2010, s. 205.

¹¹⁶ Na Dolnom Zemplíne v konfesijné zmiešaných lokalitách obyvatelia nerozlišujú my – Slováci, vy – Ukrajinci/Rusíni, ale my – Slováci, vy – „ortodoxi“.

Akulturačným faktorom, často sa vyskytujúcim pri analýze akulturácie v konkrétnej lokalite, sú geografické podmienky. Zaujímavé je sledovať, aký vplyv mala napr. reemigrácia a repatriácia v rámci hospodársko-politického vývoja v súčinnosti s geografickými podmienkami. Je nutné poznamenať, že samotná reemigrácia zasiahla viac lokálne spoločenstvo než vo všeobecnejšej rovine región či štát. Nížinné obce, z ktorých odchádzali Slováci do Československa, boli následne osídľované príslušníkmi majority či iných etník, čím sa menila etnická štruktúra komunity. Slovenská minorita sa oslabila z hľadiska počtosti, schopnosti svojej reprodukcie a spravidla aj v hierarchii etnokultúrneho postavenia. Opačná genéza je v hornatých oblastiach, kde kvôli slabšej úrodnosti pôdy a horším klimatickým podmienkam nebol až taký záujem osídliť opustené domy po reemigrantoch a repatriantoch. Tým sa etnická skladba menila menej výrazne, znížil sa len počet príslušníkov etnickej minority. Možno teda konštatovať, že horšia bonita pôdy a vo všeobecnosti nepriaznivé geografické podmienky spôsobili spomalenie akulturačných procesov.

Geomorfologická (reliefná) konštrukcia územia pôsobí ako akulturačný faktor spolu so zamestnaním. Horské oblasti boli bohaté na výskyt rôznych druhov rúd, čo vo väčšine prípadov znamenalo zmenu pôvodného zamestnania na baníctvo či sklárstvo a odchádzanie za prácou. V nížinných oblastiach sa dlhšie udržalo poľnohospodárstvo ako hlavný zdroj obživy. V úrodnej Vojvodine (napr. v Pivnici, Silbaši, Kysáči, Selenči) je gazdovanie, resp. vlastníctvo pôdy a agrárnej techniky stále znakom vyššieho sociálneho statusu.¹¹⁷ V horských lokalitách bola akulturácia rýchlejšia. V súčasnosti však ľudia často odchádzajú za lepšou prácou a všeobecne pozitívnejšou perspektívou do miest.

Súčinnosť faktorov predstavuje tiež sociálna situácia príslušníkov menšiny s fázou kolonizácie. Ak sa realita nezhodovala s predstavami

¹¹⁷ V skúmaných lokalitách sa často stretávame s tým, že prioritu vo financovaní má práve technika spojená so získavaním živobytia. Na dvoroch vidáme nové či zánovné kombajny, traktory, vleký a pod., no vlastníctvo osobného auta alebo modernizácia bývania nie sú prioritou.

migrantov, prípadne bola oblasť preľudnená, rozhodli sa odísť na iné miesto. Proces adaptácie kolonistov v rámci sekundárnej či terciárnej migrácie sa vzhľadom na predchádzajúce skúsenosti skraca, čo je predpokladom rýchlejšej akulturácie. Tu však participujú aj iné skupiny faktorov, napr. konfesionalita, zamestnanie, etnická skladba komunity a pod., ktoré pôsobia rôzne.

Početnosť iných, spoločujúcich etník je ďalším determinantom/faktorom akulturácie. Napríklad v Erdevíku bola významná nemecká menšina, početnejšia ako slovenská. Jej prítomnosť znamenala, že aj Slováci ľahšie odolávali akulturačnému tlaku a dokázali si vydobíť priaznivejšie podmienky. Tu chceme zdôrazniť napr. pôsobenie administratívno-správneho členenia. Kým v Rumunsku fungoval systém richtára, dediny zostávali zomknutejšie a kultúrne homogénnejšie. Po nástupe komunistov a zmene administratívneho systému na strediskové obce, boli ľudia nútení vytvoriť si väzby na nové prostredie. Rovnaký postup možno sledovať aj v Srbsku. V kontraste s uvedeným je príklad Maďarska, kde je každá obec samostatná, pôsobí tu však akulturačný faktor menšinovej legislatívy ako prezentácie postoja majority k minorite. V súčasnosti však aj v tejto krajine zaznamenávame aktivizáciu činnosti menšinových komunít v slovenských enklávach a komercializáciu tradičnej minoritnej kultúry ako jednu z ciest prežitia minority pri čiastočnej absencii znalosti materinského, v tomto prípade slovenského jazyka.

V rámci akulturačných procesov možno identifikovať vzťah duchovnej kultúry a demografickej štruktúry minority. Najlepšiu pozíciu by mali mať najpočetnejšie enklávy, no v tomto prípade vystupuje do popredia význam inštitútov a inštitúcií. Práve tie sa výrazne podieľajú aj na zachovávaní a rozvíjaní duchovnej kultúry. Je potrebné vziať do úvahy aj kvalitatívne hľadisko kultúrnej produkcie. V kontraste je tu napríklad výrazná aktivizácia približne 200-člennej slovenskej komunity v Dobanovciach v posledných rokoch a viacročná chudobná produktivita organizovanej kultúry v neďalekých Boľovciach.

Architektúra v kontexte s geografickými podmienkami môže čiastočne spomaľovať proces etnickej asimilácie. Na nížinách Dolnej

Obrázok 17 Dedina v Bihore - Varzaľ

Zdroj: Chrastina (2006)

Obrázok 18 Ulica v Borumlaku

Zdroj: Michalík (2006)

zeme, napr. v obciach Erdevík, Butín, Jelisavec, sa Slováci odlišovali od iných národností aj farbou domu. V Erdevíku alebo Jelisavci bola omietka modrá, v Butíne zelená. Aj keď v súčasnosti už farba domu nezohráva takú dôležitú úlohu, často je znakom etnickej identity a prostriedkom identifikácie.

Z pohľadu pôsobenia geografických podmienok a odievania možno analyzovať obliekanie katolíckych a evanjelických žien v Butíne. Ak katolíčky z Bihoru nosia pestrofarebné sukne, blúzky a zástery, staré Butínčanky preferujú striedme tmavé farby. V Pivnici najstaršie slovenské ženy stále nosia „široké sukne“, čím dávajú najavo aj svoju etnickú príslušnosť.

Pozitívne a negatívne pôsobenie akulturačných faktorov

Akulturačné faktory pôsobia na etnickú minoritu dvojako. Ich vplyv môže byť pozitívny alebo negatívny. Je dôležité pochopiť, že proces akulturácie je nezvratný, pozitívne pôsobenie faktorov ho môže len na určité obdobie zastaviť, resp. spomaliť. Pôsobenie akulturačných faktorov je veľmi variabilné a možné je sledovať nespočetne veľa ich kombinácií v závislosti od konkrétnej lokality či obdobia hodnotenia. Rovnako je možné hodnotiť tieto faktory z pohľadu spomaľovania a urýchľovania akulturácie. Pokúsime sa však aplikovať toto hodnotenie priamo na minoritné inštitúty a inštitúcie. Opäť sa ukazuje variabilita ich pôsobenia. Niekde ich možno považovať za prínos, na inom mieste môžu pôsobiť opačne.

Konfesionalita predstavuje ďalší výrazný rozmer identity. Príslušníci etnických menšín prežili v mnohých prípadoch práve vďaka náboženstvu. Ak sa však pozrieme na konkrétne lokality, môžeme vplyv konfesie prostredníctvom činnosti kňaza, cirkevného zboru či biskupstva posúdiť z rôznych uhlov pohľadu. Katolíci v Butíne nemajú slovenského kňaza, nemajú vlastne žiadneho. Butín je fíliou farnosti

Obrázok 19 Slovenský dom v Erdevíku

Zdroj: Michalík (2006)

Obrázok 20 Slovenský dom v Butíne

Zdroj: Michalík (2008)

v Gataji. Miestny duchovný sem dochádza dvakrát za mesiac a svätá omša prebieha po slovensky len čiastočne. Zvyšné tri týždne v mesiaci si „omšu“ vykonávajú obyvatelia sami v slovenskom jazyku (spievajú nábožné piesne a modlia sa). Ak by dostali vlastného farára (Rumuna či Maďara) a nebol by schopný alebo ochotný komunikovať v jazyku minority, stratili by aj poslednú možnosť realizovať liturgický obrad v materinčine.

Na druhej strane, slovenskí evanjelici v Boľovciach majú vlastného duchovného, ten je však z pohľadu národnostnej činnosti málo aktívny a rozdeľuje komunitu na dva tábory. Túto líniu však možno sledovať takmer v celej evanjelickej cirkvi v Srbsku, ktorá sa snaží získavať členov aj mimo Slovákov. Mýtus nedeliteľnosti slovenskej identity a príslušnosti k evanjelickej cirkvi bol vo viacerých prípadoch narušený už aj v 30. rokoch 19. storočia, čoho dôkazom je napr. korešpondencia Karola Straku, evanjelického učiteľa v Békešskej Čabe, s Martinom Hamuljakom. Vžitou predstavou bola tiež spojitosť evanjelickej cirkvi s bibličinou ako hlavným liturgickým jazykom slovenských evanjelikov. Ibaže značná časť slovenských evanjelických kňazov od 40. rokov, no hlavne v druhej polovici 19. storočia, začala v liturgii z „vlasteneckých“ príčin inklinovať k integrácii maďarčiny do bohoslužieb (predovšetkým cez cirkevný spev), oficiálnych zápisníc a protokolov aj do školskej praxe.¹¹⁸

Pozitívny vplyv na príslušníkov minority donedávna predstavoval napr. kňaz Ján Mlynarčík vo farnosti Borumlak – Varzaľ. Svojou prirodzenou autoritou a prácou v prospech cirkevníkov pôsobil výrazne výrazne prispieval k zachovávaniu slovenského jazyka, kultúry a slovenskej identity veriacich svojej farnosti. Takýto vplyv je možný aj vďaka stále veľmi silnej viere/konfesionalnej identite bihorských Slovákov.

Zaujímavá je situácia v Békešskej Čabe, kde sa evanjelické služby Božie konajú v slovenčine a následne v maďarčine. Účastníkov slovenskej

¹¹⁸ KMEŤ, M.: Na margo problematiky mýtov a stereotypov o Dolnej zemi v slovenskom kultúrnom prostredí. In: Kováčová, A. (ed.): Identita, história a kultúra. Dejiny Slovákov na Dolnej zemi. Budapešť; Békešská Čaba 2011, s. 52.

verzie môžeme spočítať na prstoch dvoch či troch rúk, naopak maďarských služieb sa zúčastňuje niekoľkonásobne viac ľudí. Aj to je dôkazom, že početnosť etnika je dôležitým parametrom, nie však najpodstatnejším.

Podobná situácia je v pôsobení učiteľa. Mnoho učiteľov je síce schopných vyučovať materinskú reč, podľa zákonov krajiny však výučba musí prebiehať v štátnom jazyku. Na slovenčinu zostáva niekoľko hodín týždenne, čo nepostačuje na kvalitné zvládnutie jazyka. Ide napríklad o obec Boľovce, kde je znalosť jazyka, ako najdôležitejšieho etnického znaku, ohrozená. Napriek tomu sa ešte vyskytujú lokality, kde deti majú problémy s jazykom majority, lebo komunikujú takmer výlučne po slovensky, ako napr. v Butíne alebo v Pivnici. Rumunské a srbské deti sa dokonca naučia plynule rozprávať po slovensky na ulici pri spoločných hrách (tento jav bol v minulosti bežný v mnohých obciach, kde Slováci tvorili väčšinu obyvateľstva).

Do popredia tu vystupuje aj iný problém. V niektorých lokalitách Bihora (napr. Bodonoš, Stará Huta, Gemeľčička) pôsobia učitelia zo Slovenska. Ich slovenčina je diametrálne odlišná od jazyka používaného zahraničnými Slovákmi, ktorí využívajú modifikovaný slovenský jazyk – regionálne slovenské nárečia. Podľa nášho názoru je potrebné zachovať skôr hovorový jazyk a dať mu prednosť pred gramaticky správnou výslovnosťou¹¹⁹ (aj keď z pedagogického hľadiska iste nejde o správny spôsob). Práve tá sa môže stať bariérou medzi znalosťou a neznalosťou materčiny. Mnohí odborníci v súčasnosti akcentujú výučbu materinského jazyka ako „cudzieho“ jazyka v tých prostrediach, v ktorých sa deti nedokážu naučiť rozprávať po slovensky v rodinnom prostredí. V neposlednom rade je dôležitá aj osobnosť učiteľa a jeho osobný záujem naučiť deti materinskému jazyku. V minulosti učiteľ pôsobil aj v rámci spoločenského života, čo je dnes menej časté, no mení sa v každej konkrétnej obci.

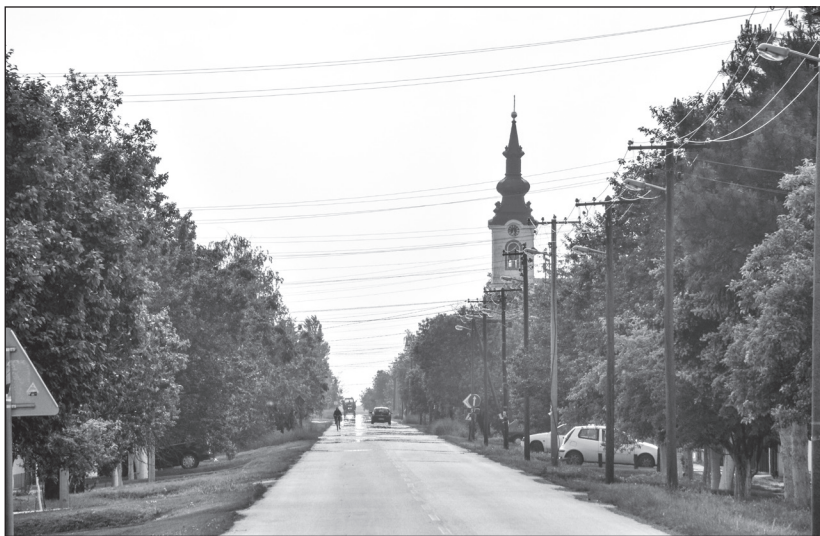
¹¹⁹ V povedomí obyvateľov Békésskej Čaby prevláda predstava, že len ten sa môže považovať za Slováka, kto ovláda spisovný jazyk. Je to jeden z príkladov veľmi jednoduchej manipulácie s etnickou identitou.

Obrázok 21 Masarykova ulica v Pivnici

Zdroj: Lenovský (2009)

Obrázok 22 Masarykova ulica v Silbaši

Zdroj: Kurpaš (2013)

Záujmová činnosť a spolkový život do určitej miery závisí od platnej legislatívy, ktorá umožňuje zakladať si samosprávy, zväzy, kultúrne spolky (občianske združenia) či športové kluby. Je však pravidlom, že komunity, v ktorých tieto inštitúcie pôsobia, prezentujú svoju menšinovú kultúru a pre život menšiny sú prínosom. Do kontrastu možno dať Nadlak, Vojlovicu, Kysáč či Pivnicu s viacerými spolkovými organizáciami a Butín s prevažne formálne fungujúcou pobočkou Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku. Dôležitý je fakt, že v súčasnosti sa môžu tieto organizácie uchádzať prostredníctvom projektov o získanie finančných prostriedkov z grantov Európskej únie (platí v prípade Maďarska, Rumunska a Chorvátska), materského národa (najmä z grantových programov Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí), resp. domácej vlády či samosprávy. Ak je spolková inštitúcia aktívna, znamená to značné spomalenie akulturačných procesov, najmä ak sa do jej činnosti zapájajú všetky vekové skupiny.

Vo vývoji v slovenských komunitách v súčasnosti zaznamenávame negatívny vplyv sektárstva a prienik neoficiálnych/neuznaných náboženských spoločností. Oslabuje sa tým participácia na národnostnom spoločenskom a kultúrnom dianí. Príkladom je najmä situácia v Erdevíku, Pivnici, Silbaši, Butíne či Dunaegyháze, kde *nazaréni*, *jehovisti* a baptisti získali do svojich radov množstvo slovenských evanjelikov. Tí sa následne prestali angažovať v minoritných kultúrnych aktivitách, v spoločenskom živote aj v príbuzenstve (vnútorné pravidlá takýchto náboženských komunit podobné aktivity zakazujú, no odlišnosti sú aj v ich správaní v bežných životných situáciách, napr. oslavy, svadby, konzumácia alkoholu).

Klasifikácia akulturačných faktorov a jej využitie

Vhodnosť modelu pre posudzovanie relevancie akulturačných faktorov sme overili ďalším výskumom. Určitým nedostatkom môže byť, že to bolo len v lokalitách so slovenskými minoritnými spoločenstvami. Situácia v prostredí iných menšín môže byť do istej miery odlišná, čo je potrebné

Obrázok 23 Prvé sväté prijímanie v Borumlaku a Varzali

Zdroj: archív miestnej r.-k. farnosti (2004)

Obrázok 24 Pracovná akcia na pivnickej fare

Zdroj: archív miestneho cirkevného zboru (2008)

verifikovať systematickým výskumom. Pri hodnotení pôsobenia akulturačných faktorov je dôležité zohľadniť len situáciu v konkrétnom bode historického vývoja, v jednom časovom úseku. V nasledujúcom texte prezentujeme platnosť klasifikácie na základe analýzy akulturačných faktorov v troch vybraných obciach so slovenskou menšinou v Maďarsku – v Senváclave (Pilisszentlászló) v Piliši, Šáre (Dabas – Sári) pod Budapešťou a v novohradskom Veňarci (Vanyarc).

Analýza akulturačných faktorov v Senváclave

Senváclav sa nachádza v Pilišských horách približne 10 km severne od mesta Szentendre a 20 km južne od Ostrihomu. Leží v nadmorskej výške od 400 do 500 m.

Slováci osídľovali obec približne od roku 1715, v rámci druhej a tretej etapy kolonizovania územia Maďarska, ktoré bolo vyľudnené po tureckých vpádoch. Prichádzali najmä z oblastí situovaných západne od dolného toku rieky Hron.¹²⁰ Išlo o primárnu migráciu zo slovenských regiónov do nevelmi vzdialeného prostredia od pôvodného bydliska. Malo však odlišný reliéf aj klímu, čo významne menilo existenčné podmienky. Primárna kolonizácia je predpokladom dlhšieho odolávania akulturácii, keďže väzby na bývalé bydlisko sú spravidla ešte veľmi pevné.

Akultúrácia je proces dlhodobého pôsobenia dvoch a viacerých spoločenských s rozdielnymi etnokultúrnymi parametrami. Kultúrna výmena vedie k stieraniu etnických znakov. Spravidla je intenzívnejšia pri menej početných minoritných spoločnostiach. Prebieha v rôznych podmienkach a jej vývoj je v každej lokalite jedinečný. Preto je potrebné identifikovať a analyzovať procesy a faktory, ktoré ju sprevádzajú. Výskum potvrdil, že faktory akultúrácie pôsobia vo vzájomnej interakcii a podmieňujú sa.

V rámci historického vývoja možno spomenúť viaceré známe okolnosti a udalosti, ktoré spustili kolonizáciu na územie dnešného Maďarska – koniec tureckej expanzie, rozpad Rakúsko-Uhorska, vznik Československa a Maďarska, 2. svetovú vojnu, začiatok obdobia

¹²⁰ DIVIČANOVÁ, A. – KRUPA, O.: c. d., s. 4 – 7.

budovania socializmu. Tieto kontexty tvorili rámec fungovania lokálnej society Senváclavu od obdobia príchodu Slovákov až po súčasnosť.

Jednou z najdôležitejších skupín asimilačných faktorov v Senváclave sú geografické podmienky. Členitý reliéf a náročná dostupnosť územia spôsobujú istú komunikačnú nevýhodu. Tá však prakticky spôsobila dlhšie pretrvanie slovenskej komunity. V obci žije približne 880¹²¹ obyvateľov, z ktorých je okolo 600 slovenského pôvodu (nie národnosti) a 280 Maďarov. Do 2. svetovej vojny tu žila nemecká menšina. V medzivojnovom období bol pomer obyvateľstva v prospech slovenského ešte výraznejší. V súčasnosti zaznamenávame veľa prisťahovalcov z Budapešti a okolia, ktorí prichádzajú v rámci trendu sťahovania sa z miest do rurálneho prostredia. Tieto tendencie však menia etnickú štruktúru čoraz viac v neprospech Slovákov. Odhady na zmenu tohto vývoja do budúcnosti nie sú vzhľadom na demografické parametre pozitívne. S negatívnym demografickým vývojom súvisí aj zrušenie základnej školy v Senváclave začiatkom nového milénia,¹²² kde sa pravidelne vyučovala slovenčina.

S prírodnými podmienkami súvisia aj pedologické. Ornú pôdu možno označiť skôr za menej produktívnu. Základné plodiny, hlavne zemiaky a jačmeň si dopestovali, no nižšia kvalita pôdy vyžadovala potrebu iných zdrojov príjmov a obživy. V tomto smere sa ako pozitívna javí existencia okolitých lesov. S vyťaženým drevom obchodovali¹²³, zbierali lesné plody (maliny, černice, šípky, hríby). Tiež ich zvykli predať na trhoch a jarmokoch.¹²⁴

¹²¹ Uverejnené na internete: http://www.pilis-slovak.hu/?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=68, dátum neuvedený.

¹²² Pôvodná základná škola sa pretransformovala na Waldorfskú slovenskú základnú školu. Jej podstatou sú alternatívne vyučovacie metódy, s ktorými väčšina rodičov nesúhlasí a svoje deti posielajú do školy v Szentendre.

¹²³ Chodili ho predávať na jarmoky do okolitých miest, najmä do Szentendre, Budapešti a Vácu, resp. ho na objednávku priniesli priamo odberateľovi. S ťažbou dreva súvisí aj činnosť *pirtlikárov*. Išlo o zber a viazanie dreva do zväzkov zvaných *pirtlíky*. Túto činnosť často vykonávali deti a ženy.

¹²⁴ Predaj rôznych komodít patril v minulosti medzi obľúbené, ale aj potrebné ekonomické aktivity obyvateľov Senváclavu.

Za prirodzenú, ale aj politicko-administratívnu hranicu možno považovať rieky Dunaj a Ipeľ. V období po 2. svetovej vojne dostali slovenskí obyvatelia možnosť odchodu na Slovensko. Zo Senváclavu v tomto období reemigrovalo 400 – 500 ľudí. Približne 75 % z nich sa usídlilo v obci Svodín¹²⁵ a okolí. Reemigrácia významne oslabil slovenskú komunitu (v tom období majoritu), domy po Slovákoch boli osídľované Maďarmi. Od konca 40. rokov až do začiatku 90. rokov minulého storočia boli väzby s predchádzajúcim bydliskom obmedzené vládnucom režimom.¹²⁶ V súčasnosti sú kontakty veľmi čulé na rodinnej aj inštitucionálnej báze. V oboch obciach (Senváclav aj Svodín) prevažuje v každodennom styku maďarský jazyk.¹²⁷ Za dôležité považujeme aj aktivity obecnej samosprávy v súvislosti s družobnými stykmi so slovenskými obcami Mužla a Brusno. V poslednom desaťročí sú recipročné návštevy pravidelné. Z hľadiska komunikačných možností v kontexte používania slovenčiny je pozitívna najmä spolupráca s podtatranskou obcou Brusno.

Z pohľadu vierovyznania je prostredie obce Senváclav takmer homogenne rímsko-katolícke, žije tu aj 30 – 50 kalvínov¹²⁸. Bohoslužby prebiehajú v súčasnosti po maďarsky, keďže podstatnú časť účastníkov tvoria etnickí Maďari.¹²⁹ Slovenčina bola pravidelne používaná ešte v medzivojnovom období. Zachovanie liturgického jazyka pritom patrí medzi najdôležitejšie protiakulturačné faktory. Nutné je však

¹²⁵ Obec Svodín leží v okrese Nové Zámky, západne od toku rieky Hron, 27 km od Nových Zámkov a 24 km od Štúrova. Od Senváclavu je vzdialená približne 44 km.

¹²⁶ Ku kontaktom dochádzalo prostredníctvom písomného styku, návštevy boli ziedkavejšie. Cez rieku Ipeľ sa pašovali rôzne druhy tovaru a poľnohospodárskych produktov.

¹²⁷ V obci Svodín je podľa údajov z roku 2001 až 77 % obyvateľov maďarskej národnosti. Uverejnené na internete: <http://www.svodin.sk/svodin/sk/obec.php?id=alapinformaciok>, dátum neuvedený.

¹²⁸ Kalvíni môžu pre svoje potreby raz mesačne využívať kaplnku v centre obce.

¹²⁹ Bohoslužby v maďarčine sú pre veriacich zrozumiteľnejšie a praktickejšie. Okrem toho tu badať tiež problém vzťahu mládeže a cirkvi. U mladých ľudí sa vo všeobecnosti znižuje záujem o cirkevné aktivity. V medzivojnovom období menšie deti často nerozumeli cirkevným obradom, pretože boli v maďarčine, ktorú sa začali učiť až v škole.

poznamenať, že pôsobenie konfesionalnej a etnickej identity je často paralelné a rovnocenné.¹³⁰

Zamestnanie za rôznych okolností vplýva na etnickú identitu človeka. Obyvatelia Senváclavu pracovali vo viacerých sektoroch. Určitá časť gazdovala. Išlo prevažne o majetnejších gazdov, ktorí vlastnili dostatočné množstvo pôdy na vyživenie rodiny. Vzhľadom na výskyt lesov bola častá ťažba dreva.¹³¹ Prácou s drevom sa zaoberali celé rodiny vrátane školopovinných detí. V niektorých prípadoch išlo len o doplnkové zamestnanie.

Množstvo obyvateľov pracovalo pri ťažbe hnedého uhlia vo viacerých lokalitách, často je spomínaná baňa Domerkapa. Práca v bani, pravidelná akulturácia a špecifická banská terminológia mala za následok postupné oslabovanie materinského jazyka.¹³²

Remeselná výroba bola v medzivojnovom období obmedzená. Bolo tu niekoľko kováčov, kolár, obuvník aj debnár. Išlo zväčša o priženených mužov z iných lokalít. Služby remeselníkov vyhľadávali obyvatelia Senváclavu najmä v okolitých obciach. Barbier prichádzal priamo do dediny. Niekoľko žien sa v rámci domácej výroby venuje viazaniu kvetov a vencov.

Dôležitým faktorom z hľadiska uchovania etnickej identity minority je tradičná kultúra a jej najsignifikantnejšia časť – duchovná kultúra. V Senváclave je v súčasnosti opäť aktívny Páví krúžok, ktorý sa zaoberá spevom slovenských ľudových piesní z oblasti Pilíšských hôr. Na jeho činnosti sa podieľajú približne tri desiatky miestnych žien.

¹³⁰ V mnohých prípadoch je zachovanie etnicity dolnozemsých Slovákov podmienené existenciou cirkevných organizácií, napr. u evanjelikov a. v. v Srbsku či Rumunsku, kde rozdielna konfesionalita oproti majoritnému národu predstavuje významný protiasimilačný faktor. K problematike bližšie pozri: LENOVSÝ, L.: Kontexty identity. In: *Ethnologia Actualis Slovaca*. Trnava, roč. 6, 2006, s. 12 – 24.

¹³¹ Pracovný kolektív tvorili príslušníci viacerých etník (Slováci, Maďari, Nemci), vedúci bol zväčša maďarskej národnosti a oficiálna komunikácia prebiehala v maďarčine.

¹³² Typické pre túto horskú oblasť bolo, že na prácach v bani sa zúčastňovala aj mládež, najmä dievčatá, ktoré vykonávali niektoré ľahšie pomocné práce (napr. zapájanie banských vozíkov).

V medzivojnovom období sa v Senváclave hrali aj divadelné predstavenia. Niekoľko kratších hier nacvičili deti pod vedením učiteľa Pavla Domaia. Častejšie však prichádzali divadelníci z iných lokalít, najmä z Mlynkov. Po 2. svetovej vojne sa ochotnícka činnosť vytratila.

V Senváclave nie je v súčasnosti zabezpečená reprodukcia tradičnej kultúry. Znalosť slovenského jazyka u mládeže nie je vo väčšine prípadov na komunikačnej úrovni. To spôsobuje aj nezáujem o pôvodnú minoritnú kultúru a jej manifestovanie.

Za kladné môžeme považovať vzájomné návštevy Pávich krúžkov z jednotlivých slovenských obcí v regióne, najmä z Mlynkov, Kestúca a Santova. Vystúpenia majú slušnú návštevnosť. Z hľadiska združovania sa a organizovania podporných podujatí je významná spolková činnosť. Táto však v Senváclave absentuje. Kultúrne, osvetové či čítacie spolky neboli v obci ani v minulosti.

Jedným zo znakov odlišenia príslušníkov minority od zvyšku obyvateľstva býva aj tradičné staviteľstvo. Ide najmä o farbu fasády domov či plotov. V prípade obce Senváclav sa táto diverzita nepotvrdila, pravdepodobne aj z toho dôvodu, že Slováci tvorili ešte v medzivojnovom období väčšinu obyvateľstva.¹³³

Slovenská komunita v obci Senváclav je z akulturačných faktorov ohrozená najmä záporným demografickým vývojom, absenciou slovenského školstva aj slabou spolkovou činnosťou. Pozitívne treba hodnotiť existujúci stav slovenského jazyka používaného v praxi a vedomie etnickej príslušnosti (najmä u staršej generácie).

Analýza akulturačných faktorov v Dabaši – Šáre

Obec Šára je administratívnou súčasťou mesta Dabas. Leží približne 40 km južne od Budapešti. Má okolo 4500 obyvateľov. Určiť počet Slovákov je pomerne náročné, keďže metodika sčítania ľudu v Maďarsku

¹³³ Z výpovedí informátorov vyplynula skôr diverzita voči iným slovenským lokalitám. Napr. v Mlynkoch boli domy Slovákov skôr bledšie (aj v rámci interiéru), Senváclavania volili sýtejšie farby.

otázku etnickej identity nepozná. Sčítacej otázke na materinský jazyk veľa ľudí nerozumie, prípadne si ju nesprávne vysvetlia. Podobne sú na tom aj Šárania.

V snahe vyhnúť sa konštatovaniám nasýtených esencionalizmom je naším cieľom odhaliť hlavných dôvodov, prečo slovenskí obyvatelia obce Šára doposiaľ nepodľahli nástrahám akulturácie a neasimilovali sa. Je to ťažká úloha. Identifikované faktory skôr napovedajú, že proces asimilácie by mal byť vo vyššom štádiu.

Na základe subjektívnych hodnotení skúmaného procesu asimilácie v Šáre možno konštatovať, že obyvatelia sa zväčša neidentifikujú ako Slováci, ale ako Šárania. Silná lokálna identita konzervuje používaný slovenský jazyk a niektoré prejavy tradičnej kultúry do jedinečnej podoby. Táto koncentrovaná konfigurácia slovenskosti v kombinácii s vedomím lokálnej príslušnosti podľa nášho názoru zabezpečila prežitie krajanov.

Kolonizácia obce Šára Slovákmi spadá do obdobia prvej a druhej etapy sťahovania, ktoré Divičanová a Krupa datujú od roku 1690 – 1711, resp. 1711 – 1740.¹³⁴ Najčastejšie sa spomínajú roky 1696, 1712 či 1719¹³⁵. Už v roku 1715 tu žilo 28 slovenských rodín. V roku 1938 sa prezentovalo 1720 Slovákov. Počet Slovákov výraznejšie zredukovala reemigrácia v roku 1947, keď na Slovensko odišlo 348 osôb.¹³⁶ Bola to približne desatina obyvateľov Šáry. Nový domov našli v Kalinkove blízko Bratislavy.

Z geografického hľadiska má obec výhodnú polohu v centrálnom Maďarsku neďaleko hlavného mesta Budapešti. Tá zohrávala dôležitú úlohu v živote migrantov, nebola však najvýznamnejším determinantom akulturačných procesov, ako je to napr. v prípade obcí so slovenským obyvateľstvom v blízkosti Belehradu. Styky s metropolou boli na rôznej úrovni, najmä pracovné, vzdelávacie či spoločenské. Šára je zaujímavá aj tým, že sú tu sporadickejšie medzilokálne kontakty. V 90. rokoch minulého storočia bola vybudovaná diaľnica spájajúca

¹³⁴ DIVIČANOVÁ – KRUPA: c. d., 1999, s. 4 – 7.

¹³⁵ FÜGEDI, E. – GREGOR, F. – KIRÁLY, P.: Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Budapešť 1993, s. 85;

KOLEKTÍV: Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba 1996, s. 85.

¹³⁶ Tamže, s. 85.

Budapešť so srbskými hranicami. Táto významná cesta je vzdialená od obce len 6 km. Napriek tomu ju domáci obyvatelia nevyužívajú často, radšej idú staršími komunikáciami. Opäť tak platí konštatovanie o pomernej uzavretosti slovenskej komunity.

Administratívno-správne členenie tiež ovplyvňuje etnickú identitu príslušníkov minority. Zmena prirodzených centier a časté zásahy do administratívy nepôsobia na členov menšiny pozitívne. Samostatné obce s vlastnou správou tvoria uzavretejšie komunity, kde vonkajšie vplyvy prenikajú pomalšie. Po dlhom období samostatnosti prišlo v roku 1966 pripojenie Šáry k väčšej susednej obci Dabaš a k menšej dedine Gyön. V roku 1989 vyhlásili tento nový útvar za mesto, ktoré sa stalo centrom väčšieho regiónu. Celkový počet obyvateľov je približne 16000. Šárania si tak automaticky začali vytvárať vzťahy s novými mestskými inštitúciami. Napriek tomu sa v mestskej časti Šára nachádza miestny úrad, kde možno vybaviť všetky potrebné administratívne úkony vrátane rôznych dokladov.

Slováci a ich potomkovia žijú v mnohých maďarských obciach, no je len málo takých, kde sú hybnou silou komunálnych aj spoločenských aktivít. Svedomite sa starajú o svoje domy, upravujú si dvory, snažia sa rôznymi spôsobmi zlepšiť si životné podmienky. Sami sa od Maďarov odlišujú porovnaním, že oni „dennodenne tvrdo pracujú na svojich hospodárstvach, kým Maďari len sedia a čakajú, čo bude“.

Slováci v Šáre vyznávajú rímsko-katolícku vieru. Už niekoľko rokov po svojom príchode do obce, v roku 1719, si postavili kostol¹³⁷, ktorý s úpravami stojí dodnes. To je dôkazom, že riadny cirkevný život patrila vždy medzi piliere Šáranov. Z pohľadu cirkvi ako asimilačného faktora však jej pôsobenie nie je možné hodnotiť pozitívne, najmä z dôvodu, že kňazi, ktorí vo farnosti pôsobili, zväčša neboli ochotní realizovať omše v slovenskom jazyku. Inštitút farára je významný v tom, že môže ľudí spájať, ale aj rozdeľovať. Práve to sa deje v Šáre za pôsobenia súčasného kňaza.¹³⁸ Ten zasahuje do cirkevných otázok aj školských a spoločenských

¹³⁷ FÜGEDI – GREGOR – KIRÁLY: c. d., 1993, s. 85.

¹³⁸ Výskum bol realizovaný v roku 2011.

záležitostí. svätá omša je vykonávaná v maďarčine, rovnako aj spoveď. Jediný akt, ktorý prebieha v slovenskom jazyku, je modlenie ruženca pred omšou. To sa však deje bez prítomnosti kňaza. Ruženec v slovenčine sa modlia najmä ženy z najstaršej generácie. Šárania majú možnosť počúvať omšu v slovenčine prostredníctvom rozhlasového vysielania nábožne ladeného rádia Mária z Budapešti. Mnohí majú doma slovenské spevníky, ktoré však používajú sporadicky.

Medzi významné spoločenské aktivity patria družobné návštevy so slovenskou obcou Kalinkovo. Ich dôvody sú jednoznačné. Šárania majú na Slovensku mnoho príbuzných, s ktorými udržujú živé kontakty. Okrem rôznych sociálnych funkcií tu možno badať aj značný protiasimilačný vplyv. Na základe družobnej činnosti sa zosobášilo niekoľko manželských párov, z ktorých jeden partner bol zo Šáry a druhý z Kalinkova. Do Kalinkova sa každoročne cestuje na hody. Súčasťou návštev nie sú len rodinné kontakty, ale aj spoločné futbalové zápasy na viacerých vekových úrovniach¹³⁹ a vystúpenia folklórnych súborov. Prvýkrát sa takýto futbalový zápas hral v roku 1977. Rodiny či priatelia sa navštevujú aj pri príležitosti svadieb a pohrebov.

Primárnym zamestnaním v skúmanej obci bolo poľnohospodárstvo. Zem bola močaristá, ale úrodná.¹⁴⁰ Rodinné gazdovstvá dávali možnosť dobre vyžiť aj preto, že časť produkcie bolo možné predat na trhoch v Budapešti, prípadne ju odpredali obchodníkom a priekupníkom. Mladé dievčatá zvykli slúžiť v meste, čím čiastočne odbremenili rodinný rozpočet. Viacerí Šárania sa pravidelne zamestnávali u bulharských zeleninárov, podnikajúcich južne od Budapešti. Podľa výpovedí informátorov platili aj dvojnásobne viac ako v meste. Obec Šára ponúkala okrem roľníckych zamestnaní aj neroľnícke (priemyselné).¹⁴¹ Miestne družstvo *Fehéragócz*, založené po 2. svetovej vojne,

¹³⁹ Niekoľko šárskych futbalistov v každej generácii bolo vždy maďarskej národnosti. To však nebolo žiadnou prekážkou, aby sa aj oni zúčastnili na družobnej športovej činnosti.

¹⁴⁰ KOLEKTÍV, c. d., 1996, s. 85.

¹⁴¹ K problematike neroľníckych a tradičných zamestnaní Slovákov na Dolnej zemi bližšie pozri ČUKAN 2001 a ŠUSTEKOVÁ 2008.

sa zaoberalo rozmanitou činnosťou. Okrem tradičného agrárneho zamerania niekoľko rokov pestovalo ryžu, balilo kávu, cukor, vyrábalo súčiastky do poľnohospodárskych strojov. V najlepších časoch tu bolo zamestnaných až 2600 ľudí.¹⁴² K dispozícii bolo 27 kombajnov, 88 nákladných áut a 137 traktorov.

Slovenský jazyk sa na základnej škole v Šáre nevyučoval vždy. Situácia do 2. svetovej vojny bola podobná ako v iných lokalitách obývaných Slovákmi. Slovenské deti nevedeli po maďarsky¹⁴³, pretože doma aj na ulici sa rozprávalo len po slovensky. Táto situácia sa postupne menila v neprospech znalosti slovenčiny. V súčasnosti sú v Šáre dve základné školy, z toho jedna cirkevná. Slovenčina sa vyučuje na oboch, približne tri vyučovacie hodiny do týždňa. Slovenčinu dokonca počúť aj v materskej škole. Realita je však taká, že slovenské deti sa už medzi sebou nerozprávajú vo svojej materčine, ale v jazyku majority. Dovolíme si tvrdiť, že najmladšia generácia Šáranov je už pre slovenský jazyk stratená, ovládať ho budú nanajvýš čiastočne ako cudzí jazyk. Slovenská mládež má s používaním rodného jazyka tiež značné problémy. Sami priznávajú, že slovenčine rozumejú, ale rozprávať už nevedia. Niekoľko študentov zo Šáry navštevuje slovenské gymnáziá v Maďarsku, prípadne vysoké školy v Budapešti. Nestretli sme sa však s prípadom, že by miestny študent cestoval za univerzitným vzdelaním na Slovensko. V iných lokalitách (Békešská Čaba, Sarvaš, Slovenský Komlós) je takýchto príkladov veľa.¹⁴⁴

¹⁴² V priebehu svojej existencie sa šárske družstvo spojilo s dabašským a údaje o počte zamestnancov môžu byť kumulovaným počtom pracovníkov.

¹⁴³ Za neznalosť maďarského jazyka sa rovesníci slovenským deťom často vysmievali, v čom ich podporovali aj niektorí učitelia. Problematika interetnických vzťahov v obciach so zmiešaným obyvateľstvom je pomerne zložitá a závisí od jedinečných podmienok v každej lokalite (ČUKAN, J.: K problematike interetnických vzťahov v obci so slovenským a maďarským obyvateľstvom. In: *Pogranicze jako problem kultury*. Opole 1994, s. 49 – 56.)

¹⁴⁴ LENOVSÝ, L.: Študenti z prostredia etnických minorít na UKF v Nitre v kontexte zachovávaní identity a slovenčiny ako menšinového jazyka. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí 2007 : štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba 2008, s. 588 – 595.

Spolková činnosť je významným determinantom zachovania minoritnej identity. Je faktorom socializácie mládeže v národnom duchu a transmisie tradícií medzi generáciami. Ide najmä o kultúrno-umelecké spolky a ochotnícke divadlo. V poslednom období zohrávajú výraznú úlohu aj pobočky celoštátnych menšinových inštitúcií. V obci už 40 rokov pôsobí ženská spevácka skupina Rozmarín, ktorá predstavuje najstaršie minoritné zoskupenie Šáranov. Speváčky vystupujú pri rôznych príležitostiach, približne dvadsaťkrát do roka. Navštevujú mnohé slovenské dediny v Maďarsku, ale nebránia sa ani predniesť program pre majoritné publikum. Ich repertoár tvoria slovenské aj maďarské piesne. Na menšinovej báze pôsobia tiež novšie útvary – citarový súbor Bažalička a mládežnícky folklórny súbor Borovenka. Snažia sa pravidelne stretávať a zapájať do štruktúry minoritných podujatí organizovaných v Maďarsku. Ochotnícke divadlo sa v Šáre, s výnimkou niekoľkých školských predstavení, nikdy nehralo. Domáci obyvatelia neprejavovali o túto činnosť záujem.

Veľkú aktivitu vyvíja v obci Celoštátna slovenská samospráva. Snaží sa organizovať a aktivizovať miestnych Slovákov k národnostnej činnosti. Stojí za väčšinou projektov obrody minoritnej kultúry. Za zmienku napríklad stojí, že sa jej predstaviteľom podarilo zrealizovať zámer výučby slovenského jazyka v miestnej materskej škole. Ich aktivita je v kontraste napr. s fungovaním slovenských samospráv v obciach v oblasti Bakonského lesa.¹⁴⁵

Tradičná kultúra predstavuje vrstvu kultúry, ktorá sa procesom tradovania prenáša z generácie na generáciu. V súčasnej dobe globalizácie je práve tradičná menšinová kultúra prostriedkom zachovania etnickej identity aj za cenu jej folklorizácie/folkorizmu a komercializácie. Medzi takéto prejavy v Šáre patrí tradícia pečenia *rítešov*.¹⁴⁶ Nachádza sa tu tzv. *Rítešháza*, čo je súkromná pekáreň a predajňa rítešov

¹⁴⁵ MICHALÍK, B.: Slovenská samospráva v Černi. In: Etnologické rozpravy. Bratislava, 13, 1, 2006, s. 260 – 262.

¹⁴⁶ Domáci tvrdia, že pravý *řahaný ríteš* dokáže upiecť jedine Šáranka. Maďarky tento dezert pečú takmer výlučne z kúpeného cesta.

s možnosťou okamžitej konzumácie. Treba podotknúť, že ríteše sú obľúbenou pochúťkou Slovákov v mnohých maďarských obciach. V Šáre je tiež viacero rodín, ktoré sa zaoberajú košíkárstvom. Výrobky predávajú na trhoch alebo v predajniach v Budapešti. Pletenie radi predvedú všetkým záujemcom, pracujú aj na objednávku.

Vianočné a veľkonočné tradície v Šáre praktizovali takmer vždy Slováci. Naším cieľom nie je zaznamenať ich priebeh, takže sa obmedzíme len na konštatovanie, že s rastúcim počtom zmiešaných manželstiev sa tieto tradície postupne vytrácajú. Rovnaké tvrdenie platí o priebehu tradičnej svadby. Ak bolo v minulosti na svadbách počuť slovenčinu¹⁴⁷, v súčasnosti už len minimálne.

Ako sme naznačili vyššie, stupeň asimilácie Slovákov v Šáre by mal byť, na základe nášho subjektívneho hodnotenia, vo vyššej fáze. Pokúsime sa zhrnúť hlavné predpoklady tohto tvrdenia. Najdôležitejšími faktormi, ktoré naznačujú zrýchlenú asimiláciu, sú: geografická blízkosť veľkomesta, reemigrácia po 2. svetovej vojne, minoritná politika, viacnásobná zmena administratívno-správneho členenia obce, konfesionalita totožná s majoritným obyvateľstvom, relatívne chudobná spolková činnosť v minulosti, narušená transmisia tradičnej kultúry.

Napriek spomenutým akulturačným faktorom je stav slovenskej komunity pozitívnejší. Po zrelej úvahe je možné vysvetliť to tým, že šárska komunita bola relatívne uzavretá, so slabými stykmi so susediacimi obcami. Spôsobila to aj silná pozícia miestneho družstva, kde pracovalo vysoké percento obyvateľov. V neposlednom rade je to zriedkavá hrdosť Šáranov na svoj pôvod či jazyk v kombinácii so silnou lokálnou identitou. Na záver treba zdôrazniť, že slovenská minoritná komunita v Šáre zažíva v súčasnosti renesanciu spolkovej činnosti, čo významne vplýva na etnicitu príslušníkov menšiny. Ak by sa miestnym slovenským aktivistom podarilo osloviť k účasti na spolkovej práci viac mládeže, asimilačné tendencie by sa mohli ešte viac spomaliť.

¹⁴⁷ Množstvo hovoreného slovenského slova na svadbe bolo individuálne a nezáviselo ani tak od znalosti jazyka, ako od aktuálnej situácie (napr. od počtu maďarských hostí).

Analýza akulturačných faktorov vo Veňarci

Obec Veňarec sa nachádza na juhu Novohradskej župy (Nógrád megye). Administratívne patrí k okresnému mestu Pastuchov (Pásztó), ktoré je vzdialené 33 km. Hraničné mesto Balázské Ďarmoty leží 35 km od Veňarca a hlavné mesto Budapešť 68 km od obce. Žije tu 1320 obyvateľov, z ktorých je 189 Slovákov (údaj z roku 2011). Môžeme sa však domnievať, že tento oficiálny počet osôb slovenského pôvodu nie je presný. Veňarec je strediskovou obcou, čiže má spoločný obecny úrad s okolitými menšími administratívnymi jednotkami (Sziráč a Bér).

Problematika akulturačných faktorov nebola v minulosti predmetom záujmu domácich bádateľov, relevantné zdroje sa hľadajú ťažko aj v širšom zahraničnom kontexte. Isté čiastkové informácie nachádzame v dobovej archívnej spisbe, ktorej sa venuje časť predstaviteľov súčasnej slovenskej historiografie (bližšie pozri KMEŤ 2010 a 2013). Akulturačné faktory rozdeľujeme do viacerých väčších skupín. Vo Veňarci sa ako signifikantné javia historické udalosti (všeobecný historický vývoj a jeho vplyv na minoritné prostredie), prírodné pomery, konfesijná a profesijná štruktúra, tradičná kultúra (zaujímavá je najmä jej inštitucionálna rovina), vzdelávanie, médiá, sféra medzilokálnych kontaktov a kontaktov so Slovenskom.

Obec bola osídlená slovenskými migrantmi v 1. polovici 18. storočia v rámci vnútornej kolonizácie po odchode tureckých vojsk. Slováci prichádzali najmä z Novohradu a z okolia Zvolena. Miestnu slovenskú komunitu výrazne zasiahol odchod obyvateľov v 70. rokoch 18. storočia do Báčky (najmä z dôvodu nedostatku ornej pôdy). Ako všetci obyvatelia vtedajšieho Rakúsko-Uhorka, resp. Maďarska, aj Veňarčania bojovali v 1. a 2. svetovej vojne. Významný vplyv mala reemigrácia po 2. svetovej vojne, kedy sa na Slovensko presťahovalo do dvadsať rodín. Informátori spomínajú najmä Jánošovcov, Šajbenovcov, Chráňanovcov, Apkovcov, Hodbabných. Presídlili sa najmä do okolia Banskej Bystrice (Sásová), no aj do Nesvád pri Nových Zámkoch a do Nového Sveta pri Senci. Od 50. rokov došlo k znárodňovaniu, budovaniu priemyslu a socializácii poľnohospodárstva. Tento rozvoj spôsobil aj čiastočnú

zmenu profesijnej orientácie Veňarčanov z agrárnej na priemyselnú. Zamestnávali sa vo fabrikách v okolitých mestách, najmä v Budapešti. Spoločenské zmeny na konci 80. a začiatkom 90. rokov 20. storočia a nástup demokracie spôsobili istú destabilizáciu. Zánik družstiev, privatizácia a následný krach bývalých štátnych podnikov znamenali stratu ekonomickej pohody a sociálnu neistotu.

Prírodné pomery determinujú množstvo kultúrnych špecifik. Veňarec leží na úpätí pohoria Čerhát, krajina má pahorkatinný ráz. Poľnohospodárska pôda je relatívne úrodná a časť tvorí aj zalesnené územie. Reliéf je pomerne členitý. Geomorfologická skladba spôsobuje istú izoláciu dediny voči okoliu, ktorá má protiasimilačný efekt, na druhej strane, nie ideálne podmienky pre poľnohospodárstvo (najmä malá rozloha obrábanej pôdy) spôsobili v historickom priereze viacnásobný odliv domáceho obyvateľstva (Báčka, mestské prostredie – Pastuchov, Balážske Darmoty, Budapešť, Vác).

Z konfesijného hľadiska sú Slováci vo Veňarci evanjelici a. v. Maďari sú rímsko-katolíckeho aj evanjelického vierovyznania. Určitú silu mala aj komunita baptistov, ku ktorým patrili aj niektorí slovenskí reemigranti. V súčasnosti predstavuje zanedbateľnú časť obyvateľov. Konfesionalita tu predstavuje istý etnoidentifikačný znak, čo najmä v minulosti (do 2. svetovej vojny) znamenalo často neprekonateľný vzájomný predsudok. Služby Božie sa konajú v maďarskom jazyku, jedenkrát mesačne popoludní aj v slovenčine. Posledný farár, ktorý kázal v slovenskom jazyku bol Jenő Šulc. Znakom prítomnosti slovenskej identity sú aj sobáše v slovenčine, ktoré svedčia o potenciálnom prenose etnických znakov na ďalšie generácie. Vo Veňarci si také nepamätajú ani najstarší obyvatelia. Tu sa žiada poznamenať, že po 2. svetovej vojne prestáva byť výber partnera etnicky limitovaný. Najdôležitejší bol parameter spoločného lokálneho pôvodu. Príchody a odchody partnerov do iných obcí boli zriedkavé. Individuálne vyznávanie viery sa deje takmer výlučne v maďarčine, informátori už nevlastnia ani slovenské spevníky či Tranoscus. Slovenský jazyk v kostole počuť vo vianočnom období, kedy prichádzajú hostia z Veľkého Krtíša a v kostole sa prezentujú kultúrnym programom.

Ďalšiu veľkú skupinu akulturačných faktorov tvoria kontexty zamestnania. Ak je kultúra dolnozemsých Slovákov prevažne agrárna, platí to aj pre obyvateľov Veňarca. Gazdovanie tvorilo hlavný zdroj obživy do 2. svetovej vojny. Kolektivizácia prebiehala najskôr prostredníctvom gazdovských združení, neskôr založením poľnohospodárskeho družstva. V rámci činnosti družstva sme sa stretli so zaujímavou informáciou, že viacerí Veňarčania boli viackrát pracovať v období žatvy na Slovensku (v okolí Veľkého Krtíša). Pahorkatinný krajinný ráz znamená aj prítomnosť zalesneného územia, dáva predpoklad zamestnania v rámci lesných profesií. Za prácou do lesov dochádzali najmä muži, cestovanie často zabralo aj niekoľko hodín. Do vzdialenejších lokalít cestovali na týždňovky, bývali v ubytovniach. Komunikačným jazykom v novom prostredí bola výlučne maďarčina, zriedkakedy sa na jednom pracovisku stretli viacerí Slováci. Obdobie budovania demokracie bolo poznačené zánikom viacerých družstiev aj fabrík. Mnohí Veňarčania po päťdesiatke prišli o prácu, čo pre nich znamenalo problém opätovne sa zamestnať. Nezamestnanosť je veľká a badať značnú apatiu. Sociálne projekty zamerané na rozvoj poľnohospodárstva a domáceho hospodárenia nepriniesli úspech. Istý čas bolo obľúbeným pestovanie malín či ríbezlí. Ich produkcia bola vítaným navýšením rodinných rozpočtov. Nepriaznivé výkupné ceny však tieto aktivity zastavili. Určitú nádej na zamestnanie dávajú Veňarčanom malé výrobné podniky v okolitých obciach.

Osobitnou skupinou asimilačných faktorov je vzdelávanie. Slovenčina sa do 2. svetovej vojny používala najmä v rodinnom prostredí a v rámci interpersonálnej komunikácie príslušníkov lokálneho spoločenstva. Školská výučba chýbala. Po vojne sa začala pozvoľna vytrácať aj z rodinného života, materinský jazyk používali/používajú aktívne len staršie generácie Veňarčanov. Spôsobil to veľký počet zmiešaných manželstiev, práca v meste a absencia výučby jazyka v škole. Situácia sa zmenila v posledných desaťročiach, kedy sa do obce vydala učiteľka Ruženka Komjáthyová (v roku 1983), aktívna podporovateľka výučby slovenčiny a kontaktov so Slovenskom. To, že sa materinský jazyk v dedine do tohto obdobia nevyučoval, nebolo

spôsobené len asimilačnou politikou štátu, ale aj nedostatkom kvalifikovaných kádrov. Miestnu základnú školu v súčasnosti navštevuje viac ako 130 detí, ktoré majú možnosť fakultatívne navštevovať hodiny slovenského jazyka (výučby sa zúčastňuje približne 20 žiakov). Učia sa ho ako cudzí jazyk, čo je, pre dnešnú jazykovú situáciu v Maďarsku pochopiteľné. Praktickému využitiu jazyka pomáhajú aj družobné kontakty s Veľkokrtíšanmi a obyvateľmi Dolnej Strehovej, do ktorých sa zapájajú aj deti. Národnostná štruktúra, počet a zameranie stredných škôl v okolitých mestách nepredstavuje dobré predpoklady pre potenciálnych záujemcov o štúdium v slovenskom jazyku. Budapešť ponúka mnoho možností stredoškolského a najmä vysokoškolského štúdia, vo Veňarci sme sa nestretli so žiadnym absolventom či študentom, ktorý by svoje vzdelanie dosiahol na Slovensku. Domnievame sa, že práve blízkosť hlavného mesta stojí za nezaujmom mládeže o štúdium v Slovenskej republike.

Tradičná minoritná kultúra, jej využitie v súčasnosti a manifestácia na kultúrnych podujatiach patria medzi dôležité atribúty pôsobiace protiakulturačne. Z hľadiska špecifik v tradičnej kultúre môžeme zdôrazniť unikátne štíty domov¹⁴⁸, v ktorých však nemusí byť spojitosť s etnicitou. Zaujímavosťou je aj spoločné bývanie v jednom dvore, ku ktorému obyvatelia pristupovali z dôvodu nedostatku stavebných parciel. V jednom dvore bývalo často aj päť rodín, ktoré zväčša neboli v príbuzenskom vzťahu. Vo Veňarci do 70. rokov 20. storočia prakticky neexistovala ochotnícka a spolková činnosť. Do tohto obdobia zabezpečovali kultúrne aktivity (tance, divadlá) krčmy a škola (takmer výlučne v maďarčine). Až v roku 1973 bol založený folklórny súbor Rozmarín (spočiatku ako Pávi krúžok), ktorý sa venuje prezentácii domácich tradícií a folklóru. Členovia používajú originálne veňarské kroje. Folkloristom umožňuje sebarealizáciu, cestovanie, nadväzovanie priateľských kontaktov. Práci v súbore sa venujú najmä staršie generácie. Domáci menujú aj problémy s dorastom,

¹⁴⁸ ČUKAN, J. – KURPAŠ, M.: Veňarec – kontexty tradičnej kultúry s akcentom na staviteľstvo. In: Kontexty kultúry a turizmu, 2014, roč. 7, č. 2, s. 12 – 16.

ktorý sa kultúrnych aktivít zúčastňuje sporadicky (z dôvodu nezájmu aj dochádzania do stredných škôl). Členom folklórneho súboru dlhoročne pomáha choreograf Juraj Matyáš zo slovenských Príbeliec (nacvičil viacero programov, napríklad Priadky, Vynášanie kyselice, Fašiangy, Regrútska rozlúčka, Vianoce, Nedela v dedine). Od roku 1993 aktívne pracujú aj školské deti v rámci folklórneho súboru Guzsalys.¹⁴⁹ Vo Veňarci funguje slovenská samospráva, ktorá sa zameriava na otázky používania slovenského jazyka v základnej škole a škôlke, právneho postavenia slovenskej minority a organizovanie kultúrnych podujatí. Významne aktivizuje obyvateľstvo slovenského pôvodu. Samospráva spoluorganizuje Festival halušiek, ktorý je už takmer 15 rokov autochtónnym veňarským kultúrnym podujatím. Každoročne sa koná v druhú septembrovú sobotu. Okrem toho sa v obci nachádza Oblastný dom (prezentuje materiálnu kultúru dediny) a Múzeum bábik.

K akulturačným faktorom zaraďujeme aj mediálnu sféru. Vo Veňarci nie je takmer žiadna informovanosť o situácii na Slovensku. V súčasných slovenských dolnozemskej komunitách (najmä v Srbsku a Rumunsku) je bežné, že káblová televízia ponúka aj slovenské televízne stanice. Jediný kontakt so slovenským vysielaním sprostredkováva maďarská televízia reláciou Domovina. K miestnym obyvateľom sa dokonca nedostanú ani Ludové noviny, ktoré vydáva Celoštátna slovenská samospráva v Maďarsku a sú distribuované zdarma. Niektoré domácnosti odoberajú Evanjelický hlas. Zachytiť slovenské rozhlasové vysielanie nie je možné. Vzhľadom na vzdialenosť Veňarca od slovenskej hranice sú mediálne kontakty miestnej slovenskej komunity so Slovenskom či médiami v slovenčine mimoriadne chudobné.

Dôležitou súčasťou života minority je aj široká škála najrôznejších medzilokálnych aj vzdialenejších kontaktov. Vo Veňarci sa stretávame s rodinnými kontaktmi v rámci regiónu, zriedkavo aj cez hranice

¹⁴⁹ LENOVSÝ, L.: K transformácii identity v minoritnom prostredí (na príklade jednej novohradskej dediny so slovenským osídlením). In: Kontexty kultúry a turizmu, 2014, roč. 7, č. 2, s. 6 – 12.

s rodinami reemigrantov. Domáci sa sťahovali a sťahujú za prácou do miest, čo dáva predpoklad vzniku nových druhov kontaktov. Okolité dediny, niektoré aj so slovenským obyvateľstvom, boli najčastejšie cieľom obchodných kontaktov (jarmoky, trhy). Ide najmä o Nižu, Gutu, Peňany, Sirák a Jaču. Kultúrne kontakty sú paradoxne živšie s dolnozemskými lokalitami ako Slovenský Komlôš či Békešská Čaba, než s okolitými obcami (často však išlo o jednosmerné kontakty k Veňarcu). V rámci kontaktov so Slovenskom môžeme vyzdvihnúť družbu s Hrušovom, Veľkým Krtíšom, Dolnou Strehovou a Dobrou Nivou. Širokú škálu miest navštívili členovia FS Rozmarín – Humenné, Zvolen, Detvu, Veľký Krtíš, Martin, Lučenec, Krupinu. Spomenieme aj športové kontakty – Veňarčania v rôznych vekových kategóriách hrávali futbal s Veľkou nad Ipľom a stále hrajú s Dolnou Strehovou.

Prezentovaná analýza akulturačných faktorov svedčí o tom, že proces akulturácie/asimilácie vo Veňarci je nezvratný. Zjavná je postupná strata osobných aj kolektívnych identít viazaných na slovenskosť, najmä smerom k mladším generáciám. Na druhej strane, stimulujúcim faktorom je činnosť politických a kultúrnych inštitúcií. Organizované podujatia sa javia ako vhodné manifestačné fórum pre slovenskú minoritnú kultúru aj pre seberealizáciu domáceho obyvateľstva. Družobné kontakty, do ktorých sa zapája aj mládež, a výučba slovenčiny na základnej škole, dávajú predpoklad dlhšieho prežitia Slovákov vo Veňarci. V jeho neprospech hovorí zlá ekonomická situácia, vysoká nezamestnanosť a negatívna sociálno-ekonomická prognóza do budúcnosti.

Existencia slovenských minoritných komunít na Dolnej zemi

Kapitola prináša čiastočne syntetizované zhrnutie predchádzajúcich častí. Zameriava sa na objasnenie pilierov existencie/prežitia slovenských menšinových komunít v priestore Dolnej zeme. Najväčšiu pozornosť venujeme spolkovvej a záujmovej činnosti, medzilokálnym kontaktom a kontaktom dolnozemsých Slovákov so Slovenskom. Tieto témy tvoria podstatnú časť našich výskumných aktivít. Ďalšie podkapitoly, napr. výučba materinského jazyka v rámci školského systému, by si vyžadovali komplexnejšie poznatky najmä z pedagogiky, lebo sa jedná o pomerne odborné otázky práce s deťmi a s mládežou.

Socializácia v národnostnom duchu v rodinnom prostredí

Stimulácia etnickej identity v rodinnom prostredí predstavuje významný predpoklad kladného vzťahu jednotlivca k národnostnému životu. Rodinné prostredie predstavuje systém, v ktorom fungujú presne vymedzené vzťahy. Formoval ich spôsob života predošlých generácií. Mnohé vychádzajú z agrárnej kultúry, silnej zomknutosti členov rodiny či z akceptovania tradičnej skupinovej hierarchie. Takéto prostredie je ideálne na socializáciu v národnostnom duchu. Kultúrna výbava,

prenášaná z generácie na generáciu, sa v tomto environmente traduje rýchlejšie a jednoduchšie. Napriek neustálemu prenikaniu prvkov globalizovanej kultúry poľnohospodársky spôsob života pozitívne ovplyvňuje zachovávanie tradícií.

Spoločnú rezidenčnú jednotku tvoria neraz tri generácie. Je to čiastočne spôsobené ekonomickou situáciou a spoločným hospodárením. Tento jav je najviditeľnejší v obciach, kde sa obyvatelia venujú tradičným zamestnaniam, resp. sú vzdialené od mestských centier. Starí alebo prastarí rodičia majú dostatok priestoru venovať voľný čas vnúčatám, čo je vhodný predpoklad osvojenia si základov materinského jazyka aj rôznych obyčají. Vo viacerých lokalitách sme sa stretli s tým, že rodičia zo zmiešaného manželstva s deťmi hovoria v štátnom jazyku a starí rodičia v materinskom. Je to pre ne jedna z mála možností naučiť sa komunikovať v slovenčine.

Socializácia v rodinnom prostredí je problémom v urbánnej societe. Aj z tohto dôvodu možno konštatovať, že dolnozemskí Slováci žijú v mestskom prostredí, až na niekoľko výnimiek (napr. Báčsky Petrovec, Nadlak – mestečká s vidieckym charakterom), roztrúsení v diaspóre. To v súčasnosti platí aj o bývalej najväčšej obci v slovenskom zahraničí – Békešskej Čabe. Demografické parametre vidieckych komunít ohrozuje aj sťahovanie do miest za pracovnými príležitosťami a vzdelaním. Mestské prostredie je ideálnou pôdou na stieranie etnických rozdielov a rýchly proces asimilácie vo všetkých generáciách.

Urbánne prostredie, respektíve jeho vplyv na lokality v dosahu mesta, znamená postupný individualizmus, modifikácie pôvodného spôsobu života a ústup tradičných hodnôt. Za slúžkami z Kovačice, Padiny, Bieleho Blata a ďalších slovenských dedín v Banáte prichádzali do Belehradu na tanec do Slovenského domu slovenskí mládenci z Vojlovic, Boľoviec aj Dobanoviec, zväčša tí, ktorí pracovali v meste. Známosti sa neraz upevňovali návštevami cirkevných zborov, prostredníctvom divadelných predstavení a vystúpení folklórnych skupín. Prerastali do príbuzenských vzťahov, výmeny kultúrnych hodnôt, posilňovaniu a upevňovaniu vedomia slovenskej príslušnosti.

Podstatnou podmienkou prežitia príslušníkov minoritných komunit je osobný záujem jednotlivcov byť stimulovaný v národnostnom duchu. Je to primárny predpoklad integrácie človeka do minoritného spoločenstva. Bez ochoty zúčastňovať sa na národnostnom živote je akákoľvek snaha inštitúcií zbytočná.

Tieto postoje, samozrejme, ovplyvňuje viacero faktorov. Významnou je ekonomická situácia, ktorá z časti určuje sociálny status každého človeka. V lokalitách s vysokou nezamestnanosťou a nízkou úrovňou blahobytu sa ľudia menej zúčastňujú na kultúrnej činnosti. Slabnúca minoritná aktivita je teda odrazom zlej ekonomickej a sociálnej situácie v slovenských komunitách. Môže to platiť o niektorých obciach v rumunskom Bihore či v Banáte. So sociálnym postavením úzko súvisí aj profesijná identita. Práca je zdrojom rodinných finančných prostriedkov a je, pochopiteľne, dôležitejšia ako iné sféry života. Ak má rodina zabezpečené základné (biologické) potreby, môžu sa začať uspokojovať aj iné, spojené napr. s duchovným vyžitím, cestovaním a pod.

Stále významnejší vplyv má postoj partnera v zmiešaných manželstvách. Ak neakceptuje účasť na minoritnej činnosti, musí sa druhá strana prispôbiť. To následne ovplyvňuje aj vzťah detí k menšinovej kultúre. Asimilačné procesy sa zrýchľujú, jednotlivé etnické znaky sa viditeľne strácajú.

Tanečné zábavy boli v slovenskom dolnozemskom prostredí všeobecne rozšíreným fenoménom od obdobia kolonizácie. Každé spoločenstvo malo svoje ľudové hudby, viaceré boli známe v širokom okolí a podieľali sa na šírení piesňového repertoáru. Po vzniku slovenských spolkov s ochotníckym divadlom a hudobným, piesňovým a tanečným folklórom, nadobudli tieto spoločensko – záujmové aktivity oveľa významnejšiu rolu. Pri tejto príležitosti upozorňujeme na rolu osobností. V Markovci, Iloku, Erdevíku, Starej Pazove, Kovačici, Boľovciach, Nadlaku a mnohých ďalších enklávach so slovenským obyvateľstvom boli vždy zanietení a obetaví organizátori, ktorí dali smer kultúrnemu daniu a spoločenskému životu slovenskej minority. V konečnom dôsledku boli impulzom k medzilokálnym kontaktom, ktoré znamenali progres nielen

v oblasti národnostnej kultúry, ale aj životného štýlu. Kontakty s Liptovským Hrádkom viditeľne pozdvihli úroveň zariadenia interiéru, bývania a kvality života v Erdevíku. Slovenská prímestská komunita v Šáre v ostatných desiatich rokoch profituje z činnosti folklórnych súborov, ktoré sa kontaktujú s podobnými slovenskými kultúrnymi kolektívami v rámci celého Maďarska. Šára, ktorá bola izolovaná a v slovenských spoločenstvách neznáma, vstupuje do bohatých medzilokálnych kontaktov. Vďaka výrazným individualitám s organizačnými schopnosťami získali jednotlivci možnosti sebarealizácie a celá slovenská komunita si prostredníctvom organizovaných podujatí na národnostnej úrovni obnovuje strácajúce sa etnické vedomie. Prímestské Boľovce, približne rovnako vzdialené od Belehradu ako Šára od Budapešti, boli vďaka folklóru a ochotníckemu divadlu známe v celej Vojvodine aj v Belehradskej oblasti. V ostatných desiatich rokoch sa vplyvom zhoršenej ekonomickej situácie podmienky na kultúrne a spoločenské aktivity objektívne zhoršili, no podstatné je, že v Boľovciach v súčasnosti nikto nedokáže prekročiť prah svojich osobných záujmov ako napríklad v Pivnici, Vojlovici alebo v Šáre. To je tiež jeden z významných kontextov variability minoritnej kultúry, kreovania kolektívneho vedomia a intenzity pôsobenia asimilačných procesov.

Výučba materinského jazyka v rámci školského systému

Dôležitým článkom medzi rodinným prostredím a organizovanou voľnočasovou činnosťou je školská výchova. V rámci nej za podstatnú považujeme výučbu materinského jazyka. Možnosť edukácie v jazyku minority je vo všetkých skúmaných krajinách legislatívne garantovaná. Individuálna je len hodinová dotácia a organizácia štúdia, čo sú však veľmi dôležité parametre. Je pochopiteľné, že úroveň výučby, stupeň obtiažnosti a vedomosti žiakov úzko súvisia s predchádzajúcou socializáciou v rodine. Na základe toho je možné

diferencovať lokality, kde sa deti učia slovenčinu ako materinský jazyk alebo ako cudzí jazyk. Do prvej skupiny patrí väčšina obcí so slovenským obyvateľstvom v Srbsku a Rumunsku. Do druhej skupiny môžeme jednoznačne zaradiť, až na niekoľko výnimiek, výučbu v Maďarsku. Situácia v jednotlivých slovenských spoločenstvách v Chorvátsku je veľmi rozdielna. Jednoznačne však možno konštatovať, že znalosť menšinového jazyka sa zhoršuje smerom k mladším generáciám. Asimilačné tendencie sú viditeľné najmä tam, kde sa zvyšuje počet zmiešaných manželstiev. Napriek tomu stále existujú lokality, kde fungujú slovenské školy a deti v najnižších ročníkoch majú skôr problémy so znalosťou štátneho jazyka (napríklad Pivnica a Butín). Existujú aj takmer čisto slovenské prostredia. Padina alebo Jánošík majú viac ako 90% obyvateľov slovenskej národnosti.¹⁵⁰

Často sa stretávame aj s organizačnými, priestorovými a materiálnymi nedostatkami. Hodiny slovenského jazyka sú v niektorých školách zaraďované na záver vyučovacieho dňa. Keďže sú fakultatívne, mnohí rodičia na ne neprihlásia deti, pretože sa domnievajú, že sú už z predchádzajúcich predmetov unavené a ich pomoc je navyše potrebná aj v domácnosti. V Boľovciach pri Belehrade je zavedený inovatívny projekt *ambientálnej* výučby slovenského jazyka. Ide o vzdelávanie detí na praktických príkladoch hravou formou („ukážu zemiak – povedia zemiak“). V čase nášho výskumu (v roku 2011) však výučba prebiehala v podvečerných hodinách vo vlhkej miestnosti nevhodnej na vzdelávaciu činnosť. Na základe zúčastneného pozorovania možno konštatovať, že trend znalosti slovenčiny tam nie je pozitívny.

¹⁵⁰ V Maďarsku je základné a stredné minoritné školstvo často prezentované ako nevýhodné z hľadiska ďalšieho štúdia na univerzite. Študentom a rodičom je manipulatívne asimilačne podsúvané, že z maďarskej strednej školy či gymnázia je väčšia šanca uspieť v prijímacích pohovoroch na univerzitu. Na druhej strane napríklad slovenské gymnázium v Békešskej Čabe navštevujú aj maďarskí žiaci, pretože je kvalitne technicky vybavené a úroveň vzdelávania je minimálne porovnateľná s podobnými maďarskými školami.

Konfesionálna a etnická identita v minoritnom prostredí

Pokračovanie funkčnosti etnokultúrneho systému lokálneho spoločenstva závisí v každom jednom prípade od jeho momentálnej pripravenosti, schopnosti prispôbiť sa jestvujúcej situácii, teda hlavne od intenzity pôsobenia predchádzajúcich historických medzníkov, množstva nepredvídateľných okolností a dostatočných podmienok na revitalizáciu. Rímsko-katolícke náboženstvo Slovákov v severnej Slavónii je rovnaké ako vierovyznanie majoritného chorvátskeho obyvateľstva – pravdepodobne práve táto okolnosť je jedným z kľúčových faktorov slabšej etnoidentifikácie slavónskych Slovákov v porovnaní s evanjelickými Slovákami v susednej, prevažne pravoslávnej Vojvodine, kde bolo deštruktívne pôsobenie vojny na začiatku 90. rokov minulého storočia podobné.

Rola náboženstva v každodennom živote sa v minoritnom prostredí neustále oslabuje. Je to spôsobené tým, že stredná a mladšia generácia nemajú k náboženským hodnotám taký blízky vzťah ako ich predkovia. Prenikanie moderných technológií a internetu do vidieckeho prostredia, pracovná vyťaženosť v kontexte zhoršenej ekonomickej situácie aj ďalšie faktory spôsobili, že cirkev už nemá také výsadné postavenie v oblasti etnickej mobilizácie. Uvedené platí len o lokalitách, v ktorých nie je konfesionalita majority a minority identická. V prípadoch rovnakého vierovyznania sa už v úvodných štádiách procesu akulturácie strácajú jazykové kompetencie spojené s realizovaním viery, keďže Bohoslužby aj domáce modlitby sa spravidla uskutočňujú v jazyku väčšinového obyvateľstva (napr. chorvátske rímsko-katolícke sväte omše v severnej Slavónii alebo maďarské v obciach Zadunajska).

V rámci dôležitosti vierovyznania pre príslušníkov minorít vystupujú do popredia kňazi a biskupi ako čelní predstavitelia cirkví. Obľúbený a rešpektovaný kňaz dokáže stmeliť celú komunitu. Ak pôsobí aj ako organizátor kultúrno-duchovných aktivít, má jeho pozícia ešte väčší význam. Markantnejšie je však postavenie farára vo farnostiach

Obrázok 25 Ambientálna (kurzívou) výučba slovenského jazyka v Boľovciach

Zdroj: Michalík (2010)

Obrázok 26 Butínski škôlkari

Zdroj: Michalík (2007)

a cirkevných zboroch, kde spojenie medzi vedením cirkvi a členmi cirkevného zboru nefunguje. Nedobré vzťahy sa spravidla prenášajú aj na cirkevníkov a často ich rozdeľujú na niekoľko táborov. Ich spolupráca pri iných aktivitách je problematická a niekde aj vylúčená.

Prenikanie nových cirkví do vidieckeho prostredia spôsobuje oslabovanie etnických spoločenstiev a spravidla následnú izoláciu časti obyvateľov, ktorí prestúpia do inej cirkvi. Izolácia je vzájomná. Väčšina slovenského obyvateľstva k nim prechováva nedôveru, často ich odsudzuje. Na druhej strane niektorí majú vysoký morálny kredit. Erdevický stolár – baptista – je všeobecne vážený, pretože ako príslušník baptistického spoločenstva nepije alkohol, je možné sa na neho spoľahnúť a jeho výrobky sú kvalitné. V Pivnici fungujú detské jasle a materská škola Koráb v správe miestneho baptistického cirkevného zboru. Toto zariadenie navštevuje väčšina slovenských detí, lebo je tam kvalitné vybavenie, kvalifikovaný personál a deti sa tam cítia veľmi dobre. Takmer nikomu nevádi, že ho prevádzkujú baptisti.

Akulturačné vplyvy opäť závisia od toho, či je stále dostatočné náboženské aj etnické manifestovanie inakosti. Dôležité je preto, aby na rozdielnosť upozorňovalo iných, a pripomínalo ju aj sebe. Práve absencia náboženstva ako etnodiferenciačného príznaku, spolu s politickým pôsobením a médiami vytváranou verejnou mienkou o potrebe homogénnej občianskej spoločnosti, môžu byť rozhodujúce pri odpovedi na otázku: Potrebujeme sa identifikovať ako Slováci? Lebo vedomie etnickej príslušnosti nie je vrozené, dané a nemenné, ale vzniká, rozvíja sa, môže sa meniť a zanikať. Prikladom sú vyjadrenia niekoľkých študentov FF UKF v Nitre zo slovenských enkláv v Srbsku, Rumunsku a Maďarsku a z bilingválneho prostredia zo Slovenska. Vyjadrujú svoje jedinečné názory na vlastnú etnickú identitu aj na etnické heteroobrazy:

- a) Identita je premenlivá. Nie účelovo, ale situačne. Doma v Srbsku sme menšina a cítime sa Slováci, lebo aj sme Slováci – MY Slováci oproti ONI – Srbi. Tu na Slovensku sa mi identita mení – sama sa cítim medzi Slovákmi na Slovensku ako iná, ako Srbka. Ja Srbka – Oni Slováci. ONI Slováci / JA – Srbka. Hovorím len za seba, nedokážem hovoriť za Srbov, lebo nie som naozaj Srbka.

- b) Etnickú identitu si človek formuje v priebehu svojho života – záleží, kde je vychovaný a kde žije, s kým sa stretol alebo nestretol. Najdôležitejšie sú skúsenosti.
- c) Moja etnická identita sa objavila vtedy, keď som zistila, čo nie som. Babka je Nemka, otec Bulhar. Ja som nerozmýšľala o tom, čo som. Nepotrebovala som to vedieť. Keď sme boli na brigáde v Nemecku, boli tam aj ďalší Slováci. Vtedy som pochopila, že som Slovenka, lebo my rovnako rozprávame, keď treba pomôžeme si, a aj keď nám je v Nemecku dobre, tešíme sa domov. Boli tam Slováci aj Nemci a ja som zistila, že určite nie som Nemka, ale Slovenka. No a keď sme boli na dovolenke v Bulharsku, pochopila som aj to, že nie som Bulharka.
- d) Mama je Maďarka, otec má slovenských rodičov. S mamou sa rozprávam po maďarsky. Čo som ja? Som Maďarka? Nie. Som Slovenka? Neviem. U mňa neprevláda pocit etnickej príslušnosti k nikomu. Asi som Európanka, lebo neviem, čo som.
- e) Etnoobraz o iných sa mení podľa skúseností. Všetkých Cigánov som sa bála, lebo nás ťahali za vlasy, bili nás, kradli nám desiatu aj iné veci. Teraz mám Cigánov dobrých susedov, už sa všetkých nebojím.
- f) Formovanie môjho heteroobrazu o určitom etnickom spoločenstve v mnohom závisí od toho, ako o nich hovorí moje okolie.

Spolková a záujmová činnosť

Trávenie voľného času predstavuje dôležitý proces psychickej a fyzickej revitalizácie pracujúceho človeka. Jednotlivec môže mimopracovný čas využívať individuálne alebo kolektívne. Kolektívne trávenie voľného času býva často inštitucionalizované. Najmä vo vidieckom prostredí bolo možností na realizáciu záujmov a sebarealizáciu menej. Absentovali tu nákupné možnosti, zábavné podniky, komunikačná dostupnosť mestského prostredia bola veľmi zlá. Pri porovnaní

so súčasnosťou išlo o diametrálne odlišné životné podmienky. Ľudia preto spravidla vítali organizovanie voľnočasových aktivít v spolkoch a športových kluboch. Napriek náročnej manuálnej práci, zväčša poľnohospodárskeho charakteru, si dokázali nájsť priestor aj na uspokojenie duchovných potrieb.

Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem sprevádzali rôzne špecifiká. Na jednej strane boli dôvodom migrácií zlé sociálne podmienky, na druhej strane to bola nesloboda vierovyznania. Tieto determinanty kolonizačných procesov boli medzi migrantmi zakorenené na dlhé obdobie. Aj preto medzi piliere slovenských kolonistov patrila cirkev, v nížinatom dolnozemskej priestore najmä evanjelická a. v. Presídlenici sa zvyčajne krátko po usadení v novom prostredí snažili o výstavbu objektu na praktizovanie svojej viery. V mnohých prípadoch išlo len o dočasnú modlitebňu, ktorú po ekonomickej a kultúrnej stabilizácii, nahradil kostol. Funkciu kňazov v niektorých lokalitách spočiatku preberali laici – levíti. No aj tí v kolektíve vynikali charakterovými črtami, skúsenosťami a prirodzenou autoritou.

Ďalšou dôležitou potrebou v novom domove bola výchova detí. Väčšie skupiny kolonistov často sprevádzali učiteľ a kňaz. Ak nebol k dispozícii pedagóg, tejto funkcie sa ujímali vzdelanejší sedliaci. Nezriedka boli kombinované funkcie učiteľa a levítu, neskôr učiteľa a kantora. Do vyučovacieho procesu sa zapájali aj farári. Výstavba školskej budovy patrila k najdôležitejším aktivitám po adaptácii v novom prostredí. Okrem výučby sa učitelia venovali aj voľnočasovým aktivitám určeným deťom. Preto sa žiaci od útleho veku stretávali s nacvičovaním divadelných hier a kultúrnych pásiem. Možno konštatovať, že učitelia boli hybnou silou kultúrneho využívania mimopracovného času.

Ak mala slovenská enkláva funkčný cirkevný zbor a zabezpečené vzdelávanie detí, od aktívnejších príslušníkov minority začali vychádzať podnety na organizované využívanie voľného času. Prvé spolky si zakladali najstaršie enklávy, resp. lokality osídlené v rámci primárnej kolonizácie. Podmienky k zakladaniu spolkov neboli všade rovnaké a rozhodne nie priaznivé. Mnohé spolky archivujú svoje najstaršie zápisnice, ktoré sú cenným zdrojom informácií.

Spolky možno klasifikovať z viacerých hľadísk. Ak posudzujeme etnicitu členov, identifikujeme spolky fungujúce na etnickom princípe a tie, ktoré združujú ľudí bez ohľadu na ich etnickú príslušnosť. Do kategórie etnických spolkov patria všetky, ktoré zachovávajú, reproduktujú a prezentujú minoritnú kultúru. Sú to napr. kultúrne – umelecké spolky, ochotnícke divadlá, folklórne, spevácke a tanečné súbory. Do druhej skupiny patria spolky združujúce ľudí na báze záujmov, športových a iných aktivít. Ide napr. o športové kluby, chovateľské spolky, profesijné organizácie či charitu.

Ak uvažujeme o teritoriálnom rozmere pôsobenia, registrujeme spolky vyvíjajúce činnosť na úrovni lokálnej society a inštitúcie pôsobiace celoštátne. Lokálne spolkové organizácie sa vyznačujú slobodou v rozhodovaní, vlastným funkcionárskym aparátom aj financovaním. Celoštátne inštitúcie majú centrálné riadiace orgány, rozpočet a ideu fungovania, vykonávané činnosti a často aj postupy sú stanovené zhora. Zaraďujeme sem strešné organizácie Slovákov v jednotlivých krajinách Dolnej zeme či Maticu slovenskú v Srbsku a Chorvátsku.

Do začiatku 1. svetovej vojny sa zakladali najmä čítacie spolky. Záujemcom poskytovali kontakt s literatúrou a periodickou tlačou zo starej vlasti. Vybavenie spolkových knižníc súviselo s kontaktmi so Slovenskom a s finančnými možnosťami enklávy. Tie boli limitované výškou členských a výpožičných príspevkov. Napriek tomu neboli vzácnosťou knižnice s niekoľko stokusovým knižným fondom už v prvých rokoch činnosti. Mnohé slovenské vojvodinské komunity disponovali výraznými finančnými prostriedkami. Mohli si dovoliť zakladať finančné ústavy, peňažné pomocnice, osvietensko-klasicistické spolky, knižnice a čítárne, spevokoly, ochotnícke divadlá, predplácať si noviny a časopisy zo Slovenska, organizovať hospodárske spolky a školenia.¹⁵¹ K aktívnemu čítaniu literatúry sa pridali rôzne športové a zábavné aktivity. Ich realizácia vychádzala zo širokých potrieb a záujmov členskej základne. K najčastejším patrili hry v karty a kolky, neskôr počúvanie rádia, sledovanie televízie. Spolkové priestory boli v dedine často jediné, kde bolo možné

¹⁵¹ BABIAK, M.: Anabáza. Nadlak 2011, s. 16 – 17.

Obrázok 27 Z festivalu Stretnutie v pivnickom poli

Zdroj: Lenovský (2010)

Obrázok 28 Pred klobásovým festivalom v Békešskej Čabe

Zdroj: Michalík (2007)

tieto činnosti vykonávať. Nemožno vynechať hospodárske spolky a úverové družstvá. Združovali bohatších sedliakov, prípadne obchodníkov s cieľom poskytovať finančnú aj inú podporu. V tomto type organizácie abscentuje rozmer kultúrnej reprodukcie, nemožno však tvrdiť, že by neprezentovali vlastnú kultúru. V niektorých obciach sa rozvíjala infraštruktúra aj vďaka pôsobeniu týchto hospodárskych združení.

V medzivojnovom období dochádzalo k diverzifikácii spolkovej činnosti. Zakladajú sa nové spolky, ktoré sa orientujú na špecifické aktivity. Vznikajú kultúrno-umelecké/kultúrno-osvetové spolky zamerané na reprodukciiu a prezentáciu tradičnej kultúry. Ich záujmy boli spravidla rozdelené do viacerých sekcií (na Dolnej zemi sa často používa výraz „odbočka“). Najčastejšie išlo o tanečnú, hudobnú, spevácku a divadelnú/ochotnícku. Situačne ich dopĺňala technická, etnografická, fotografická, výšivkárska aj iné. Uvedené spolky pravidelne nacvičovali rôzne programové pásma, s ktorými vystupovali pred domácim publikom aj v iných spoločenstvách. Medzi spolkami bola zaužívaná reciprocita, neboli problémy s pohostením. Cieľom bolo zabaviť a poučiť sa a účelne využiť voľný čas. Sebarealizácia jednotlivcov nebola v tomto kontexte relevantná, no netvrdíme, že nebola dôležitá.

Jednou zo sekcií kultúrnych spolkov zvykla byť divadelná. Počiatky slovenského ochotníckeho divadelníctva na Dolnej zemi siahajú do prelomu 19. a 20. storočia. Predstavenia sa nacvičovali často bez inštitucionálneho zázemia. Divadelné sekcie ako súčasť väčších celkov v niektorých spolkoch prekonalí svoje možnosti a vyústili do osamostatnenia. V priestore Dolnej zeme môžeme nájsť niekoľko samostatných ochotníckych divadiel, ktorých renomé presahuje hranice štátu.

Zaujímavú skupinu zakladaných organizácií tvorili ženské spolky. Ich iniciátorkami boli väčšinou manželky farárov, učiteľov, prípadne iných predstaviteľov inteligencie. Ženské spolky vznikali na etnickom a lokálnom princípe. Ich cieľom bolo vykonávať rôzne činnosti smerujúce k užitočným výstupom aj k charite. Spočiatku sa zameriavali na ručné práce (vyšívanie, háčkovanie, pletenie a pod.) a svoje výrobky predávali alebo darovali. Pribúdala starostlivosť o starých obyvateľov, dobrovoľné upratovacie práce alebo sezónna výpomoc podľa potreby

komunity. Popri týchto činnostiach spievali slovenské ľudové a nábožné piesne. Vo viacerých prípadoch to viedlo k založeniu ženských speváckych skupín a spevokolov.

Dobrovoľné hasičské spolky vznikali na báze ochrany verejného aj súkromného majetku. Členstvo nebolo motivované etnicky, nebezpečenstvo požiaru hrozilo všetkým. Na rozdiel od iných voľnočasových aktivít, predpokladá práca dobrovoľného hasiča veľkú mieru zodpovednosti a pripravenosti na mimoriadne situácie. Nevyhnutný je pravidelný tréning a ovládanie techniky. Spolkové aktivity sú rozdelené na preventívne činnosti, zásahy a družobné stretnutia. Napriek tomu sa väčšina dobrovoľných hasičských spolkov v slovenských enklávach stretáva s ekonomickými problémami a s nimi súvisiacim nedostatčným technickým vybavením. Aj tak je dobrovoľné hasičstvo stále atraktívne pre všetkých a deti sa mu venujú od útleho veku.

Športové aktivity boli v medzivojnovom období zastrešené najmä sokolskými spolkami. Telovýchovné činnosti mali aj hlbší význam, napríklad boj s tradičnými neduhmi – alkoholizmom a nezdravým životným štýlom. Snažili sa o mravnú výchovu a šírenie užitočných kultúrnych vzorov. Sokolské jednoty orientovali činnosť prevažne na atletiku a postupne aj na iné športy. Boli autonómne, no vychádzali z jednotných ideí sokolskej tradície. Odčlenením od sokolských spolkov, alebo samostatne, vznikali aj iné športové kluby, najčastejšie futbalové. Cieľom bolo zúčastňovať sa na organizovaných súťažiach (ligách) a dosiahnuť čo najlepší výsledok. Mnohé futbalové kluby v slovenských enklávach nesú názov súvisiaci s minoritou – Tatran, Tatra, Slovan, Slávia, Kriváň – napriek tomu, že nie je dôležité početné zastúpenie športovcov spomedzi majoritného obyvateľstva a príslušníkov menšín. Ide skôr o manifestáciu lokálnej identity.

Svetové vojny priniesli do spolkovej činnosti vždy určitú neistotu. Pridali sa aj ekonomické problémy, aktivita zoslabla. Často k tomu prispievali štátne orgány s cieľom zamedziť zhromažďovaniu. Reemigrácia spolkové aktivity oslabil. Obnovenie činnosti ovplyvňoval znárodňovací proces a snaha reprezentácií o budovanie socialistickej jednoty a bratstva.

Po 2. svetovej vojne okrem revitalizácie pôvodných spolkov vznikli aj nové. K aktivite sa hlásia poľovníci, rybári, drobnochovatelia, penzisti, Červený kríž, poľnohospodári, športoví veteráni, motorkári, kulturisti a iní. Mnohé spolky boli podporované štátnymi alebo samosprávnymi orgánmi, najmä tie, ktorých činnosť bola v súlade s ideológiou štátu a širokou členskou základňou, bez ohľadu na etnickú príslušnosť. Voľnočasové aktivity podstatne ovplyvnilo aj zakladanie družstiev, v rámci ktorých pracovali kultúrne referáty. Dbali o adekvátne aktivity robotníkov po pracovnej dobe. V porovnaní s medzivojnovým obdobím sa spolková činnosť zmenila.

V 90. rokoch minulého storočia nastal proces demokratizácie v Rumunsku, Maďarsku a vojna v bývalej Juhoslávii. Od politicko-spoločenských zmien sa očakávalo zlepšenie životnej úrovne. Sociálne istoty si musel zabezpečiť každý sám. Zmeny ovplyvnili jednotlivcov, rodiny, aj celé minoritné spoločenstvá. Na aktivitu v spolku bolo čoraz menej času aj prostriedkov. Ťažko uvažovať o tom, že človek pôjde tancovať do „slovenského“ domu, keď nemá zabezpečené základné životné potreby. Mnohých predstaviteľov spolkov postihla apatia a znechutenie zo súčasnej situácie. Viaceré spolky zanikli, prípadne ich činnosť zoslabla natoľko, že stratili dovtedajšie bohaté kontakty s krajanmi na Slovensku aj v rámci Vojvodiny. Demokratizácia však umožnila žiadať o menšinové práva a manifestovať etnickú identitu. Aj preto môžeme konštatovať, že 90. roky minulého storočia a prvé decénium nového tisícročia dávajú do kontrastu pasivitu so zánikom, aktivitu a aktivizáciu. Podmienky k spolkovej činnosti boli v jednotlivých obciach odlišné. Stačil jeden žiživý podnikateľ a spolok mal zabezpečené financovanie činnosti. Naopak, nedostatok prostriedkov na opravu harmoniky spôsobil zánik jedného minoritného folklórneho súboru.

Dôležitú úlohu v spolkovej činnosti zohrávajú osobnosti. Rešpektovaný človek dokáže strhnúť väčšinu a zabezpečiť výsledky. Motivovať starších a vychovávať mladších si vyžaduje skúsenosť aj odhodlanie. Absencia takejto osobnosti môže spôsobiť zánik spolku. Dobre fungujúce obecné komunity s väčším počtom Slovákov často ponúkajú

variabilné možnosti zapájania sa do spolkových aktivít. Najčastejšie sa vyskytujú kultúrno-umelecké spolky (spev, tanec, hra na hudobné nástroje, starostlivosť o kultúrne dedičstvo) a ochotnícke divadelné súbory (napr. v Pivnici pôsobí slovenský kultúrno-umelecký spolok a Ochotnícke divadlo Janka Čemana, každé približne so sto aktívnymi členmi). Stále častejšie sa do minoritných aktivít zapája aj väčšinové obyvateľstvo. Bežné je to napríklad v Argentíne, kde je aj najmladšia generácia etnických Slovákov jazykovo asimilovaná. Do značnej miery badať silný vplyv etnobiznisu, zameraného na získavanie finančných prostriedkov prostredníctvom minoritného spoločenstva. Napríklad jazykovo asimilovaní Slováci z maďarskej Černe využívajú štátny príspevok na podporu minoritnej kultúry na návštevu Jókaiho divadla v Komárne, ktoré hrá predstavenia výlučne v maďarčine. Aktivity nie sú z etnického hľadiska korektné, no z politického hľadiska akceptovateľné, dokonca vítané.

Stimulácii etnickej identity príslušníkov menšinových komunít čiastočne pomáha aj komercializácia tradičnej kultúry formou festivalov, prehliadok a súťaží. V dolnozemskej priestore je množstvo podujatí označovaných ako etnické. V podobnej situácii sú napríklad aj poľskí Tatári. Ich prežitie je do značnej miery zásluhou komercializácie minoritnej kultúry. Viaceré inštitúcie zaoberajúce sa etnickou problematikou vidia práve vo folklorizácii, v čiastočnej komercializácii menšinového kultúrneho dedičstva a v cestovnom ruchu víziu prežitia etnických enkláv.¹⁵² Minoritná kultúra je však len jedným zo znakov etnickej identity príslušníkov minorít.

¹⁵² K využitiu tradičnej minoritnej kultúry v cestovnom ruchu pozri napríklad KURPAŠ 2011.

Kvalita vzťahov s materským národom a domovským štátom

Ideológia Európskej únie hovorí o postupnom ekonomickom zjednocovaní krajín v európskom priestore, no zároveň kladie dôraz na zachovanie kultúrnych špecifik národných štátov.¹⁵³ Kultúra slovenských minoritných spoločenskí vo svete je neoddeliteľnou súčasťou kultúry materskej krajiny s jedinečnými špecifikami synkretického charakteru. Žiadaná je preto široká podpora, aby sa tieto špecifiká zachovali ako súčasť kultúrneho dedičstva Slovenska aj domovského štátu.

Slovenská republika založila na podporu krajanov Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí. Prostredníctvom grantového systému má poskytovať finančnú pomoc rôznym ustanovizniám zahraničných Slovákov. Kvôli vlastným administratívnym a personálnym problémom je často brzdou minoritných aktivít. No dôležitá je nielen finančná, ale aj odborná, lektorská a duchovná podpora. V minoritných organizáciách často chýbajú folkloristi, divadelní režiséri, choreografi, učitelia jazyka. Alebo len niekto, kto ľudí zmobilizuje, dodá odvalu a zoskupí. Pomoc Úradu je adresná a určená výlučne na rozvoj slovenskej menšinovej kultúry. Aby bol transfer dotačných prostriedkov čo najpresnejší a odzrkadľoval hierarchiu reálnych potrieb, je potrebné dôsledne analyzovať činnosť a priority jednotlivých inštitúcií. To sa často nedeje a financie končia tam, kde by nemuseli; chýbajú tam, kde sú akútne potrebné. Ak sa nájde vôľa prispieť krajanom v Argentíne na výstavbu toaliet v miestnom slovenskom dome, mala by sa nájsť aj na poskytnutie príspevku Erdevičanom na kúpu novej harmoniky.¹⁵⁴

Ďalšou možnosťou stimulácie etnickej identity je činnosť financovaná zo zdrojov samosprávy, resp. zo štátnych programov. Zahraniční Slováci (minimálne veľká väčšina z nich) sú predovšetkým lojálni

¹⁵³ PAVLÍKOVÁ, B.: Európska integrácia – národná identita – kultúra. Kontexty kultúry a turizmu, 3, 2010, č. 2, s. 12.

¹⁵⁴ Táto podpora sa reálne nenašla, čo spôsobilo paralýzu tanečnej, speváckej a hudobnej sekcie miestneho slovenského spolku.

voči krajine svojho bydliska. Manifestácia ich etnicity je súčasťou každodenného života rovnako, ako prežívanie kultúrnej, ekonomickej a sociálnej reality v inoetnickom obklúčení.¹⁵⁵ Prítomnosť iných etník či majority považujú za automatickú a ich spolužitie je zväčša bezproblémové. Problémy spôsobuje skôr laické videnie situácie zahraničných Slovákov, v ktorom sa odráža značná dávka etnocentrizmu a neznalosť pomerov v jednotlivých krajinách.

Vďaka napredovaniu vedy a techniky sa mení kvalita života, možnosti dopravy aj pôsobenia médií na verejnú mienku, čo je z hľadiska formovania vedomia etnickej príslušnosti jedným z kľúčových faktorov. Príslušníci etnických minorít si vlastnú identitu modelujú účelovo – v súlade s uspokojovaním svojich potrieb, reálnou snahou dobrovoľne sa neznevýhodňovať. Nie je to isté byť príslušníkom minority v Maďarsku, Rumunsku, na Slovensku. Každý štát má vlastnú stratégiu dodržiavania menšinových práv, respektíve realizácie menšinovej politiky na vlastnom území a k svojim menšinám vo svete, viac alebo menej sofistikovanú asimiláciu minorít. A každá minorita má tiež vlastné požiadavky a predstavy o svojich právach voči majoritnému národu, ale aj iné možnosti. Vývoj nie je rovnomerný. Menia sa relácie medzi životnou úrovňou štátov, ktoré sa dotýkajú aj minorít. Zanikajú a vznikajú nové štáty, menia sa hranice aj bilaterálne vzťahy. Na tejto úrovni sa menia interetnické vzťahy, korigujú sa heteroobrazy iných národov aj výkon superiority voči ich subjednotkám v inoetnickom obklúčení. Analýza postavenia etnických minorít nie je relevantná bez zohľadňovania všetkých týchto kontextov, ktoré sa niekedy pomaly, no neraz aj v mimoriadne rýchлом slede, menia a zo dňa na deň dochádza k situáciám, ktoré ešte včera neboli dokonca ani absurditou, lebo sa s nimi vôbec nepočítalo.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Napríklad najlepší súčasný svetový tenista Srb Novak Djoković je mimoriadne obľúbený aj u srbských Slovákov. Považujú ho za svojho, no radi dodávajú, že jeho trénerom je Slovák Peter Vajda. Iným príkladom je reakcia na výsledky majstrovstiev sveta vo futbale v roku 2010 v Juhoafrickej republike. Srbskí Slováci sa vyjadrujú v zmysle, že MY sme hrali zle (Srbská reprezentácia sa neprebojovala zo skupinovej fázy) a VY ste uspeli (Slovensko sa prebojovalo do osemfinále šampionátu).

¹⁵⁶ ČUKAN, J.: c. d., 2012, s. 19.

Menšinové prostredie je determinované postojom majority k minorite. Ten je vo väčšine prípadov reprezentovaný platnou menšinovou legislatívou, určujúcou a garantujúcou právo na sebaurčenie a rozvoj minoritnej kultúry. Takýto všeobecný postoj sa však často odlišuje od lokálnych podmienok fungovania každého spoločenstva, kde sa práve stereotypy a predsudky dajú odhaliť jasnejšie ako na celoštátnej úrovni. Napriek tomu sa na miestnej úrovni problémy, označované ako etnické, vyskytujú len sporadicky. Ak sa niekde objavajú, primárne sú hodnotené ako negatívne v zmysle lojality k štátu, v ktorom žijú. Uvedené je možno konštatovať o Maďarsku, Srbsku a Chorvátsku, menej o Rumunsku – tam sa etnické konflikty v slovenských spoločenstvách nevyskytujú.

Z politického hľadiska identifikujeme určité predsudky, ktoré sú pravidelne podsúvané verejnosti. Súvisia najmä so snahou získať predvolebný politický kapitál. Zväčša sa spájajú s ideológiami krajne pravicových strán, no v spoločnosti dokážu istý čas rezonovať. S každodenným životom v zmiešaných obciach však nemajú veľa spoločného, no existujú príklady, kedy takéto konanie viedlo k utlmeniu kultúrnej činnosti minority na verejnosti (napr. silbašská pobočka Matice slovenskej v Srbsku prestala na určitý čas pracovať po provokačnej streľbe do pouličného osvetlenia pred miestnym evanjelickým a. v. kostolom). Známe sú tiež výroky radikálne pravicového srbského politika súdeného tribunálom v Haagu o sendvičoch, ktoré Slováci či Maďari z vďaky dostanú na cestu pri plánovanom násilnom odsune za hranice krajiny. Či už tieto častejšie, resp. sporadické udalosti zasiahnu minoritné komunity viac alebo menej, rozhodne neprispievajú k zlepšovaniu medziludských vzťahov.

Na lokálnej úrovni sa vyskytujú najmä problematické susedské vzťahy. Tie väčšinou nesúvisia s etnickou identifikáciou, ale s dlhodobým blízkyim spolužitím, generačnými spormi či majetkovými nezrovnalosťami. Známe sú aj mikrostereotypy súvisiace s členením dedín. Najmä v minulosti bolo bežné, že dospievajúca mládež sa mohla zabávať a voľne pohybovať len vo vlastnom sociálnom priestore (*kút, koniec, ulica*). V opačnom prípade hrozil konflikt. Podobne to bolo aj v rámci

medzilokálnych kontaktov. Ak išli Pivničania na tanec do Petrovca, bolo veľmi pravdepodobné, že príde k fyzickému konfliktu. Futbaloví fanúšikovia si pri návšteve zápasu svojho mužstva v inej dedine museli často nechať naštartovaný motocykel alebo auto kvôli možnosti úteku.

Kontakty s materským národom

Slovensko ako krajina pôvodu dolnozemsých Slovákov vždy pútal pozornosť príslušníkov minoritných spoločenstiev žijúcich v inoetnickom obkľúčení. Vzhľadom na rôzne fázy a smerovanie kolonizačných prúdov identifikujeme kontakty so Slovenskom na viacerých úrovniach a stupňoch intenzity. Jedni pôvodnú domovinu vnímajú s nostalgiou, iní ju považujú za výhodnú bázu na spoločenské kontakty, zamestnanie či štúdium. A sú aj takí, pre ktorých nie je Slovensko vôbec zaujímavé. To však neznamená automaticky oslabenie ich slovenskej etnickej identity, no v kombinácii s inými asimilačnými faktormi je naznačený jav pravdepodobný. Akékoľvek styky s materskou krajinou predstavujú spomaľovanie akulturačných procesov.

Môžeme konštatovať, že kontakty so Slovenskom sú živšie vo všeobecne známych enklávach, najmä vo vojvodinskej Báčke, Banáte či v rumunskom Bihore alebo Banáte. Ide napr. o Báčsky Petrovec, Pivnicu, Kovačicu, Bodonoš, Nadlak, Starú Hutu. V Srijeme za Fruškou horou tiež nachádzame lokality s aktívnou krajaňskou spolupracou, napr. Starú Pazovu a Erdevík. Špecifická situácia v rámci kontaktov je v Maďarsku. Najpočetnejšie enklávy ako Békešská Čaba, Slovenský Komlós, Sarvaš, resp. bližšie Šára, Mlynky, Senváclav udržiavajú širokú škálu krajaňských kontaktov, no mnohé z nich sú realizované v maďarskom jazyku (napr. návštevy presídlených príbuzných na Žitnom ostrove, návštevy kultúrnych podujatí v maďarčine).

Počas terénnych výskumov sme identifikovali rôzne kontakty. Možno ich rozdeliť do viacerých kategórií z pohľadu cieľov či formy ich priebehu: 1. kultúrne (spoločenské), 2. priateľské, 3. rodinné,

4. pracovné, 5. študijné, 6. obchodné, 7. turistické, 8. športové, 9. ekonomicko-administratívne, 10. elektronické, 11. sekundárne. Klasifikované druhy kontaktov sa často vyskytujú v rôznych kombináciách.

Z hľadiska prezentácie tradičnej kultúry Slovákov v zahraničí sú najdôležitejšie kultúrne kontakty. Ide prevažne o spoluprácu založenú na inštitucionálnej báze. V tomto smere sú najaktívnejšie kultúrno-umelecké (kultúrno-osvetové) spolky a ochotnícke divadlá, ktoré sa pravidelne zúčastňujú na rôznych folklórnych podujatiach na Slovensku a často vítajú i hostí zo Slovenska. Kultúrne kontakty realizujú nielen dospelí, ale aj deti a mládež (napr. prostredníctvom známeho detského festivalu v Dulovciach). Produktmi týchto aktivít sú mnohokrát pretrvávajúce individuálne priateľstvá medzi členmi spolkov a Slovákami zo Slovenska. Intenzita kultúrnych kontaktov závisí od početnosti enkláv a následne od ich finančného zabezpečenia. Cestujú najmä tí, ktorým to dovoľí ekonomická situácia, alebo sú schopní získať prostriedky od sponzorov.

Druhou skupinou sú individuálne priateľské kontakty. Vznikali od 60. rokov minulého storočia, keď najčastejšie učitelia prinášali do škôl adresy detí zo slovenských miest a obcí, ktoré si chceli dopisovať s rovesníkmi zo zahraničia. Kontakty na deti zo Slovenska bývali tiež uverejnené v rôznych detských časopisoch. U mnohých mladých to vzbudilo prirodzený záujem o Slovensko. Dopisovanie trvalo často až do dospelosti. Komunikačným jazykom pritom bola slovenčina. V listoch sa navzájom informovali o najrôznejších aspektoch vlastného života. Vymieňali si aj rodinné fotografie a rôzne symbolické darčeky, ktoré bolo možné vložiť do listovej obálky. Viacerí svojich slovenských kamarátov aj recipročne navštívili. Vznikali aj krátkodobé partnerské vzťahy, tie však z dôvodu veľkej vzdialenosti zväčša nevydržali dlhšie než niekoľko týždňov až mesiacov. Treba však konštatovať, že u informátorov sa nepotvrdilo dlhšie pretrvanie týchto kontaktov. Väčšinou boli ukončené založením si rodiny jednou z kontaktujúcich sa strán.

Osobné priateľstvá sa vytvárajú aj aktívnou účasťou na organizovaných podujatiach. Poskytujú ideálnu príležitosť nadviazať kontakt

s ľuďmi, ktorí majú podobné záujmy a zmyšľanie. Na vznik dlhodobého kamarátskeho vzťahu často stačilo aj vzájomne vrátené prenocovanie počas festivalov. Tieto kontakty pretrvali spravidla dlhšie než listové, mnohé sa prelínali generáciami.

Medzi dôležité dôvody návštevy Slovenska patria rodinné vzťahy. Dolnozemskej Slováci, ktorí sa usadili na Slovensku v poslednom polstoročí, je mnoho. Ich počet v jednotlivých krajinách sa líši. Odhadujeme, že najviac ich pochádza zo Srbska a Rumunska, výrazne menej z Maďarska a Chorvátska. Život na Slovensku si väčšinou vyberajú tí, ktorí v materskom národe vyštudujú a chcú si tam nájsť zamestnanie. Prichádzajú aj takí, ktorých láka vidina zamestnania, lepšieho zárobku, spokojnejšieho života. Ich počet od 90. rokov zvyšovali najmä rumunskí Slováci, no v posledných rokoch prichádza veľa pracovných migrantov aj zo Srbska. Rodinné kontakty obohatilo aj presídlenie obyvateľstva po druhej svetovej vojne. Konštatujeme, že tieto sú najviac udržiavané v Maďarsku, Rumunsku, menej v Srbsku a Chorvátsku, resp. najsilnejšie putá sú u ľudí zo starších generácií.

Ako sme už naznačili, pracovné kontakty so Slovenskom kulminujú v dobe zhoršenej ekonomickej situácie. Je všeobecne známe, že sociálno-ekonomická pozícia Rumunska za vlády Nicolae Ceaucesca bola veľmi slabá, naopak Juhoslávia po vedením Josipa Broza Tita prosperovala. Status Maďarska bol za socializmu podobný ako v Československu, no obe krajiny nedosahovali životnú úroveň bývalej Juhoslávie. V tomto období boli pracovné migrácie na Slovensko sporadické. Ich počet sa začal zvyšovať po demokratizačných zmenách v strednej a juhovýchodnej Európe, kedy Slovenská republika ekonomicky rástla rýchlejšie než zvyšok postkomunistických krajín na juh od jej hraníc. V tomto smere krajanom výrazne pomáha fakt, že môžu získať preukaz zahraničného Slováka, prechodne na Slovensku bývať a pracovať bez obmedzení. Záujem o pracovné miesta je naprieč celým spektrom profesií, od manuálnych vo výrobe až po odborné pozície napr. v manažmente alebo vo farmácii. Najväčší počet dolnozemskej Slováci, ktorí pracujú na Slovensku, pochádza z najpočetnejších enkláv (Báčsky Petrovec, Kovačica, Nadlak, Bodonoš atď.), resp. z regiónov, kde nie je

dobrá sociálno-ekonomická situácia (napr. z Bihoru – zo Starej Huty, z Gemeľčičky, Čerpotoka, Varzaľa).

Štúdijné kontakty predstavujú výhodnú možnosť priniesť do miestnej society niečo inovatívne a novými poznatkami obohatiť miestami statické prostredie či organizáciu. Štúdium na Slovensku bolo zaujímavou, v mnohých prípadoch aj nevyhnutnou alternatívou voči domácej ponuke. Predstavitelia najdôležitejších mienkotvorných inštitútov – ako farár či učiteľ – v minulosti často získavali vzdelanie v podmienkach slovenských gymnázií a univerzít. Treba dodať, že práve adeпти na pozície kňazov a učiteľov mnohokrát nepochádzali z obcí, v ktorých sa neskôr z dôvodu zamestnania usadili.

Štúdium na slovenských univerzitách je lákavé aj z dôvodu možnosti získať štipendium, ktoré poskytuje Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. V roku 2015 dosiahlo výšku 280 Eur. Študenti ním odbremenili rodičov od povinnosti financovania ich štúdia; mladí ľudia získajú možnosť venovať sa výlučne vzdelávaniu, bez nutnosti vyhľadávania dodatočné zdroje príjmov. Počet štipendií je obmedzený a podporujú sa najmä tie štúdijné odbory, ktoré dávajú predpoklad k rozvoju minoritných spoločností (napr. etnológia, kulturológia, muzeológia, ekonómia, slovenský jazyk a literatúra). Podľa odhadu zodpovedných inštitúcií, ročne nastúpi do prvých ročníkov slovenských univerzít okolo 250 dolnozemskej Slovákov. Tradične najväčší záujem je o bratislavské univerzity, nasledované nitrianskymi a banskobystrickou Univerzitou Mateja Bela. Menší záujem je o štúdium na východe Slovenska, ktoré je priestorovo vzdialenejšie.

Podnikateľská činnosť prináša možnosť realizovania obchodných kontaktov aj so subjektmi zo Slovenska. V dolnozemskej oblasti s podielom slovenského obyvateľstva často nachádzame príklady takejto kooperácie. Ide najmä o oblasť potravinárskeho priemyslu, exportu a importu. Napríklad v Selenči pôsobí spoločnosť Zdravo, ktorá exportuje výrobky aj na Slovensko. V 90. rokoch 20. storočia Silbašania úspešne vyvážali melóny na západné Slovensko.

Krajania navštevujú Slovensko najčastejšie počas kultúrno-poznávacích zájazdov, resp. ako individuálni návštevníci – turisti. Počiatky

tejto formy cestovania siahajú do obdobia od konca 60. rokov 20. storočia. Ich cieľom sú napr. konkrétne kultúrne podujatia, obchodné aktivity (v dobe ich realizácie väčšinou ilegálne – pašovanie tovaru, predaj nemeckých mariek) alebo zábava. Na rekreačné cestovanie na Slovensko spomínajú najmä srbskí Slováci, keďže mali v minulosti dostatok finančných prostriedkov, počas pobytu zväčša nešetrili a dopriali si, čo sa im žiadalo. Na Slovensku si často kupovali to, čo bolo v ich krajine nedostatkovým tovarom, prípadne zaujímavým artiklom na priekupníctvo. Išlo najmä o kuchynské nástroje (rôzne mlynčeky), technické náradie, obrusy, damaskové návliečky na periny, pyžamy, uteráky, topánky, montérky. Oblúbené boli aj náhradné dielce na traktory československej výroby Zetor, resp. na motocykle Jawa. Na Slovensku ľudia vždy čakali na rifle, „šuštiakové“ bundy, športové súpravy, košeľe, dochucovadlo jedál (známe pod značkou Vegeta), brandy Cézar či žuvačky najrôznejších tvarov. Mnohé spomenuté tovary museli krajanovia nakúpiť až v Taliansku či Rumunsku. Na tento druh obchodu či zaobstarávania tovaru však bolo potrebné vopred poznať situáciu na trhu, vedieť komunikovať s colníkmi a najmä mať odvahu porušiť predpisy o dovoze a vývoze jednotlivých komodít. Za takýmto účelom najčastejšie navštevovali Slovensko Slováci z bývalej Juhoslávie, ktorí mohli od polovice 60. rokov 20. storočia slobodne cestovať. Od 90. rokov, resp. po vstupe Slovenska a Maďarska do Európskej únie tento spôsob obchodu takmer zanikol. Žiadané boli najmä cigarety a alkohol. Spätným smerom putovali prednostne lieky a nedostatkový tovar (napríklad káva).

Mnohí zahraniční Slováci využívajú domovinu svojich predkov na pobytovú rekreáciu. Medzi najatraktívnejšie destinácie patria Vysoké Tatry, kúpeľné centrá (Piešťany, Trenčianske Teplice) a väčšie mestá (Bratislava, Nitra, Banská Bystrica, Žilina). Za rekreáciou cestovali najmä príslušníci strednej a staršej generácie. Mladí majú dnes záujem skôr o pobyty v prímorských letoviskách (najčastejšie Čierna Hora, Chorvátsko a Grécko), prípadne na dovolenky necestujú, pretože im to nedovolí finančná situácia, resp. domáce hospodárstvo.

Musíme spomenúť aj účasť slovenských detí v školách v prírode a v tematicky rôzne orientovaných letných táboroch v horských oblastiach Slovenska, ktoré sú zväčša hradené zo sponzorských zdrojov a aktivitu zastrešuje Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Pobyt v trvaní jedného až dvoch týždňov sú organizované približne v posledných desiatich rokoch. Účastníkmi pobytov sú aj deti z iných slovenských minoritných prostredí, napr. z Ukrajiny. Okrem zlepšenia komunikačných schopností v slovenskom jazyku je pridaná hodnota aj v ďalších kontaktoch, ktoré deti počas podujatia získajú. Viaceré komunikujú s novými kamarátmi prostredníctvom internetových sociálnych sietí. V posledných rokoch sa týchto táborov zúčastnili napríklad deti z Pivnice, Báčskeho Petrovca, Boľoviec, ale aj z Nadlaku, Bodonoša, Slovenského Komlóša či Sarvaša.

Športové aktivity predstavujú dôležitý okruh kontaktov so Slovenskom. Stretli sme sa s družobnými stykmi viacerých športových klubov so slovenskými partnermi, ktoré vo väčšine prípadov začali v 80. rokoch minulého storočia. Dominantné sú vzťahy prostredníctvom futbalu. Napríklad Pivničania sa kontaktujú s Hlohovčanmi, Silbašania s futbalistami z Horných Orešian, Boľovčania s Kamennom pod Vtáčnikom, Šárania s Kalinkovčanmi. Najväčším problémom v týchto vzťahoch sú financie. Preto v posledných rokoch kontakty tohto druhu ochladli, resp. fungujú na individuálnej báze.

Pod ekonomicko-administratívnymi kontaktmi rozumieme aktivity vedúce k získaniu preukazu zahraničného Slováka, v ojedinelých prípadoch až štátneho občianstva Slovenskej republiky. Krajanský preukaz umožňuje zahraničným Slovákom získať v zjednodušenom procese prechodný aj trvalý pobyt na Slovensku, pracovať bez obmedzenia, vlastniť nehnuteľný majetok či registrovať vozidlá na Slovensku, ktoré potom využívajú vo svojej domovskej krajine. Túto možnosť oceňuje množstvo zahraničných Slovákov, najviac však z rumunského Bihoru, Báčky a Banátu. Hlavnou motiváciou je ekonomická výhodnosť celého komplexu aktivít realizovaných na Slovensku.

Elektronické kontakty sú v súčasnosti najčastejším spôsobom komunikácie. Internet, prevažne komunikačnú sociálnu sieť Facebook,

využívajú predovšetkým mladí Slováci. E-maily si posielajú s priateľmi, s ktorými sa zoznámili počas pobytu na Slovensku, prípadne počas rôznych kultúrnych podujatí. Na priamu komunikáciu sa využívajú aj internetová služba Skype, ktorá umožňuje bezplatné telefonické hovory do celého sveta. Internetové pripojenie je však v Srbsku a Rumunsku stále pomerne drahé a všetci si ho nemôžu z ekonomického hľadiska dovoliť.

Zaujímavú možnosť stretnúť sa s krajanmi zo Slovenska predstavujú tzv. sekundárne kontakty. Od ostatných druhov kontaktov sa odlišujú tým, že sa dejú náhodne, neplánovane. Mnohí dolnozemskí Slováci počas terénnych výskumov spomínali na komunikáciu so Slováckmi počas dovolenkových pobytov v prímorských destináciách na Balkáne. Vzniká a prebieha spontánne, väčšinou z iniciatívy zahraničných Slovákov. Treba však konštatovať, že na základe týchto kontaktov zriedka vznikli významnejšie priateľstvá či partnerstvá. Dôvodom je skutočnosť, že náhodný kontakt nesie riziko odlišnosti záujmov, pováh, názorov, pôvodu a podobne.

Mnohé z kontaktov sa vzájomne prelínajú, prípadne na seba nadväzujú. Napríklad účasť spolkárov na kultúrnych podujatiach prinášala vznik nových osobných priateľstiev. Dopisovanie si mládeže tiež často vyústilo do individuálnej návštevy. Ak niekto študuje na slovenskej vysokej škole, v mnohých prípadoch si na Slovensku nájde aj zamestnanie. Získanie krajanského preukazu umožňuje získať v materskej krajine prácu. Moderné technológie a internet uľahčujú najmä mladým udržiavať kamarátstva získané predchádzajúcimi kontaktmi. Každý z uvedených druhov kontaktov je prospešný z hľadiska odolávania asimilačným procesom.

Záver

Výskum etnickej problematiky ponúka rôzne témy, priestory, časové horizonty a ich variácie. Získané poznatky obohacujú doteraz zozbieraný materiál, jeho interpretácia rozširuje aj teoretickú bázu etnických procesov.

Publikácia vznikla na pozadí metodologických východísk, terminológie a všeobecne akceptovaných prístupov k bádaniu v etnickej problematike. Prináša prehľad rôznych optík nazerania na problematiku etnicity, etnickej identity, akulturácie, funkčnosti etnických enkláv a diaspór, úlohy jednotlivca v komunite atď. Zamerali sme sa aj na prehľad publikovaných diel všeobecného aj parciálneho charakteru. Výskumný priestor je relatívne široký, zjednocujúcimi faktormi sú kultúra a etnická identita. Rozdielne sú rôzne okolnosti, ktoré kultúru konkrétneho spoločenstva dlhodobo formujú. Terénny výskum sme vykonali vo viacerých lokalitách Dolnej zeme, čím sme získali dostatočný komplex informácií k zovšeobecňujúcim záverom. Napriek tomu si nenárokujeme právo na výlučnú správnosť našich riešení. Napriek dostatočnej výskumnej vzorke však boli naše možnosti obmedzené časovo aj finančne. Pri výbere lokalít sme kládli dôraz na dva aspekty: získať nové poznatky, respektíve overovať a porovnávať.

Pozornosť sme venovali aj problematike synkretizmu v zmysle preliňania sa kultúry rôzneho pôvodu. Myslíme si, že miera synkretizmu minoritnej kultúry veľa napovedá o ďalšom etnokultúrnom vývoji. Vypracovali sme niekoľko synkretických modelov, ktoré hodnotia situáciu v rôznych lokalitách s výskytom slovenského obyvateľstva. Náročnosť tohto hodnotenia spočíva v tom, že okrem kvantitatívnych

parametrov by malo zohľadňovať aj kvalitatívne ukazovatele. Nástraha kvality je v tom, že sa veľmi ťažko meria. S týmto fenoménom sa nám doteraz nepodarilo celkom vyrovnáť.

Prezentovali sme aj klasifikáciu akulturačných faktorov ako jednu z možných metódik identifikácie a hodnotenia čo najväčšieho počtu vplyvov, ktoré môžu pôsobiť v menšinovom prostredí. Jej platnosť či relevanciu (nazývame ju ekonomickým pojmom konkurencieschopnosť) sme priamo overili terénnym výskumom v troch lokalitách. Opäť si uvedomujeme limity takto postaveného výstupu – skupín a podskupín akulturačných faktorov by v prípade iných minoritných spoločností mohlo byť viac alebo menej. Konkrétne faktory je potrebné identifikovať v geografickom aj sociálnom priestore a čase. Predstavujú jedinečnú konfiguráciu platnú len pre určitú lokalitu/spoločenstvo v konkrétnom bode historického vývoja. Domnievame sa, že využiteľnosť uvedenej metodiky je aj vo sfére menšinového manažmentu, čo v sektore humanitných a spoločenských vied nebýva pravidlom. Je tu teda badať prepojenie teórie a praxe.

V poslednej kapitole sme sa snažili ponúknuť určité zovšeobecňujúce a syntetizujúce myšlienky, ktoré vychádzajú z niekoľkoročných skúseností a poznania výskumného priestoru. Zamerali sme sa na objasnenie významných okolností existencie/prežitia slovenských menšinových spoločností na Dolnej zemi tak, ako ich vidíme z pohľadu výsledkov výskumu orientovaného na inštitúty, inštitúcie, spolkovú a záujmovú činnosť, kontakty s materským národom; snažíme sa pomenovať podstatné okolnosti a faktory formovania slovenskej minoritnej kultúry.

Slovenské minority v zahraničí sa kolonizáciami v rôznych obdobiach stali neoddeliteľnou súčasťou etnickej štruktúry a kultúrneho dedičstva viacerých krajín. V priebehu viac ako dvoch storočí sa integrovali do nového prostredia a hierarchie jeho štruktúr. Svedomitou prácou, vzťahom a prístupom k novej vlasti si zabezpečili úctu a uznanie majority. Vo väčšine prípadov sú široko akceptovanými obyvateľmi štátu.

Na záver pokladáme za dôležité naznačiť budúce smerovanie nášho výskumu. Okrem tradičných tém sa budeme zameriavať na mapovanie

najširších kontextov súčasného stavu slovenských komunít a ich analýzu, interpretáciu a porovnávanie s obdobím pred významnými politickými, ekonomickými a spoločenskými zmenami v strednej a juhovýchodnej Európe v 80. a 90. rokoch minulého storočia. Rovnako dôležité bude sledovať prebiehajúce zmeny pod vplyvom meniacej sa situácie v integrovanej multikultúrnej Európe (napríklad vstup nových štátov do EÚ, ekonomická kríza, migračné prúdy z Ázie a Afriky). V rámci širšieho výskumného tímu na Filozofickej fakulte UKF v Nitre plánujeme venovať pozornosť aj výskumu kultúrneho potenciálu dolnozemskej Slovákov, najmä jeho identifikácii, analýze a možnostiam využitia v spoločenskej praxi.

Resumé

The research of ethnic issues offers different topics, space, time horizons and their variations. Gained knowledge enrich so far collected material, whose interpretation extends the theoretical basis of ethnic processes. Similar process occurs within our scientific research and this inaugural dissertation.

It originated on the background of terminological resources, generally accepted approaches to the research in this segment. It brought an overview of different perspectives of looking at the issue of ethnicity, acculturation, functionality of ethnic enclaves and diasporas, the role of an individual in the community, etc. We focused on the overview of previously published works of general and also of partial nature. Research area is relatively broad, the unifying factors are language and culture. Various factors that influence life on a long-time basis in a particular country, region or village are different. We conducted the field research in a number of locations across the Low-Land, whereby we got irreplaceable material, knowledge, but also ethno-psychological portfolio of information. Based on these findings and responsible studying of published sources we can produce not only material, descriptive contributions, but also generalizing statements. Exactly those are relevant to the expansion of scientific horizon of studied phenomena. We do not usurp the right to the exclusive accuracy of our findings and solutions, but they are based on plain work in the field and within the study of sources. We are aware of the fact, as we have already stated several times, that the path to universal knowledge leads through conducting the field research in as

many not only Low-Land sites as possible. However, our opportunities are limited in time and also financially. Therefore, we have put a great emphasis on the selection of research sites. On one hand, we are always looking for some potential novelty, which we have not encountered yet; on the other hand, the research in similar areas provides the possibility of verification of the partial findings.

The attention was also paid to the issue of syncretism. We believe that the degree of syncretisation of minority cultures suggests a lot about further development in the community. We have elaborated several models to assess the situation from the point of view of syncretism in different locations with the presence of Slovak population. The difficulty of this evaluation is that besides the quantitative parameters it should also consider the qualitative variables. The difficulty with the quality is that it is very difficult to measure. We have so far failed to completely deal with this phenomenon.

We also presented a classification of acculturation factors as one of the possible methodologies for the identification and evaluation of as many influences as possible that can act in a minority environment. Its validity or relevance (we denote it with economic term competitiveness) was directly verified during the field research in two localities. Again, we are aware of the limitations of an output built in this way. There could be more or less groups and subgroups of acculturation factors in case of other minority communities. Specific factors need to be identified in the area and provide a unique configuration valid only for a specific village (possibly for a region). Aspect of time in context of minority demographic development should be considered as well and each acculturation factor should be analyzed in this regard. We believe that mentioned methodology can be used also in the sphere of minority management, which is not a usual phenomenon in the fields of humanities and social sciences. Therefore, the interconnection of theory, research and practice can be observed.

In the last chapter we tried to offer some generalizing and synthesizing ideas, which are based on the knowledge of the research area and several years of experience from the ethnic issues research.

We focused on the clarification of the relevant circumstances of existence/survival of the Slovak minority communities in Low-Land as we see them from the perspective of the conducted research oriented on institutes, institutions, association activities, inter-local and foreign contacts of compatriots.

Our countrymen became an integral part of the ethnic structure and of cultural heritage of several countries by colonization in different periods. During more than two centuries they were fully integrated into the life on the new territory. They were free to profess their religion, they were establishing federal organizations, and they were included in hierarchized structures. In most cases, they are widely accepted members of society. They earned respect and recognition of aboriginal people thanks to their conscientious work and serious approach.

Finally, we consider it important to indicate the future direction of our research. Since 2013 we have been working on three-year VEGA project Reality of Low-Land Slovaks Culture in which we are going to focus on mapping the current state of Slovak communities and its comparison with the horizon before important political, economic and social changes in Central and Southeast Europe, which occurred from the mid-80's until the mid-90's of the last century. Equally important will be to follow current ongoing changes under the influence of the changing situation in integrated multicultural Europe (e.g. the accession of Croatia into the EU or economic crisis). The environment is going to be stressed. We are going to focus primarily on urban sites, suburban municipalities and villages relatively far from urban centers. From the autumn of 2013, we plan to carry out the field research of culture of Slovaks in Soljani, in Croatian Slavonia, which will culminate by the publication of a comprehensive (the sixth) monograph about the way of life of compatriots in a Low-Land village.

Literatúra a pramene

- BABIAK, M.: Anabáza. Nadlak 2011.
- BADE, K. J.: Evropa v pohybu. Evropské migrace 20. století. Praha 2005.
- BARTALSKÁ, E. a i.: Sprievodca slovenským zahraničím. Bratislava 2001.
- BEDNÁRIK, R.: Slováci v Juhoslávii. Bratislava 1966.
- BENŽA, M.: Tradičný odev ako znak etnicity. In: Etnologické rozpravy, 1994, č. 1, s. 63 – 67.
- BOROŠ, L.: Základy sociálnej psychológie. Bratislava 2001.
- BOTÍK, J.: Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. In: Slovenský národopis, 1973, č. 4, s. 495 – 512.
- BOTÍK, J.: Etnicita ako základná kategória národopisnej vedy. In: Slovenský národopis, 1991, č. 1, s. 18 – 25.
- BOTÍK, J.: Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov. Bratislava 2007.
- BOTÍK, J.: K typológii etnických jednotiek. In: Nemzetiség – Identitás. Debrecín 1991, s. 17 – 20.
- BOTÍK, J.: Synkretizmus v kultúre zahraničných Slovákov. In: Slovenčina a slovenská kultúra v živote zahraničných Slovákov. Nitra 2002, s. 210 – 213.
- BOTÍK, J.: Zohľadniť multietnický ráz tohto geografického priestoru. K fenoménu Dolná zem a dolnozemskí Slováci. In: Hlas ľudu. 2015, č. 40, s. 28 – 29.
- BROMLEJ, J. V.: Etnos a etnografia. Bratislava 1980.
- BUJTÁR, P.: Pastierik. Nadlak 1996.
- ČUKAN, J.: Dolnozemská enkláva ako špecifický kultúrny systém. In: Svedectvá slovenského dolnozemskeho bytia : aspekty zo slovenskej dolnozemskej kultúrnej histórie a kultúrnej antropológie. Nadlak 2012, s. 17 - 20.
- ČUKAN, J.: Dolnozemské reflexie na neroľnícke zamestnania. Nitra 2001.

- ČUKAN, J.: K problematike interetnických vzťahov v obci so slovenským a maďarským obyvateľstvom. In: *Pogranicze jako problem kultury*. Opole 1994, s. 49 – 56.
- ČUKAN, J.: Medzilokálne kontakty a etnické vedomie Slovákov v Šáre pri Budapešti. In: KOVÁČOVÁ, A. – TUŠKOVÁ, T. – UHRINOVÁ, A.: *Materiálové príspevky ku kultúre a spôsobu života v Dabaši-Šáre*. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba 2011, s. 168-175.
- ČUKAN, J.: Modifikácie mechanizmov fungovania menšinovej kultúry. In: BITTNEROVÁ, Dana – MORAVCOVÁ, Mirjam: *Etnické komunity – integrace, identita*. Praha, FHS UK v Praze 2011, s. 175-180.
- ČUKAN, J.: Posuny v kvalite a intenzite vzťahov na etnokultúrnej hranici. In: MICHALÍK, Boris (Ed.): *Dynamika akulturácie na etnickej hranici*. Nitra, UKF v Nitre 2011, s. 7-14.
- ČUKAN, J.: *Pramene k štúdiu a techniky výskumu v etnológii*. Nitra 1997.
- ČUKAN, J.: Status minoritného spoločenstva – endogénne a exogénne faktory. In: *Etnické komunity : kontinuita kulturní reprodukce*. Praha 2012, s. 11 – 22.
- ČUKAN, J. a kol.: *Borumlak Varzaľ. Spôsob života a kultúra Slovákov v Bihore*. Nadlak 2006.
- ČUKAN, J. a kol.: *Butín. Kultúrne tradície Slovákov v rumunskom Banáte*. Nitra 2008.
- ČUKAN, J. (Ed.): *Boľovce. Kultúrne tradície Slovákov v Srieme*. Báčsky Petrovec 2011.
- ČUKAN, J. (Ed.): *Silbaš. Kultúrne tradície Slovákov v Báčke*. Báčsky Petrovec 2013.
- ČUKAN, J. (Ed.): *Soľany. Kultúrne tradície Slovákov v Slavónii*. Soľany – Nitra 2014.
- ČUKAN, J. (Ed.): *Pivnica. Kultúrne tradície Slovákov v Báčke*. Báčsky Petrovec 2010.
- ČUKAN, J. (Ed.): *Vojlovica. Kultúrne tradície Slovákov v Banáte*. Báčsky Petrovec 2015.
- ČUKAN, J.- GARAJ, B.- JÁREK, M.: *Kultúrne tradície v Erdevíku. Korene a súčasnosť*. Nitra 2005.
- ČUKAN, J. – KORINA, N. – LENOVSKEÝ, L.: Culture – Language – Identity (problem of relations). In: *XLinguae. European Scientific Language Journal*. 2014, vol. 7, no. 4, p. 21 – 32.

- ČUKAN, J. – KURPAŠ, M.: Rola osobností v minoritnom kultúrnom systéme. In: Evanjelická cirkev v živote dolnozemsých Slovákov : Zborník materiálov z rovnomennej medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v rámci osláv 200. výročia polozenia základného kameňa evanjelického kostola v Nadlaku, ktorú zorganizoval Evanjelický luteránsky cirkevný zbor v Nadlaku a ktorá sa uskutočnila 19. mája 2012 v Nadlaku. Nadlak 2013., s. 13 – 17.
- ČUKAN, J. – KURPAŠ, M.: Veňarec – kontexty tradičnej kultúry s akcentom na staviteľstvo. In: Kontexty kultúry a turizmu, 2014, roč. 7, č. 2, s. 12 – 16.
- ČUKAN, J. – MICHALÍK, B.: Hranica ako metodologický problém pri štúdiu dolnozemskej kultúry. In: AMBRUŠ, I. M. – HLÁSNÍK, P. – UNC, B. (Eds.): Dolnozemskí Slováci – hranice určenia. Zborník prác z rovnomennej medzinárodnej konferencie, ktorá sa konala v Nadlaku 15. – 16. marca 2013. Nadlak 2013, s. 108 – 114.
- DIVIČANOVÁ, A. – KRUPA, O.: Slováci v Maďarsku. Budapešť 1999.
- EAGLETON, T.: Idea kultúry. Brno 2001.
- ENGELS, F.: Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu. Bratislava 1962.
- FAY, B.: Současná filosofie sociálních věd. Multikulturní přístup. Praha 2002.
- FÜGEDI, E. – GREGOR, F. – KIRÁLY, P.: Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Budapešť, Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku, 1993.
- GOMBOŠ, J.: Slováci v južnej časti Dolnej zeme (Od konca 17. do konca 18. storočia). Výber z prameňov. Békešská Čaba 2008.
- HAJKO, D.: Globalizácia a kultúrna identita. Nitra 2005.
- HORNOKOVÁ – UHRINOVÁ, A.: Motivácie učenia sa slovenského jazyka v dospelom veku. In: Národopis Slovákov v Maďarsku, 2003, s. 79 – 90.
- HORNOKOVÁ – UHRINOVÁ, A.: Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe. Békešská Čaba 2004.
- JANČOVIC, J.: Z kolísky na Dolnú zem. Martin 2004.
- KALAVSKÝ, M.: Etnická identita a asimilačné procesy. In. Etnologické rozpravy, 1994, č. 1, s. 7 – 13.
- KALAVSKÝ, M.: Jazyk a etnická totožnosť v zmiešanom prostredí. In: Národopisný zborník 12. Martin 1998, s. 23 – 38.
- KANOVSKÝ, M.: Etnická identita, kognitívny prístup a terénny výskum. Ako na to? In: Etnologické rozpravy, 2004, č. 2, s. 11 – 24.
- KANOVSKÝ, M.: Kultúrna a sociálna antropológia. Osobnosti a teórie. Bratislava 2004.

- KILIÁNOVÁ, G.: Determinanty etnickej identity. Na príklade etnických spoločenstiev na hranici. In: Etnologické rozpravy, 1998, č. 2, s. 9 – 15.
- KMEŤ, M.: Historiografia dolnozemských Slovákov v prvej polovici 20. storočia. Krakov 2013.
- KMEŤ, M.: Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí. Nadlak 2010.
- KMEŤ, M.: Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1. Nadlak 2012.
- KMEŤ, M.: Na margo problematiky mýtov a stereotypov o Dolnej zemi v slovenskom kultúrnom prostredí. In: Kováčová, A. (ed.): Identita, história a kultúra. Dejiny Slovákov na Dolnej zemi. Budapešť; Békešská Čaba 2011, s. 50-63.
- KMEŤ, M. – OTTMÁROVÁ, B.: Na žirnej rovine... Z príbehu Čabäna Michala Žilinského. Nadlak 2014.
- KOLEKTÍV: Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba 1996.
- KOLEKTÍV: Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku. Nadlak 1998.
- KOLEKTÍV: Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Budapešť 1993.
- KOLEKTÍV: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 1. časť. Bratislava 1995.
- KOLEKTÍV: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 2. časť. Bratislava 1995.
- KOLEKTÍV: 200 rokov života Slovákov v Nadlaku. Nadlak 2003.
- KOVÁČOVÁ, A. – UHRINOVÁ, A. (Eds.): Duchovná a sociálna kultúra menšín v majoritnom prostredí. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie venovanej životnému jubileu etnografa Ondreja Krupu. Békešská Čaba 2015.
- KRECH, D. – CRUTCHFIELD, R. S. – BALLACHEY, E. L.: Človek v spoločnosti. Bratislava 1968.
- KURIC, A.: 140 rokov slovenskej školy v Iloku (1864 – 2004). Osijek 2004.
- KURPAŠ, M.: Boľovské tradície v kontexte turizmu. In: ČUKAN, Jaroslav (ed.): Boľovce. Kultúrne tradície Slovákov v Srieme. Báčsky Petrovec 2011, s. 177-194.
- LECHNER, F. J. – BOLI, J.: World culture. Origins and Consequences. Victoria 2005.
- LENOVSKÝ, L. a kol.: Cestovný ruch a kultúrne dedičstvo. Učebné texty k vybraným problémom. Nitra 2008.
- LENOVSKÝ, L.: Identita – tovar ako každý iný? In: Filozofia, roč. 60, 2005, č. 7, s. 536-541.
- LENOVSKÝ, L.: K identite dolnozemských komunít Slovákov. In: Bittnerová, D. – Moravcová, M.: Etnické komunity – integrace, identita. Praha 2011, s. 231-247.

- LENOVSKÝ, L.: Kontexty identity. In: *Ethnologia Actualis Slovaca*. Trnava, roč. 6, 2006, s. 12 – 24.
- LENOVSKÝ, L.: K transformácii identity v minoritnom prostredí (na príklade jednej novohradskej dediny so slovenským osídlením). In: *Kontexty kultúry a turizmu*, 2014, roč. 7, č. 2, s. 6 – 12.
- LENOVSKÝ, L.: Študenti z prostredia etnických minorít na UKF v Nitre v kontexte zachovávaní identity a slovenčiny ako menšinového jazyka. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí 2007 : štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békešská Čaba 2008, s. 588-595.
- LOVAŠ, L. – VÝROST, J. – ZELOVÁ, A.: *Vybrané kapitoly zo sociálnej psychológie 3. Sociálno-psychologická analýza osobných vzťahov, interpersonálna agresia, makrosociálne javy a procesy*. Bratislava 1996.
- MICHALÍK, B.: About the theory of assimilation processes : Construction of Slovak minority communities. In: *Sprawy narodowościowe*, 2011, no. 38, p. 7-21.
- MICHALÍK, B.: Etnická asimilácia a etnokultúrne procesy. In: *Kontexty kultúry a turizmu*, 2008, roč. 1, č. 2, s. 26-30.
- MICHALÍK, B.: Interkultúrna variabilita v procese etnickej asimilácie. In: *Acta Culturologica 18 : Európa – interkultúrny priestor*. Bratislava 2010, s. 176-186.
- MICHALÍK, B.: Kontexty faktorov etnickej asimilácie. In: *Kontexty kultúry a turizmu*, Nitra 2008, roč. 1, č. 1, s. 22 – 24.
- MICHALÍK, B.: Kontakty so Slovenskom a spolková činnosť. In: ČUKAN, J. (ed.): *Boľovce. Kultúrne tradície Slovákov v Srieime*. Slovenské vydavateľské centrum, Báčsky Petrovec 2011, s. 47-72.
- MICHALÍK, B.: K teórii a metodológii etnicity, akulturácie a asimilačných procesov. In: *Acta Nitriensiae 13 : zborník Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre*. Nitra 2012, s. 127-138.
- MICHALÍK, Boris: Slovenská samospráva v Černi. In: *Etnologické rozpravy*. Bratislava, 13, 1, 2006, s. 260 – 262.
- MICHALÍK, B.: Spolková činnosť. In: ČUKAN, J. (ed.): *Pivnica. Kultúrne tradície Slovákov v Báčke*. Slovenské vydavateľské centrum Báčsky Petrovec 2010, s. 132-153.
- Názov neuvedený. Uverejnené na internete: http://www.pilis-slovak.hu/?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=68, dátum neuvedený.

- Názov neuvedený. Uverejnené na internete: <http://www.svodin.sk/svodin/sk/obec.php?id=alapinformaciok>, dátum neuvedený
- ONDREJOVIČ, S. – KRUPA, V.: Identita a jazyk. In: Kiliánová, G. – Kowalská, E. – Krekovičová, E.: *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava 2009.
- PARÍKOVÁ, M.: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946 – 1948. Etnokultúrne a sociálne procesy*. Bratislava 2001.
- PAVLÍKOVÁ, B.: Európska integrácia – národná identita – kultúra. Kontexty kultúry a turizmu, 3, 2010, č. 2, s. 11-15.
- SARTORI, G.: Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci. Esej o multietnické společnosti. Praha 2005.
- SIGMUNDOVÁ, M.: Výskum povedomia etnickej príslušnosti. In: *Národopisné informácie*, 1983, č. 1, s. 4 – 16.
- SIRÁCKY, J. a i.: *Slováci vo svete*. Martin 1980.
- SLAVKOVSKÝ, P.: Slovenské minority v strednej a juhovýchodnej Európe. In: *V službách etnografie. Békešská Čaba 2004*, s. 149 – 156.
- SLAVKOVSKÝ, P.: Vývin etnologického záujmu o slovenské menšiny v strednej a južnej Európe. In: *Slováci v zahraničí 21*. Martin 2004, s. 49 – 53.
- SOUKUP, V.: *Dějiny antropologie*. Praha 2004.
- SVETONĚ, J.: *Slováci v európskom zahraničí*. Bratislava 1943.
- ŠATAVA, L.: *Národnostní menšiny v Evropě. Encyklopedická příručka*. Praha 1994.
- ŠTEFANKO, O.: *O Slovákoch v Rumunsku*. Nadlak 2004.
- ŠTEFANKO, O. – HUSÁRIK, P.: *Viac ako dve storočia slovenskej školy v Nadlaku*. Nadlak 2006.
- ŠUSTEKOVÁ, I.: *Adaptácia migrantov z Kysúc v Radošinskej doline v 2. polovici 20. storočia*. Dizertačná práca. Nitra 2005, s. 24 – 26.
- ŠUSTEKOVÁ, I.: *Neroľnícke zamestnania v slovenských obciach Bakošskej oblasti*. In: *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku*. Budapešť; Békešská Čaba 2005, s. 335 – 343.
- ŠUSTEKOVÁ, I. a i.: *Kultúrne tradície Slovákov v oblasti Bakonského lesa*. Nitra 2008.
- ŠUSTEKOVÁ, I.: *Tradičné zamestnania Slovákov na Dolnej zemi*. Békešská Čaba 2008.
- ŠUTAJ, Š.: *Národ a národnosti. Stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov 2004.

- ŠUTAJ, Š.: Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom – migrácie a Slovensko – výskum a výsledky. In: SÁPOSOVÁ, Z. – ŠUTAJ, Š. (Eds.): Povoynové migrácie a výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Prešov 2010, s. 7 – 17.
- TESAŘ, F.: Etnické konflikty. Praha 2007.
- URBAN, R.: Čechoslováci v Rumunsku. Bukurešť 1930.
- UŠÁK, V.: Slováci v Chorvátsku. Historický náčrt. Cleveland; Rím 1978.
- VEREŠ, A.: Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a. v. v Kráľovstve Juhoslovanskom v slove a v obrazoch. Báčsky Petrovec 1930.
- ZIMA, R.: Transformácia kultúry Slovákov v Soľanoch : vizuálna prezentácia. CD-ROM. Báčsky Petrovec 2014.

